

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

# संयुत्तनिकाये निदानवग्गटीका

## १. निदानसंयुत्तं

### १. बुद्धवग्गो

#### १. पटिच्चसमुप्पादसुत्तवण्णना

१. दुतियसुत्तादीनिपि पटिच्चसमुप्पादवसेनेव देसितानीति आह “पठमं पटिच्चसमुप्पादसुत्तं”न्ति । तत्राति पदं ये देसकाला इध विहरणकिरियाय विसेसनभावेन वुत्ता, तेसं परिदीपनन्ति दस्सेन्तो “यं समयं... पे०... दीपेती”ति आह । तं सद्दो हि वुत्तस्स अत्थस्स पटिनिद्देसो, तस्मा इध देसस्स कालस्स वा पटिनिद्देसो भवितुं अरहति, न अज्जस्स । अयं ताव तत्रसद्दस्स पटिनिद्देसभावे अत्थविभावना । यस्मा पन ईदिसेसु ठानेसु तत्रसद्दो धम्मदेसनाविसिद्धं देसं कालज्ज विभावेति, तस्मा वुत्तं “भासितब्बयुत्ते वा देसकाले”ति । तेन तत्राति यत्थ भगवा धम्मदेसनत्थं भिक्खू आलपि अभसि, तादिसे देसे, काले वाति अत्थो । न हीतिआदिना तमेवत्थं समत्थेति ।

ननु च यत्थ ठितो भगवा “अकालो खो तावा”तिआदिना बाहियस्स धम्मदेसनं पटिक्खिपि, तत्थेव अन्तरवीथियं ठितोव तस्स धम्मं देसेसीति? सच्चमेतं । अदेसेतब्बकाले अदेसनाय हि इदं उदाहरणं । तेनाह “अकालो खो तावा”ति । यं पन तत्थ वुत्तं “अन्तरघरं पविट्ठम्हा”ति, तम्पि तस्स अकालभावस्सेव परियायेन दस्सनत्थं वुत्तं । तस्स हि तदा अद्धानपरिस्समेन रूपकाये अकम्मज्जता अहोसि, बलवपीतिवेगेन नामकाये । तदुभयस्स वूपसमं आगमेन्तो पपच्चपरिहारत्थं भगवा “अकालो खो”ति परियायेन पटिक्खिपि । अदेसेतब्बदेसे अदेसनाय पन उदाहरणं “अथ खो भगवा मग्गा ओक्कम्म अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदि, विहारतो निक्खमित्वा विहारपच्छायायं पज्जत्ते आसने निसीदी”ति एवमादिकं इध आदिसद्देन सङ्गहितं । “स खो सो भिक्खवे बालो इध पापानि कम्मनि करित्वा”ति एवमादीसु (म० नि० ३.२४८) पदपूरणमत्ते खो-सद्दो, “दुक्खं खो अगारवो विहरति अप्पतिस्सो”तिआदीसु (अ० नि० ४.२१) अवधारणे, “कित्तावता नु खो, आवुसो, सत्थु पविवित्तस्स विहरतो सावका विवेकं नानुसिक्खन्ती”तिआदीसु (म० नि० १.३१) आदिकालत्थे, वाक्यारम्भेति अत्थो । तत्थ पदपूरणेन वचनालङ्कारमत्तं कतं होति, आदिकालत्थेन वाक्यस्स उपज्जासमत्तं, अवधारणत्थेन पन नियमदस्सनं । “तस्मा आमन्तेसि एवा”ति आमन्तने नियमो दस्सितो होतीति ।

“भगवाति लोकगरुदीपनं”न्ति कस्मा वुत्तं, ननु पुब्बे “भगवा”ति पदं वुत्तन्ति? यदिपि पुब्बे वुत्तं, तं पन यथावुत्तद्धाने विहरणकिरियाय कत्तुविसेसदस्सनपरं, न आमन्तनकिरियाय, इध पन आमन्तनकिरियाय, तस्मा तदत्थं पुन भगवाति पाळियं वुत्तन्ति । तस्सत्थं दस्सेतुं “भगवाति लोकगरुदीपनं”न्ति आह । कथासवनयुत्तपुग्गलवचनन्ति वक्खमानाय पटिच्चसमुप्पाददेसनाय सवनयोग्यपुग्गलवचनं । चतूसुपि परिसासु भिक्खू एव एदिसानं देसनानं विसेसेन भाजनभूताति सातिसयेन सासनसम्पटिग्गाहकभावदस्सनत्थं इध भिक्खुगहणन्ति दस्सेत्वा इदानीं सद्दत्थं दस्सेतुं

“अपिचा”ति आह । तत्थ भिक्खकोति भिक्खूति भिक्खनसीलत्ता भिक्खनधम्मत्ता भिक्खूति अत्थो ।  
 भिक्खाचरियं अज्झुपगतोति बुद्धादीहिपि अज्झुपगतं भिक्खाचरियं उज्जाचरियं अज्झुपगतत्ता अनुद्वितत्ता भिक्खु । यो हि  
 कोचि अप्पं वा महन्तं वा भोगकखन्धं पहाय अगारस्मा अनगारियं पब्बजितो, सो कसिगोरक्खादीहि जीविककप्पनं हित्वा  
 लिङ्गसम्पटिच्छनेनेव भिक्खाचरियं अज्झुपगतत्ता भिक्खु । परपटिबद्धजीविकत्ता वा विहारमज्झे काजभत्तं भुज्जमानोपि  
 भिक्खाचरियं अज्झुपगतोति भिक्खु पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बज्जाय उस्साहजातत्ता वा भिक्खाचरियं  
 अज्झुपगतोति भिक्खूति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

आदिना नयेनाति “भिन्नपटधरोति भिक्खु, भिन्दति पापके अकुसले धम्मेति भिक्खु, भिन्नत्ता पापकानं अकुसलानं  
 धम्मनं भिक्खू”ति आदिना विभङ्गे (विभ० ५०९) आगतनयेन । जापनेति अवबोधने, पटिवेदनेति अत्थो ।  
 भिक्खनसीलता, न कसिवाणिज्जादीहि जीवनसीलता । भिक्खनधम्मता “उद्दिस्स अरिया तिट्ठन्ती”ति (जा० १.७.५९)  
 एवं वुत्तभिक्खनसभावता, न याचनाकोहज्जसभावता । भिक्खने साधुकारिता “उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्या”ति (ध० प० १६८)  
 वचनं अनुस्सरित्वा तत्थ अप्पमज्जता । अथ वा सीलं नाम पकतिसभावो । इध पन तथाधिद्वानं । धम्मोति वतं । अपरे पन  
 “सीलं नाम वतवसेन समादानं । धम्मो नाम पवेणि-आगतं चारित्तं । साधुकारिता सक्कच्चकारिता आदरकिरिया”ति  
 वण्णेन्ति ।

हीनाधिकजनसेवितवुत्तिन्ति ये भिक्खुभावे ठितापि जातिमदादिवसेन उद्धता उन्नळा, ये च गिहिभावे परेसु  
 अत्थिकभावम्पि अनुपगतताय भिक्खाचरियं परमकापज्जं मज्जन्ति, तेसं उभयेसम्पि यथाक्कमं “भिक्खवो”ति वचनेन  
 हीनजनेहि दलिद्वेहि परमकापज्जतं पत्तेहि परकुलेसु भिक्खाचरियाय जीविकं कप्पेन्तेहि सेवितं वुत्तिं पकासेन्तो  
 उद्धतभावनिगहं करोति, अधिकजनेहि उल्लारभोगखत्तियकुलादितो पब्बजितेहि बुद्धादीहि आजीवसोधनत्थं सेवितं वुत्तिं  
 पकासेन्तो दीनभावनिगहं करोतीति योजेतब्बं । यस्मा “भिक्खवो”ति वचनं आमन्तनभावतो अभिमुखीकरणं, पकरणतो  
 सामत्थियतो च सुस्सूसाजननं, सक्कच्चसवनमनसिकारनियोजनञ्च होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “भिक्खवोति  
 इमिना”ति आदिमाह ।

तत्थ साधुकं मनसिकारेपीति साधुकं सवने साधुकं मनसिकारे च । कथं पवत्तिता सवनादयो साधुकं पवत्तिता  
 होन्तीति? “अद्धा इमाय पटिपत्तिया सकलसासनसम्पत्ति हत्थगता भविस्सती”ति आदरगारवयोगेन कथादीसु  
 अपरिभवादिना च । वुत्तज्झि “पज्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो सुणन्तो सद्धम्मं भब्बो नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु  
 धम्मेसु सम्मत्तं । कतमेहि पज्चहि? न कथं परिभोति, न कथिकं परिभोति, न अत्तानं परिभोति, अविक्खित्तचित्तो धम्मं  
 सुणाति एकग्गचित्तो, योनिसो च मनसि करोति । इमेहि खो, भिक्खवे, पज्चहि धम्मेहि समन्नागतो सुणन्तो सद्धम्मं भब्बो  
 नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तं”न्ति (अ० नि० ५.१५१) । तेनाह “साधुकं मनसिकारायत्ता हि  
 सासनसम्पत्ती”ति । सासनसम्पत्ति नाम सीलादिनिष्फत्ति । पठमं उप्पन्नत्ता अधिगमवसेन । सत्थुचरियानुविधायकत्ता  
 सीलादिगुणानुद्वानेन । तिण्णं यानानं वसेन अनुधम्मपटिपत्तिसम्भवतो सकलसासनपटिग्गाहकत्ता ।

सन्निकत्ताति समीपभावतो । सन्निकावचरत्ताति सब्बकालं संवुत्तिभावतो । यथानुसिद्वन्ति अनुसासनियानुरूपं,  
 अनुसासनिं अनवसेसतो पटिग्गहेत्वाति अत्थो । एकच्चे भिक्खूति ये पटिच्चसमुप्पादधम्मे देसनापसुता, ते । पुब्बे  
 “सब्बपरिससाधारणा हि भगवतो धम्मदेसना”ति आदिना भिक्खूनं एव आमन्तनकारणं दस्सेत्वा इदानीं भिक्खू आमन्तेत्वा  
 धम्मदेसनाय पयोजनं दस्सेतुं किमत्थं पन भगवाति चोदनं समुद्वापेति । तत्थ अज्जं चिन्तेन्ताति अज्जविहिता ।

विक्रितचित्ताति असमाहितचित्ता । धम्मं पच्चवेक्खन्ताति हिंयो ततो परदिवसेसु वा सुतधम्मं पति मनसा अवेक्खन्ता । भिक्खू आमन्तेत्वा धम्मे देसियमाने आदितो पट्टाय देसनं सल्लक्खेतुं सक्कोतीति इममेवत्थं व्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं “ते अनामन्तेत्वा”ति आदि वुत्तं ।

भिक्खवोति च सन्धिवसेन इ-कारलोपो दट्ठब्बो “भिक्खवो इती”ति, अयञ्हि इतिसद्वो हेतुपरिसमापनादिपदत्थविपरियायपकारावधारणनिदस्सनादि अनेकत्थपभेदो । तथा हेस “रुप्पतीति खो, भिक्खवे, तस्मा ‘रूपं’न्ति वुच्चती”ति आदीसु (सं० नि० ३.७९) हेतुमिह दिस्सति, “तस्मातिह मे, भिक्खवे, धम्मदायादा भवथ, मा आमिसदायादा”ति आदीसु (म० नि० १.२९) परिसमापने, “इति वा एवरूपा विसूकदस्सना पटिविरतो”ति आदीसु (दी० नि० १.१३) आदिअत्थे “मागण्डियोति तस्स ब्राह्मणस्स सङ्गु समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामधेय्यं निरुत्ति व्यञ्जनं अभिलापो”ति आदीसु (महानि० ७३, ७५) पदत्थविपरियाये, “इति खो, भिक्खवे, सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो । सउपद्ववो बालो, अनुपद्ववो पण्डितो”ति आदीसु (म० नि० ३.१२४) पकारे, “अत्थि इदप्पच्चया जरामरणन्ति इति पुट्ठेन सता, आनन्द, अत्थीतिस्स वचनीयं । किं पच्चया जरामरणन्ति इति चे वदेय्य, जातिपच्चया जरामरणन्ति इच्चस्स वचनीय”न्ति आदीसु (दी० नि० २.९६) अवधारणे, “सब्बमत्थीति खो, कच्चान, अयमेको अन्तो, सब्बं नत्थीति अयं दुतियो अन्तो”ति आदीसु (सं० नि० २.१५; ३.९०) निदस्सने । इधापि निदस्सने एव दट्ठब्बो । भिक्खवोति आमन्तनाकारो तमेस इति-सद्वो निदस्सेति “भिक्खवोति आमन्तेसी”ति । इमिना नयेन भदन्तेति आदीसुपि यथारहं इतिसद्वस्स अत्थो वेदितब्बो ।

पुब्बे “भगवा आमन्तेसी”ति वुत्तत्ता भगवतो पच्चस्सोसुन्ति इध भगवतोति सामिवचनं आमन्तनमेव सम्बन्धीअन्तरं अपेक्खतीति इमिना अधिप्पायेन “भगवतो आमन्तनं पटिअस्सोसु”न्ति वुत्तं । भगवतोति इदं पन पटिस्सवसम्बन्धेन सम्पदानवचनं । एतावता यं कालदेसदेसकपरिसापदेसपटिमण्डितं निदानं भासितन्ति सम्बन्धो । एत्थाह — किमत्थं पन धम्मविनयसङ्गहे करियमाने निदानवचनं, ननु भगवता भासितवचनस्सेव सङ्गहो कातब्बोति? वुच्चते — देसनाय ठितिअसम्मोससद्धेय्यभावसम्पादनत्थं । कालदेसदेसकनिमित्तपरिसापदेसेहि उपनिबन्धित्वा ठपिता हि देसना चिरद्वितिका होति असम्मोसधम्मा सद्धेय्या च, देसकालकत्तुसोतुनिमित्तेहि उपनिबन्धो विय वोहारविनिच्छयो । तेनेव चायस्मता महाकस्सपेन “पटिच्चसमुप्पादसुत्तं, आवुसो आनन्द, कत्थ भासित”न्ति आदिना देसादिपुच्छासु कतासु तासं विस्सज्जनं करोन्तेन धम्मभण्डागारिकेन “एवं मे सुत”न्ति आयस्मता आनन्देन इमस्स सुत्तस्स निदानं भासितं ।

अपिच सत्थु सम्पत्तिपकासनत्थं निदानवचनं । तथागतस्स हि भगवतो पुब्बरचनानुमानागमतक्काभावतो सम्मासम्बुद्धभावसिद्धि । न हि सम्मासम्बुद्धस्स पुब्बरचनादीहि अत्थो अत्थि, सब्बत्थ अप्पटिहतजाणचारताय एकप्पमाणत्ता च जेय्यधम्मेसु । तथा आचरियमुट्ठिधम्ममच्छरियसत्थुसावकानुरोधाभावतो खीणासवत्तसिद्धि । न हि सब्बसो खीणासवस्स ते सम्भवन्तीति सुविसुद्धा चस्स परानुगहप्पवत्ति, एवं देसकसंकिलेसभूतानं दिट्ठिसीलसम्पदादूसकानं अविज्जातण्हानं अच्चन्ताभावसंसूचकेहि जाणसम्पदापहानसम्पदाभिव्यञ्जनकेहि च संबुद्धविसुद्धभावेहि पुरिमवेसारज्जद्वयसिद्धि, ततो एव च अन्तरायिकनिय्यानिकधम्मेसु सम्मोहाभावसिद्धितो पच्छिमवेसारज्जद्वयसिद्धीति भगवतो चतुवेसारज्जसमन्नागमो अत्तहितपरहितपटिपत्ति च निदानवचनेन पकासिता होति, तत्थ तत्थ सम्पत्तिपरिसाय अज्झासयानुरूपं ठानुप्पत्तिकपटिभानेन धम्मदेसनादीपनतो, इध पन मूलद्वयवसेन अन्तद्वयरहितस्स तिसन्धिकालबन्धस्स चतुब्बिधनयसङ्खेपगम्भीरभावयुत्तस्स पटिच्चसमुप्पादस्स बोधिया निदस्सनतो चाति योजेतब्बं । तेन वुत्तं “सत्थु सम्पत्तिपकासनत्थं निदानवचन”न्ति ।

तथा सासनसम्पत्तिपकासनत्थं निदानवचनं । जाणकरुणापरिगहितसब्बकिरियस्स हि भगवतो नत्थि निरत्थिका पवत्ति, अत्तहितत्था वा, तस्मा परेसं एव अत्थाय पवत्तसब्बकिरियस्स सम्मासम्बुद्धस्स सकलम्पि कायवचीमनोक्कम्मं यथापवत्तं वुच्चमानं दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं सत्तानं अनुसासनट्ठेन सासनं, न कब्बरचना । तयिदं सत्थुचरितं कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि सद्धिं तत्थ तत्थ निदानवचनेहि यथारहं पकासीयति, इध पन द्वादसपदिकपच्चयाकारविभावेने तेन । तेन वुत्तं “सासनसम्पत्तिपकासनत्थं निदानवचनं”न्ति ।

अपिच सत्थु पमाणभावप्पकासनेन सासनस्स पमाणभावदस्सनत्थं निदानवचनं, तच्चस्स पमाणभावदस्सनं हेट्ठा वुत्तनयानुसारेण “भगवा”ति च इमिना पदेन विभावितन्ति वेदितब्बं । “भगवा”ति च इमिना तथागतस्स रागदोसमोहादि-सब्बसंकिंलेशमलदुच्चरितादिदोसप्पहानदीपनेन वचनेन अनञ्जसाधारणसुपरिसुद्धजाणकरुणादिगुणविसेसयोगपरिदीपनेन ततो एव सब्बसत्तुत्तमभावदीपनेन अयमत्थो सब्बथा पकासितो होतीति । इदमेत्थ निदानवचने पयोजननिदस्सनं ।

**निक्खित्तस्साति** देसितस्स । देसनापि हि देसेतब्बस्स सीलादिअत्थस्स विनेय्यसन्तानेसु निक्खिपनतो “निक्खेपो”ति वुच्चतीति “सुत्तनिक्खेपं ताव विचारेत्वा वुच्चमाना पाकटा होती”ति सामञ्जतो भगवतो देसनाय समुद्धानस्स विभागं दस्सेत्वा “एत्थायं देसना एवंसमुद्धाना”ति देसनाय समुद्धाने दस्सिते सुत्तस्स सम्मदेव निदानपरिजाननेन वण्णनाय सुविज्जेय्यत्ता वुत्तं । ततो हेट्ठा “कस्मा भगवता पटिच्चसमुप्पादवसेनेव देसना आरब्धा”ति केनचि चोदनाय कताय “परज्झासयोयं सुत्तनिक्खेपो”ति परिहारो सुकथितो होति । तत्थ यथा अनेकसतअनेकसहस्सभेदानिपि सुत्तन्तानि संकिंलेशभागियादिपधाननयेन सोळसविधतं नातिवत्तन्ति, एवं अत्तज्झासयादिसुत्तनिक्खेपवसेन चतुब्बिधभावन्ति आह “चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा”ति । एत्थ च यथा अत्तज्झासयस्स अट्ठुप्पत्तिया च परज्झासयपुच्छाहि सद्धिं संसग्गभेदो सम्भवति “अत्तज्झासयो च परज्झासयो च, अत्तज्झासयो च पुच्छावसिको च, अत्तज्झासयो च परज्झासयो च पुच्छावसिको च, अट्ठुप्पत्तिको च परज्झासयो च, अट्ठुप्पत्तिको च पुच्छावसिको च, अट्ठुप्पत्तिको च परज्झासयो च पुच्छावसिको चा”ति अज्झासयपुच्छानुसन्धिसम्भवतो, एवं यदिपि अट्ठुप्पत्तिया अज्झासयेनपि संसग्गभेदो सम्भवति, अत्तज्झासयादीहि पन पुरतो ठितेहि अट्ठुप्पत्तिया संसग्गो नत्थीति । नयिध निरवसेसो वित्थारनयो सम्भवतीति “चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा”ति वुत्तं । तदन्तो गधत्ता वा सम्भवन्तानं सेसनिक्खेपानं मूलनिक्खेपवसेन चत्तारोव दस्सिता, तथादस्सनञ्चेत्थ अयं संसग्गभेदो गहेतब्बोति ।

तत्रायं वचनत्थो — निक्खिपणीयतीति निक्खेपो, सुत्तं एव निक्खेपो **सुत्तनिक्खेपो** । अथ वा निक्खिपनं निक्खेपो, सुत्तस्स निक्खेपो **सुत्तनिक्खेपो**, सुत्तदेसनाति अत्थो । अत्तनो अज्झासयो अत्तज्झासयो, सो अस्स अत्थि कारणभूतोति **अत्तज्झासयो** । अत्तनो अज्झासयो एतस्साति वा **अत्तज्झासयो** । **परज्झासयेपि** एसेव नयो । पुच्छाय वसेन पवत्तधम्मो एतस्स अत्थीति, **पुच्छावसिको** । सुत्तदेसनाय वत्थुभूतस्स अत्थस्स उप्पत्ति अत्थुप्पत्ति, अत्थुप्पत्तियेव अट्ठुप्पत्ति, सा एतस्स अत्थीति **अट्ठुप्पत्तिको** । अथ वा निक्खिपणीयति सुत्तं एतेनाति सुत्तनिक्खेपो, अत्तज्झासयादि एव । एतस्मिं पन अत्थविकप्पे अत्तनो अज्झासयो अत्तज्झासयो । परेसं अज्झासयो परज्झासयो । पुच्छीयतीति पुच्छा, पुच्छित्वा जातब्बो अत्थो । तस्स पुच्छावसेन पवत्तं धम्मपटिग्गाहकानं वचनं पुच्छावसिकं, तदेव निक्खेपसद्वापेक्खाय पुल्लिङ्गवसेन “पुच्छावसिको”ति वुत्तं । तथा अट्ठुप्पत्ति एव अट्ठुप्पत्तिकोति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अपिचेत्थ परेसं इन्द्रियपरिपाकादिकारणनिरपेक्खत्ता अत्तज्झासयस्स विसुं सुत्तनिक्खेपभावो युत्तो केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव धम्मतन्तिठपनत्थं पवत्तितदेसनत्ता । परज्झासयपुच्छावसिकानं पन परेसं अज्झासयपुच्छानं

देसनापवत्तिहेतुभूतानं उप्पत्तियं पवत्तितानं कथं अट्ठुप्पत्तियं अनवरोधो, पुच्छावसिकअट्ठुप्पत्तिकानं वा परज्झासयानुरोधेन पवत्तितानं कथं परज्झासये अनवरोधोति? न चोदेतब्बमेतं । परेसज्झि अभिनीहारपरिपुच्छादिविनिमुत्तस्सेव सुत्तदेसनाकारणुप्पादस्स अट्ठुप्पत्तिभावेन गहितत्ता परज्झासयपुच्छावसिकानं विसुं गहणं । तथा हि ब्रह्मजालधम्मदायादसुत्तादीनं वण्णावण्णआमिसुप्पादादिदेसनानिमित्तं “अट्ठुप्पत्ती”ति वुच्चति । परेसं पुच्छं विना अज्झासयं एव निमित्तं कत्वा देसितो परज्झासयो, पुच्छावसेन एव देसितो पुच्छावसिकोति पाकटोवायमत्थोति । अत्तनो अज्झासयेनेव कथेति धम्मतन्तिठपनत्थन्ति दट्ठब्बं । दसबलसुत्तन्तहारकोति दसबलवग्गे अनुपुब्बेन निक्खित्तानं सुत्तानं आवलि, तथा चन्दोपमहारकादयो ।

विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा सद्धिन्द्रियादयो । अज्झासयन्ति अधिमुत्तिं । खन्तिन्ति दिट्ठिनिज्झानक्खन्तिं । मनन्ति चित्तं । अभिनीहारन्ति पणिधानं । बुज्जनभावन्ति बुज्जनसभावं, पटिविज्जनाकारं वा ।

उग्घटितज्जूति उग्घटनं नाम जाणुग्घटनं, जाणेन उग्घटितमत्ते एव धम्मं जानातीति अत्थो । विपज्चितं वित्थारितमेव अत्थं जानातीति विपज्चितज्जू । उद्देसादीहि नेतब्बोति नेत्थो । ब्यज्जनपदं परमं अस्साति पदपरमो । सह उदाहटवेलायाति उदाहारधम्मस्स उद्देसे उदाहटमत्ते एव । धम्माभिसमयोति चतुसच्चधम्मस्स जाणेन सद्धिं अभिसमायोगो । अयं वुच्चतीति अयं “चत्तारो सतिपट्ठाना”तिआदिना नयेन संखित्तेन मातिकाय ठपियमानाय देसनानुसारेण जाणं पेसेत्वा अरहत्तं गण्हितुं समत्थो पुग्गलो “उग्घटितज्जू”ति वुच्चति । अयं वुच्चतीति अयं संखित्तेन मातिकं ठपेत्वा वित्थारेण अत्थे विभजियमाने अरहत्तं पापुणितुं समत्थो पुग्गलो “विपज्चितज्जू”ति वुच्चति । उद्देसतोति उद्देसहेतु, उद्दिसन्तस्स उद्दिसापेन्तस्स वाति अत्थो, “उद्दिसतो”तिपि पाठो, अयमेवत्थो । परिपुच्छतोति परिपुच्छन्तस्स । अनुपुब्बेन धम्माभिसमयो होतीति अनुक्कमेन अरहत्तप्पत्ति होति । न ताय जातिया धम्माभिसमयो होतीति तेन अत्तभावेन मग्गं वा फलं वा अन्तमसो ज्ञानं वा विपस्सनं वा निब्बत्तेतुं न सक्कोति । अयं वुच्चतीति अयं पुग्गलो ब्यज्जनपदमेव परमं कत्वा ठितत्ता “पदपरमो”ति वुच्चति ।

एकचराति विवेकाभिरतिया एकविहारिनो । द्विचराति द्वे एकज्झासया हुत्वा जाणचरियादिवसेन विचरन्ता । एस नयो सेसेसु । सत्तसुज्जतापकासनेन सुज्जतं । ततो एव सण्हं सुखुमं । “परेसं अज्झासयवसेन भगवा इदं सुत्तं आरभी”ति वत्त्वा ते पन “परे”ति वुत्तपुग्गला अपरिकम्मिका सुपरिसोधितपुब्बभागपटिपदा चाति दुविधा, तदुभयेसु सत्थु पटिपत्तिं उपमामुखेन पकासेन्तो यथा हीतिआदिमाह । रूपं न समुट्ठापेति लिखनवसेन न उप्पादेति । अकताभिनिवेसन्ति विपस्सनाभावनाय अकतानुयोगं । सील...पे०... सम्पदायाति असमादिन्नसीलं सीलसम्पदाय, सुपरिसुद्धसीलं समाधिसम्पदाय, अनुजुक्तदिट्ठिजुक्कम्मं दिट्ठिसम्पदाय योजेन्तोति योजना ।

यन्ति यं पुब्बभागपटिपदं सन्धाय । सीलन्ति चतुपारिसुद्धिसीलं । दिट्ठि चाति कम्मस्सकतादिट्ठि चेव कम्मपथसम्मादिट्ठि च । तिविधेनाति अज्झत्तं बहिब्बा अज्झत्तबहिब्बाति एवं विसयभावतो तिप्पकारेण । यथावुत्तदिट्ठिविसुद्धिया विसेसपच्चयं सीलंयेव भावनाय अधिद्वानन्ति वुत्तं “सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाया”ति ।

सुधन्तसुवण्णं अपगतसब्बकाळकं । चतुरस्सादिधोतो सुपरिमज्जितमणिक्खन्थो । पच्चयधम्मानं अविज्जादीनं तस्स तस्स पच्चयुप्पन्नस्स हेतुपच्चयादिभावो पच्चयाकारो । सो पन अत्थतो अविज्जा एवाति आह “पटिच्चसमुप्पादन्ति पच्चयाकार”न्ति । तेनाह “पच्चयाकारो ही”तिआदि ।

कामं वो-सद्दो पदपरट्टितो पटियोगीअत्थविसेसवाचको, नामपरभूतो पन तं तं कत्तुकम्मकरणादिसाधनविसिद्धमेव पबोधेति, हि-निपातपरभूतो पन वचनालङ्कारमत्तमेवाति आह “वोति...पे०... दिस्सती”ति । तंदेसनन्ति तस्स पटिच्चसमुप्पादस्स देसनं । सा हि इध त-सद्देन पच्चामसीयति । “सुणाथा”ति सोतविज्जेय्यतावचनतो न केवलं पटिच्चसमुप्पादो ।

**एकत्थमेतं** पदं क-सद्देन पदवट्ठनमत्तस्स कतत्ता, तस्मा साधुसद्दस्स कतो अत्थुद्धारो साधुकसद्दस्सपि कतो एव होतीति अधिष्पायो । **साधु भन्तेति** याचामहं भन्तेति अयमेत्थ अत्थोति आह “आयाचने”ति । पुन **साधु भन्तेति** एवं भन्तेति अयमेत्थ अत्थोति आह “सम्पटिच्छने”ति । **साधु साधूति** अहो अहोति अयमेत्थ अत्थोति वुत्तं “सम्पहंसने”ति । **साधु धम्मरुचीति** पुज्जकामो सुन्दरोति अत्थो । **पज्जाणवाति** पज्जवा । **अहुब्भोति** अदूसको । **दळ्हीकम्मेति** थिरीकरणे सक्कच्चकिरियायं । **आणत्तियन्ति** आणापने । “सुणाथ साधुकं मनसि करोथा”ति हि वुत्ते साधुकसद्देन सवनमनसिकारानं सक्कच्चकिरिया विय तदाणापनम्पि वुत्तं होति । आयाचनत्थता विय चस्स आणापनत्थता वेदितब्बा ।

इदानीत्थ एवं योजना वेदितब्बाति सम्बन्धो । **सोतिन्द्रियविकखेपनिवारणं** सवने नियोजनवसेन किरियन्तरपटिसेधनभावतो, सोतं ओदहथाति हि अत्थो । **मनिन्द्रियविकखेपनिवारणं** अज्जचिन्तापटिसेधनतो । **पुरिमन्ति** “सुणाथा”ति पदं । **एत्थाति** “सुणाथ, मनसि करोथा”ति पदद्वये, एतस्मिं वा अधिकारे । **ब्यज्जनविपल्लासग्गाहनिवारणं** सोतद्वारे विकखेपपटिबाहकत्ता । न हि याथावतो सुणन्तस्स सद्दतो विपल्लासग्गाहो होति । **अत्थविपल्लासग्गाहनिवारणं** मनिन्द्रियविकखेपपटिबाहकत्ता । न हि सक्कच्चं धम्मं उपधारेन्तस्स अत्थविपल्लासग्गाहो होति । **धम्मस्सवने नियोजेति** “सुणाथा”ति विदहनतो । **धारणूपपरिक्खासूति** एत्थ उपपरिक्खग्गहणेनेव तुलनतीरणादिके दिट्ठिया च सुप्पटिवेधं सङ्गण्हाति । **सब्यज्जनोति** एत्थ यथाधिप्पेतमत्थं ब्यज्जयतीति ब्यज्जनं, सभावनिरुत्ति । सह ब्यज्जनेहीति सब्यज्जनो, ब्यज्जनसम्पन्नोति अत्थो । अरणीयतो उपगन्तव्वतो अत्थो, चतुपारिसुद्धिसीलादिको । सह अत्थेनाति **सात्थो**, अत्थसम्पन्नोति अत्थो । **धम्मगम्भीरोति** आदीसु **धम्मो** नाम तन्ति । **देसना** नाम तस्सा मनसा ववत्थपिताय तन्तिया देसना कथनं । **अत्थो** नाम तन्तिया अत्थो । **पटिवेधो** नाम तन्तिया तन्तिअत्थस्स च यथाभूतावबोधो । यस्मा चेते धम्मदेसनाअत्थपटिवेधा ससादीहि विय महासमुद्दो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाळ्हा अलब्भनेय्यपटिद्धा च, तस्मा गम्भीरा । तेन वुत्तं “यस्मा अयं धम्मो...पे०... साधुकं मनसि करोथा”ति ।

एत्थ च पटिवेधस्स दुक्करभावतो धम्मत्थानं देसनाजाणस्स दुक्करभावतो देसनाय दुक्खोगाहता, पटिवेधस्स पन उप्पादेतुं असक्कुण्येयत्ता तब्बिसयजाणुप्पत्तिया च दुक्करभावतो दुक्खोगाहता वेदितब्बा । **देसनं** नाम उद्दिसनं सङ्खेपदस्सनसदिसं । तथा हि **विभङ्गसुत्ते** “देसेस्सामी”ति वत्वा पुन “भासिस्सामी”ति वुत्तं । तस्स निद्दिसनं भासनन्ति इधाधिप्पेतन्ति आह “वित्थारतोपि नं भासिस्सामीति वुत्तं होती”ति । परिव्यत्तं कथनं वा **भासनं** ।

**साळिकायिव निग्घोसोति** साळिकाय आलापो विय मधुरो कण्णसुखो पेमनीयो । **पटिभानं** सद्दो । **उदीरयीति** उच्चारयीति, वुच्चतीति अत्थो । **एवं वुत्ते उस्साहजाताति** एवं “सुणाथ साधुकं मनसि करोथ, भासिस्सामी”ति वुत्ते “न किर सत्था सङ्खेपेनेव देसेस्सति, वित्थारेनपि भासिस्सती”ति सज्जातुस्साहा हट्ठतुट्ठा हुत्वा ।

**कतमोति** तस्स पदस्स सामज्जतो पुच्छाभावो जायति, न विसेसतोति तस्स पुच्छाविसेसभावं कथेन्तो “कथेतुकम्यतापुच्छा”ति वत्वा तेनेव पसङ्गेन महानिद्देसे आगता सब्बापि पुच्छा अत्थुद्धारनयेन दस्सेति “पज्जविधा हि पुच्छा”ति आदिना । तत्थ अदिट्ठं जोतेति एतायाति **अदिट्ठजोतना** । दिट्ठं संसन्दीयति एतायाति **दिट्ठसंसन्दना** ।

संसन्दनञ्चेत्थ साकच्छावसेन विनिच्छयकरणं । विमतिं छिन्दति एतायाति **विमतिच्छेदना** । अनुमतिया पुच्छनं **अनुमतिपुच्छा** । “तं किं मज्जथ भिक्खवे”तिआदिपुच्छाय हि “का तुम्हाकं अनुमती”ति अनुमति पुच्छिता होति । **कथेतुकम्यता** कथेतुकम्यताय ।

**लक्खणन्ति** जातुं पुच्छितो यो कोचि सभावो । **अज्जातन्ति** येन केनचि जाणेन अज्जातभावमाह । **अदिट्ठन्ति** दस्सनभूतेन जाणेन चक्खुना विय न दिट्ठतं । **अतुलितन्ति** “एत्तकं इदं”न्ति तुलनभूतेन जाणेन न तुलिततं । **अतीरितन्ति** तीरणभूतेन जाणेन अकतजाणकिरियासमापनतं । **अविभूतन्ति** जाणस्स अपाकटभावं । **अविभावितन्ति** जाणेन अपाकटीकतभावं ।

पञ्चसु पुच्छासु या बुद्धानं सब्बतो न सन्ति, ता दस्सेत्वा इधाधिप्पेतपुच्छं निगमेतुं “**तत्था**”तिआदि वुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव । यदि पटिच्चसमुप्पादो पच्चयाकारो, अथ कस्मा भगवता पटिच्चसमुप्पाददेसनाय सङ्खारादयो पच्चयुप्पन्ना कथिताति आह “**एत्थ चा**”तिआदि । **पच्चयुप्पन्नमि** कथेति पच्चयुप्पन्नदस्सनेन पच्चयधम्मानं पच्चयभावस्स कथितभावतो । **आहारवग्गस्सा**तिआदि “पच्चयाकारो पटिच्चसमुप्पादो”ति दस्सनत्थं वुत्तं । “सम्भवन्ती”ति पाळियं परतो वुत्तं किरियापदं आनेत्वा योजेति, अज्जथा सङ्खारा किं कताति वा करोन्तीति वा न जायेय्य । पवत्तिया अनुलोमतो “अविज्जापच्चया”तिआदिका **अनुलोमपटिच्चसमुप्पादकथा** ।

“अविज्जाय त्वेवा”तिआदिका पन तस्स विलोमतो **पटिलोमकथा** । अच्चन्तमेव सङ्खारे विरज्जति एतेनाति **विरागो**, मग्गो । **असेसनरोधा**ति असेसेत्वा निरोधा समुच्छिन्दना । **एवं निरोधानन्ति** एवं अनुप्पादनिरोधेन निरुद्धानं सङ्खारानं निरोधा । इति अविज्जादीनं निरोधवचनेन अरहत्तं वदति । **सकलस्सा**ति अनवसेसस्स । **सत्तविरहितस्सा**ति परपरिकप्पितजीवरहितस्स । **विनिवत्तेत्वा**ति अनुप्पादनिरोधदस्सनवसेन विपरिवत्तेत्वा ।

**अत्तमना**ति पीतिसोमनस्सेन गहितचित्ता । तथाभूता च हट्ठचित्ता नाम होन्तीति आह “**तुट्ठचित्ता**”ति । “तस्स वचनं अभिनन्दितब्ब”न्ति एत्थ अभिनन्दनसद्दो अनुमोदनत्थो । “अभिनन्दित्वा”ति एत्थ सम्पटिच्छनत्थो । इध पन उभयत्थोपि वट्ठतीति आह “**अनुमोदिंसु चेव सम्पटिच्छंसु चा**”ति ।

पटिच्चसमुप्पादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. विभङ्गसुत्तवण्णना

**२. दुतियेपीति** दुतियसुत्तेपि । **पि-**सद्देन तदज्जेसु सुत्तेसुपीति अत्थो । “**विसुद्धिमग्गे वुत्ता एवा**”ति वत्तापि तदेकदेसं इध विनियोगकखमं दस्सेतुं “**यथा ही**”तिआदि वुत्तं । तन्ति मूलं । **वित्थारदेसनन्ति** “विभजिस्सामी”ति पदस्स अत्थस्स दस्सनवसेन पवत्तं विभङ्गदेसनं । उद्देसदेसना पठमसुत्ते अनुलोमदेसनासदिसाव । **पुन वट्ठविवट्ठं दस्सेन्तो**ति “इति खो, भिक्खवे”तिआदिना पवत्तिं निवत्तिञ्च दस्सेन्तो । पठमं उद्देसवसेन विभजनवसेन विवट्ठं दस्सितं, ततो एव ब्यतिरेकनयेन विवट्ठमि दस्सितमेव होतीति पुनग्गहणं ।

**तेसं तेसं सत्तानन्ति** इदं किञ्चि पकारतो अनामसित्वा सब्बेपि सत्ते सामज्जतो ब्यापेत्वा गहणन्ति आह “**सङ्खेपतो... पे०... निद्देसो**”ति । **गतिजातिवसेना**ति पञ्चगतिवसेन, तत्थापि एकेकाय गतिया खत्तियादिभुम्मदेवादिहत्थिआदिजातिवसेन च । “चित्तं मनो”तिआदीसु विय किच्चवियसेसं, “मानस”न्तिआदीसु विय

समाने अत्थे सद्विसेसं, “पण्डर”न्तिआदीसु विय गुणविसेसं, “चेतसिकं हृदय”न्तिआदीसु विय निस्सयविसेसं, “चित्तस्स ठिती”न्तिआदीसु विय अज्जस्स अवत्थाभावविसेसं, “अलुब्भना”न्तिआदीसु विय अज्जस्स किरियाभावविसेसं, “अलुब्भित्त”न्तिआदीसु विय अज्जस्स अभावताविसेसन्ति एवमादिकं अनपेक्खित्वा धम्ममत्तं वा दीपना सभावनिद्देसो । जिण्णस्स जीरणवसेन पवत्तनाकारो **जीरणताति** आह “**आकारनिद्देसो**”ति ।

**कालातिक्कमे किच्चनिद्देसाति** कललकालतो पभुति पुरिमरूपानं जरापत्तक्खणे उप्पज्जमानानि पच्छिमरूपानि परिपक्करूपानुरूपानि परिणतपरिणतानि उप्पज्जन्तीति अनुक्कमेन सुपरिणतरूपानं परिपाककाले उप्पज्जमानानि खण्डिच्चादिसभावानि उप्पज्जन्तीति “खण्डिच्च”न्तिआदयो कालातिक्कमे जराय किच्चनिद्देसा । **पकतिनिद्देसाति** फलविपच्यनपकतिया निद्देसा, जराय वा पापुणितब्बफलमेव पकति, तस्सा निद्देसा, **न च खण्डिच्चादीनेव जराति** उदकादिगतमग्गेसु तिणरुक्खसंभग्गतादयो विय परिपाकगतमग्गसङ्घातेसु परिपुण्णरूपेसु लब्भमाना खण्डिच्चादयो जराय गतमग्गाइच्चेव वेदितब्बा, न जराति ।

यस्मा जरं पत्तस्स आयु हायति, इन्द्रियाणि जज्जरानि होन्तीति आयुहानादयो पकतिनिद्देसा, तस्मा वुत्तं “**पच्छिमा द्वे पकतिनिद्देसा**”ति । तेनाह “**इमेहि पना**”तिआदि ।

अविज्जायमानन्तरत्ता **अवीचिजरा** मणिआदीसु मन्ददसकादीसु एकेकदसकेसु च खणे खणे जिण्णविकारादीनं **दुविज्जेय्यत्ता** । ततो **अज्जेसूति** मणिआदितो अज्जेसु अहिच्छत्तकादीसु, पाणीनं एकभवपरियापन्ने सकलआयुस्मिं गहिततरुणयुवाजराकालेसु, एकद्वित्तिदिवसातिक्कमेसु पुप्फादीसु वाति अत्थो । तत्थ हि जराविसेसस्स सुविज्जेय्यत्ता **सवीचिजरा नाम** ।

**चवनकवसेनाति** चवनकानं खन्धानं वसेन । एकचतुपञ्चक्खन्धाय चुतिया चवनमेव चवनताति आह “**भाववचनेन लक्खणनिदस्सन**”न्ति, पाळियं “चुती”ति वुत्तस्स मरणस्स सभावदस्सनन्ति अत्थो । **भङ्गुप्पत्ति** भिज्जमानता । तेन “भेदो”ति इमिना खन्धानं भिज्जमानता भेदसमङ्गिता वुत्ताति दस्सेति । **ठानाभावपरिदीपनन्ति** केनचिपि आकारेन अवट्टानाभावदीपनं । **घटस्सेवाति** हि विसदिसूदाहरणं । यथा घटे भिन्ने कपालादिअवयवसेसो लब्भति, न एवं चुतिक्खन्धेसु भङ्गेसु, न कोचि विसेसो तिट्ठतीति दस्सेतुं “**अन्तरधान**”न्ति वुत्तं । **मच्चुसङ्घातं मरणन्ति** मच्चुसज्जितं मरणं । “कालमरण”न्ति वदन्ति । सन्तानस्स अच्चन्तसमुच्छेदभूतं खीणासवानं मरणं **समुच्छेदमरणं** । **आदि-सद्देन** खणिकमरणं सङ्गण्हाति । **तस्स किरियाति** अन्तकस्स किरिया, या लोके वुच्चति “मच्चू”ति, मरणन्ति अत्थो । चवनकालो एव वा अनतिक्कमनीयत्ता विसेसेन कालोति वुत्तोति तस्स किरिया अत्थतो चुतिक्खन्धानं भेदपवत्तियेव । “मच्चू मरण”न्ति वा एत्थ समासं अकत्वा यो “मच्चू”ति वुच्चति भेदो, तमेव मरणं “पाणचागो”ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

**चतुवोकारवसेनाति** चतुवोकारभववसेन । तत्थ हि रूपकायसज्जितो कळेवरो नत्थि, यं निक्खिपेय्य । किञ्चापि एकवोकारभवेपि कळेवरनिक्खेपो नत्थि, रूपकायस्स पन तत्थ अत्थितामत्तं गहेत्वा “**एकवोकारवसेन कळेवरस्स निक्खेपो**”ति वुत्तो । **चतुवोकारवसेन चाति च-सद्देन** “सेसद्वयवसेन खन्धानं भेदो”ति इममत्थं दस्सेति सब्बत्थेव खन्धभेदसम्भावतो । **सेसद्वयवसेनाति** सेसभवद्वयवसेनेव कळेवरस्स निक्खेपो । यदिपि एकवोकारभवे रूपकायो विज्जति, कळेवरनिक्खेपो पन नत्थीति “**कळेवरस्स सम्भावतो**”इच्चेव वुत्तं । यस्मा मनुस्सादीसु कळेवरनिक्खेपो अत्थि, तस्मा मनुस्सादीसु कळेवरस्स निक्खेपोति योजना । कळेवरं निक्खिपीयति एतेनाति मरणं **कळेवरस्स निक्खेपो** । **एकतो**

कत्वाति एकज्झं कत्वा, एकज्झं गहणमत्तेन ।

जायनट्टेनातिआदि आयतनवसेन योनिवसेन च द्वीहि पदेहि सब्बसत्ते परियादियित्वा परियादियित्वा जातिं दस्सेतुं वुत्तं । केचि पन “कत्तुभाववसेन पदद्वयं वुत्त”न्ति वदन्ति । “तेसं तेसं सत्तानं जाति सज्जाती”ति पन कत्तरि सामिनिद्वेसस्स कतत्ता उभयत्थापि भावनिद्वेसो । सम्पुण्णा जाति सज्जाति । पाकटा निब्बत्ति अभिनिब्बत्ति । तेसं तेसं सत्तानं...पे०... अभिनिब्बत्तीति सत्तवसेन पवत्तत्ता वोहारदेसना ।

तत्र तत्राति एकचतुवोकारभवेसु द्विन्नं सेसरूपधातुयं पटिसन्धिक्खणे उप्पज्जमानानं पञ्चन्नं, कामधातुयं विकलाविकलिन्द्रियानं वसेन सत्तन्नं नवन्नं दसन्नं पुन दसन्नं एकादसन्नञ्च आयतनानं वसेन सङ्गहो वेदितब्बो । सन्ततियन्ति येन कम्मुना खन्धानं पातुभावो, तेन अभिसङ्खतसन्ततियं । तज्ज खो पटिसन्धिक्खणवसेन वेदितब्बं ।

कम्मंयेव कम्मभवो “भवति एतस्मा उपपत्तिभवो”ति कत्वा । कम्मेन निय्यादितअत्तभावुपपत्तिवसेन भवतीति भवो, तथा तथा निब्बत्तविपाको कटत्तारूपञ्च । अट्टकथायं पन “भवतीति कत्वा भवो”ति उपपत्तिभवस्स वक्खमानत्ता “कम्मं फलवोहारेन भवोति वुत्त”न्ति कथितं ।

उपादियन्ति सत्ता दळ्हग्गाहं गणहन्ति एतेन किलेसकामेन । न केवलं इध करणसाधनमेव, अथ खो कत्तुसाधनम्पि लब्धतीति वुत्तं “सयं वा”ति । तन्ति वत्थुकामं । कामो च सो कामनट्टेन, उपादानञ्च भुसमादानट्टेनाति कामुपादानं । एतन्ति कामुपादानपदं । पुन एतन्ति कामुपादानसङ्घातं ।

सस्सतो अत्ताति इदं पुरिमदिट्ठिं उपादियमानं उत्तरदिट्ठिं दस्सेतुं वुत्तं । यथा एसा दिट्ठि दळ्हीकरणवसेन पुरिमं उत्तरा उपादियति, एवं “नत्थि दिन्न”न्तिआदिकापीति । अत्तग्गहणं पन “अत्तवादुपादान”न्ति इदं न दिट्ठुपादानदस्सनन्ति दट्ठब्बं । लोको चाति अत्तग्गहणविनिमुत्तग्गहणं दिट्ठुपादानभूतं इध पुरिमदिट्ठिउत्तरदिट्ठिवचनेहि वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

येन मिच्छाभिनिवेसेन गोसीलगोवतादिं समादियति चेव अनुतिट्ठति च, सो गोसीलगोवतादीनीति अधिप्पेतानि । तेनाह “गोसील...पे०... सयमेव उपादानानी”ति । अभिनिवेसतोति अभिनिवेसनतो ।

अत्तवादुपादानन्ति “अत्ता”ति वादस्स पज्जापनस्स गहणस्स कारणभूता दिट्ठीति अत्थो । अत्तवादमत्तमेवाति अत्तस्स अभावा “अत्ता”ति इदं वचनमत्तमेव । उपादियन्ति दळ्हं गणहन्ति ।

चक्खुद्वारादीसु पवत्तायाति इदं तण्हाय रूपतण्हादिभावस्स कारणवचनं छद्धारारम्मणिकधम्मानं पटिनियतारम्मणत्ता । जवनवीथिया पवत्तायाति इदं तस्सा पवत्तिट्ठानदस्सनं । सभावेनेव उट्ठातुं असक्कोन्तस्स वेळु विय निस्सयो अहुत्वा ओलुम्भकभावेन भावो उपादानस्स पच्चयभावतो आरम्मणम्पि तंसदिसं वुत्तं । रूपेति विसये भुम्मं । सा तिविधा होतीति सम्बन्धो । कामतण्हा कामस्सादभावेन पवत्तिया । एवं अस्सादेन्तीति सस्सतदिट्ठिया सहजातनिस्सयसम्पयुत्तअत्थिअविगतादिपच्चयभूताय संसट्ठता निच्चधुवसस्सताभिनिवेसमुखेन अस्सादेन्ती । भवसहगता तण्हा भवतण्हा । भवति तिट्ठति सब्बकालन्ति हि भवदिट्ठि भवो उत्तरपदलोपेन, भवस्सादवसेन पवत्तिया च । इमिना नयेन विभवतण्हाति एत्थ अत्थो वेदितब्बो । विभवति उच्छिज्जति विनस्सतीति एवं पवत्ता दिट्ठि विभवो उत्तरपदलोपेन । एवं तानि अट्ठारसाति या छ कामतण्हा, छ भवतण्हा, छ विभवतण्हा वुत्ता, एतानि अट्ठारस तण्हाविचरितानि तण्हापच्चयो ।

अज्झत्तन्ति सकसन्ततियं। बहिद्वाति ततो बहिद्वा। अतीतारम्मणानि वा होन्तु इतरारम्मणानि वा, सयं पन अतीतानि छत्तिस तण्हाविचरितानि। सेसपदद्वयेपि एसेव नयो। “अट्टसतं तण्हाविचरितानी”ति आदिना सम्बन्धो। इदानी अपरेनपि पकारेन अट्टसतं तण्हाविचरितानि दस्सेतुं “अज्झत्तिकस्सा”ति आदिमाह। तत्थ अज्झत्तिकस्साति अज्झत्तिकखन्धपञ्चकं। उपयोगत्थे हि इदं सामिवचनं। उपादायाति गहेत्वा। अस्मीति होतीति यदेतं अज्झत्तिकं खन्धपञ्चकं उपादाय तण्हामानदिट्ठिवसेन समुदायग्गाहतो अस्मीति गाहो होति, तस्मिं सतीति अत्थो। इध पन रूपादिआरम्मणवसेन अत्थो वेदितब्बो। इत्थमस्मीति होतीति खत्तियादीसु “इदंपकारो अह”न्ति एवं तण्हामानदिट्ठिवसेन होतीति अत्थो। इदं ताव अनुपनिधाय गहणं।

एवमादीनीति आदि-सद्देन “एवमस्मि, अज्जथास्मि, अहं भविस्सं, इत्थं भविस्सं, एवं भविस्सं, अज्जथा भविस्सं, असस्मि, सतस्मि, अहं सियं, इत्थं सियं, एवं सियं, अज्जथा सियं, अपाहं सियं, अपाहं इत्थं सियं, अपाहं एवं सियं, अपाहं अज्जथा सियं”न्ति एतेसं सङ्गहो। उपनिधाय गहणम्पि दुविधं समतो असमतो वाति तं दस्सेतुं “एवमस्मि, अज्जथास्मी”ति च वुत्तं। तत्थ एवमस्मीति इदं समतो उपनिधाय गहणं, यथा अयं खत्तियो, एवं अहमस्मीति अत्थो। अज्जथास्मीति इदं पन असमतो गहणं, यथायं खत्तियो ततो अज्जथा अहं हीनो वा अधिको वाति अत्थो। इमानि ताव पच्चुप्पन्नवसेन चत्तारि तण्हाविचरितानि। भविस्सन्ति आदीनि पन चत्तारि अनागतवसेन वुत्तानि, तेसं पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो। असस्मीति सस्सतो अस्मि, निच्चस्सेतं अधिवचनं। सतस्मीति असस्सतो अस्मि, अनिच्चस्सेतं अधिवचनं। इति इमानि द्वे सस्सतुच्छेदवसेन वुत्तानि। इतो परानि सियन्ति आदीनि चत्तारि संसयपरिवितक्कवसेन वुत्तानि, तानि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेन अत्थतो वेदितब्बानि। अपाहं सियन्ति आदीनि पन चत्तारि “अपि नामाहं भवेय्य”न्ति एवं पत्थनाकप्पनवसेन वुत्तानि, तानिपि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि। एवमेतेसु —

द्वे दिट्ठिसीसा चत्तारो, सुद्धसीसा सीसमूलका।  
तयो तयोति एतानि, अट्टारस विभावये॥

एते हि सस्सतुच्छेदवसेन वुत्ता द्वे दिट्ठिसीसा नाम, “अस्मि, भविस्सं सियं, अपाहं सियं”न्ति एते चत्तारो सुद्धसीसा नाम, “इत्थमस्मी”ति आदयो तयो तयोति द्वादस सीसमूलका नामाति वेदितब्बं। इध पाळियं रूपारम्मणादिवसेन तण्हा आगताति आह “अज्झत्तिकरूपादिनिस्सितानी”ति। अट्टारस तण्हाविचरितानीति आनेत्वा सम्बन्धो। इमिना अस्मीति इमिना अभिसेकसेनापच्चादिना “खत्तियो अह”न्ति मूलभावतो “अस्मी”ति होति। सेसं पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं। सङ्गहेति तण्हाय यथावुत्तविभागस्स संखिपनवसेन सङ्गण्हेने करियमाने। “छयिमे, भिक्खवे, तण्हाकाया”ति आदि निद्देसो। “रूपे तण्हा रूपतण्हा”ति आदि निद्देसत्थो। “कामरागभावेना”ति आदिको, “अज्झत्तिकस्सुपादाया”ति आदिको च निद्देसवित्थारो। “रूपादीसु आरम्मणेषु छळेवा”ति आदिको सङ्गहो।

यस्मा चक्खुद्वारादीसु एकेकस्मिं द्वारे उप्पज्जनकविज्जाणानि विय अनेका एव वेदना, तस्मा ता रासिवसेन एकज्झं गहेत्वा “छ वेदनाकाया”ति वुत्तन्ति आह “वेदनासमूहा”ति। निस्सयभावेन उप्पत्तिद्वारभावेन नानापच्चया होन्ति चक्खुधातुआदयो, ता कुच्छिना धारेन्तियो विय पोसेन्तियो विय च होन्तीति तासं मातुसदिसता वुत्ता। चक्खुसम्फस्सहेतूति निस्सयादिचक्खुसम्फस्सपच्चया। अयन्ति अयं वेदना “चक्खुसम्फस्सजा वेदना”ति आदिना साधारणतो वुत्ता। एत्थाति एतस्मिं वेदनापदे। सब्बसङ्गाहिकाति कुसलाकुसलविपाककिरियानं वसेन सब्बसङ्गाहिका। एवं विभङ्गे आगतनयेन साधारणतो वत्वापि इधाधिप्पेतवेदनमेव दस्सेतुं “विपाकवसेन पना”ति आदिमाह। चक्खुमि सम्फस्सोति चक्खुमि

निस्सयभूते उप्पन्नफस्सो । एस नयो सेसेसु । यस्मा चक्खादीनि विसुद्धिमग्गे खन्धनिद्देसे लक्खणादिविभागतो, आयतननिद्देसे विसेसतो, सामञ्जसतो च सदत्थदस्सनादिवसेन विभावितानि, तस्मा “यं वत्तब्बं... पे०... वुत्तमेवा”ति आह ।

नमनलक्खणन्ति आरम्भणाभिमुखं हुत्वा नमनसभावं तेन विना अप्पवत्तनतो । **रुप्पनलक्खणं** हेट्ठा वुत्तमेव । वेदनाक्खन्धो पन एकाव वेदना । **सब्बदुब्बलचित्तानि** नाम पञ्चविज्जाणानि । ननु तत्थ जीवितचित्तद्वितियो च सन्तीति? सच्चं, तासं पन किच्चं न तथा पाकटं, यथा चेतनादीनन्ति ते एवेत्थ पाळियं उद्धटा । **येन** महन्तपातुभावादिना **कारणेन** । **एत्था**ति एतस्मिं महाभूतनिद्देसे । **अज्जो विनिच्छयनयो**ति “वचनत्थतो कलापतो”ति आदिना लक्खणादिनिच्छयतो अज्जो विनिच्छयनयो । ननु सो चतुधातुववत्थाने वुत्तो, न रूपक्खन्धनिद्देसेति? तत्थ वुत्तेपि “चतुधातुववत्थाने वुत्तानी”ति अतिदेसवसेन वुत्तत्ता “**रूपक्खन्धनिद्देसे वुत्तो**”ति वुत्तं । **उपादाया**ति पटिच्च । भूतानि हि पटिच्च उप्पज्जमानं उपादारूपं “तानि गहेत्वा”ति वुत्तं अविस्सज्जनतो । **निस्सायातिपि एके** तेसं निस्सयपच्चयभावतो । पुब्बकालकिरिया नाम एकंसतो अपरकालकिरियापेक्खाति पाठसेसेन अत्थं वदति । विभत्तिविपल्लासेन विना एव अत्थं दस्सेतुं “**समूहत्थे वा**”ति आदि वुत्तं । समूहसम्बन्धे सामिनिद्देसेन समूहत्थो दीपितोति तं दस्सेन्तो आह “**समूहं उपादाया**”ति । धम्मसङ्गणियं (ध० स० ५८४) आगतनयेन “**तेवीसतिविध**”न्ति वुत्तं । तत्थ हि हृदयवत्थु न निद्विडं, “यं रूपं निस्साया”ति वा पट्टाने (पट्टान० १.१.८) आगतत्ता हृदयवत्थुमि गहेत्वा जातिरूपभावेन उपचयसन्ततियो एकतो कत्वा “**तेवीसतिविध**”न्ति वुत्तं ।

चक्खुस्स विज्जाणन्ति वा **चक्खुविज्जाणं** । असाधारणकारणेन चायं निद्देसो । “सङ्खारपच्चया विज्जाण”न्ति एत्थ सब्बलोकिविपाकविज्जाणस्स गहेतब्बत्ता “**तेभूमकविपाकचित्तस्सेतं अधिवचन**”न्ति वुत्तं ।

**अभिसङ्खरणलक्खणो**ति आयूहनसभावो । **चोपनवसेना**ति विज्जत्तिसंचोपनवसेन, कायविज्जत्तिया समुट्ठापनवसेनाति अत्थो । **वचनभेदवसेना**ति वचीभेदुप्पादवसेन, वचीविज्जत्तिया समुट्ठापनवसेनाति अत्थो । एवं चोपनं न भवेय्याति दस्सेतुं “**रहो निसीदित्वा चिन्तेन्तस्सा**”ति वुत्तं । **एकूनतिसा**ति एत्थ अभिज्जाचेतनाविनिमुत्ता एव एकूनतिस चेतना वेदितब्बा तस्सा विपाकविज्जाणस्स पच्चयत्ताभावतो ।

**दुक्खे**ति एकम्पि इदं भुम्मवचनं संसिलेसननिस्सयविसयव्यापनवसेन अत्तानं भिन्दित्वा विनियोगं गच्छतीति “**चतूहि कारणेही**”ति आदि वुत्तं । एकोपि हि विभत्तिनिद्देसो अनेकधा विनियोगं गच्छति यथा तद्वित्तत्थे उत्तरपदसमाहारेति । तन्ति अज्जाणं । **दुक्खसच्चन्ति** हृदयवत्थुलक्खणं दुक्खसच्चं । **अस्सा**ति अज्जाणस्स । **निस्सयपच्चयभावेना**ति पुरेजातनिस्सयभावेन । सहजातनिस्सयपच्चयभावेन पन तंसहजाता फस्सादयो वत्तब्बा । आरम्भणपच्चयभावेन दुक्खसच्चं अस्स आरम्भणन्ति योजना । **दुक्खसच्चन्ति** उपयोगएकवचनं । **एतन्ति** अज्जाणं । **तस्सा**ति दुक्खसच्चस्स । “**पटिच्छादेती**”ति एत्थ वुत्तं पटिच्छादनाकारं दस्सेतुं “**याथावा**”ति आदि वुत्तं । जाणविप्पयुत्तचित्तेनपि एकदेसेन याथावतो लक्खणपटिवेधो होतियेवाति “**याथावलक्खणपटिवेधनिवारणेना**”ति वत्त्वा “**जाणपवत्तिया चेत्थ अप्पदानेना**”ति वुत्तन्ति वदन्ति । पुरिमं पन पटिवेधजाणुप्पत्तिया निसेधकथादस्सनं, पच्छिमं अनुबोधजाणुप्पत्तिया । एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । **एत्था**ति दुक्खसच्चे ।

सहजातस्स अज्जाणस्स समुदयसच्चं वत्थु होति निस्सयपच्चयभावतोति वुत्तं “**वत्थुतो**”ति । **आरम्भणतो**ति आरम्भणपच्चयभावेन । यस्मा समुदयसच्चं अज्जाणस्स आरम्भणं होति, तस्मा “**दुक्खसमुदये अज्जाण**”न्ति वुत्तन्ति अत्थो । पटिच्छादनं दुक्खसच्चे वुत्तनयमेव एकेनेव कारणेन इतरेसं तिण्णं असम्भवतो, किं पन एतं एकं कारणन्ति आह “**पटिच्छादनतो**”ति । इदं वित्थारतो विभावेतुं “**निरोधपटिपदानं ही**”ति आदि वुत्तं । **तदारब्भा**ति तं आरब्ध तं आरम्भणं

कत्वा । पच्छिमज्झि सच्चद्वयन्ति निरोधो मग्गो । तज्झि नयगम्भीरत्ता । दुद्वसन्ति सण्हसुखुमधम्मत्ता सभावेनेव गम्भीरताय दुद्वसं दुविज्जेय्यं दुरवग्गाहं । तत्थाति पुरिमे सच्चद्वये । अन्धभूतन्ति अन्धकारभूतं । न पवत्तति आरम्भणं कातुं न विसहति । वचनीयत्तेनाति वाचकभावेन तथा उपट्टानतो । सभावलक्खणस्स दुद्वसत्ताति पीळनादिआयूहनादिवसेन “इदं दुक्खं, अयं समुदयो”ति (म० नि० ४८४; ३.१०४) याथावतो सभावलक्खणस्स दुद्वसत्ता दुविज्जेय्यत्ता पुरिमद्वयं गम्भीरं । तत्थाति पुरिमस्मिं सच्चद्वये । विपल्लासग्गाहवसेन पवत्ततीति सुभादिविपरीतग्गाहानं पच्चयभाववसेन अज्जाणं पवत्तति ।

इदानी “दुक्खे अज्जाण”न्तिआदीसु पकारन्तरेनपि अत्थं दस्सेतुं “अपिचा”तिआदि वुत्तं । तत्थ दुक्खेति एत्तावताति “अज्जाणन्ति वुच्चमानाय अविज्जाय दुक्खे”ति एत्तकेन । सङ्गहतोति समोधानतो । किच्चतोति असम्पटिवेधकिच्चतो । अज्जाणमिवाति विसयसभावं याथावतो पटिविज्झितुं अप्पदानकिच्चमिव । “दुक्खे”तिआदिना तत्थ अविज्जा पवत्तति, विसेसतो निद्विदुं होतीति कत्वा सब्बत्थेव तथा अविस्सिद्वसभावदस्सनं इदन्ति दस्सेतुं “अविसेसतो पना”तिआदि वुत्तं ।

खणिकनिरोधस्स इध अनधिप्पेतत्ता अयुज्जमानत्ता विरागग्गाहणतो च अविज्जादीनं पटिपक्खवसेन पटिबाहनं इध “निरोधो”ति अधिप्पेतो, सो च नेसं सब्बसो अनुप्पज्जनमेवाति आह “निरोधो होतीति अनुप्पादो होती”ति । “अविज्जा निरुज्झति एत्थाति अविज्जानिरोधो, सङ्खारा निरुज्झन्ति एत्थाति सङ्खारनिरोधो”ति एवं सब्बेहि एतेहि निरोधपदेहि निब्बानस्स देसितत्ता दट्टब्बा । तेनाह “निब्बानं ही”तिआदि । वट्टुविवट्टन्ति वट्टुज्ज वविवट्टुज्ज । “द्वादसही”ति इदं पच्चेकं योजेतब्बं “अनुलोमतो द्वादसहि पदेहि वट्टुं, पटिलोमतो द्वादसहि विवट्टुं इध दस्सित”न्ति ।

विभङ्गसुत्तवण्णना निद्विता ।

### ३. पटिपदासुत्तवण्णना

३. मिच्छा पटिपज्जति एतायाति मिच्छापटिपदा, वट्टुगामिमग्गो दुक्खावहत्ता । तं मिच्छापटिपदं । तेनाह “अनित्थानिकपटिपदा”ति । सो पुज्जाभिसङ्खारो कथं मिच्छापटिपदा होतीति? सम्पत्तिभवे सुखावहोव होतीति अधिप्पायो । वट्टुसीसत्ताति वट्टुपक्खियानं उत्तमङ्गभावतो । अन्तमसोति उक्कंसपरियन्तं सन्धाय वदति अवकंसपरियन्ततो । “इदं मे पुज्जं निब्बानाधिगमाय पच्चयो होतू”ति एवं निब्बानं पत्थेत्वा पवत्तितं । पण्णमुट्टिदानमत्तन्ति साकपण्णमुट्टिदानमत्तं । अप्पत्वाति अन्तोगधहेतु एस निद्वेसो, अपापेत्वाति अत्थो । यदग्गेन वा पटिपज्जनतो अरहत्तं पत्तोति वुच्चति, तदग्गेन तदावहा पटिपदापि पत्ताति वुच्चतीति “अप्पत्वा”ति वुत्तं । अनुलोमवसेनाति अनुलोमपटिच्चसमुप्पादवसेन । पटिलोमवसेनाति एत्थापि एसेव नयो । पटिपदा पुच्छिताति एतेन पटिपदा देसेतुं आरद्धाति अयम्पि अत्थो सङ्गहितो यथारद्धस्स अत्थस्स कथेतुकम्यतापुच्छाय इधागतत्ता । अनुलोमपटिच्चसमुप्पाददेसनायम्पेत्य ब्यतिरेकमुखेन अविज्जादिनिरोधा पन विज्जाय सति होति सङ्खारानं असम्भवोति वुत्तं “निब्बानं भाजित”न्ति । सरूपेन पन ताय वट्टुमेव पकासितं । वक्खति हि परियोसाने “वट्टुविवट्टुमेव कथित”न्ति । नित्थातनेति निगमने । फलेनाति पत्तब्बफलेन पटिपदाय सम्पापकहेतुनो दस्सितत्ता । यथा हि तिविधो हेतु आपको, निब्बत्तको, सम्पापकोति, एवं तिविधं फलं आपेतब्बं, निब्बत्तेतब्बं, सम्पापेतब्बन्ति । तस्मा पत्तब्बफलेन निब्बानेन तंसम्पापकहेतुभूताय पटिपदाय दस्सितत्ताति अत्थो । तेनाह “फलेन हेत्था”तिआदि । अयं वुच्चतीति एवं निब्बानफला अयं “सम्पापटिपदा”ति वुच्चति । असेसविरागा असेसनिरोधाति समुच्छेदप्पहानवसेन अविज्जाय असेसविरज्जनतो

असेसनिरुज्झनतो च । पदद्वयेनपि अनुप्पादनरोधमेव वदति । तज्झि निब्बानं । दुतियविकप्पे अयं एत्थ अधिप्पायो — येन मग्गेन करणभूतेन असेसनिरोधो होति, अविज्जाय असेसनिरोधो यं आगम्म होति, तं मग्गं दस्सेतुन्ति । **एवज्झि सतीति** एवं पदभाजनस्स निब्बानस्स पदत्थे सति । **सानुभावा पटिपदा विभत्ता होतीति** अविज्जाय असेसनिरोधहेतुपटिपदा तत्थ सातिसयसामत्थियसमायोगतो सानुभावा विभत्ता होति । मिच्छापटिपदागहणेनेत्थ वट्टस्सपि विभत्तत्ता वुत्तं **“वट्टविवट्टमेव कथित”**न्ति ।

पटिपदासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

#### ४. विपस्सीसुत्तवण्णना

**४. विप्फन्दन्तीति** निमिसनवसेन । **अनिमिसेहीति** विगतनिमिसेहि उम्मीलन्तेहेव । **तेन वुत्तं** महापदाने । **एत्थाति** एतस्मिं **“विपस्सी”**ति पदे, एतस्मिं वा **“अनिमिसेही”**तिआदिके यथागते सुत्तन्ते ।

महापुरिसस्स अनिमिसलोचनतो **“विपस्सी”**ति समज्जापटिलाभस्स कारणं वुत्तं, तं अकारणं अज्जेसम्पि महासत्तानं चरिमभवे अनिमिसलोचनत्ताति चोदनं सन्धाय **“एत्थ चा”**तिआदिं वत्त्वा ततो पन अज्जमेव कारणं दस्सेतुं **“अपिचा”**तिआदि वुत्तं । **पलाळयमानस्साति** तोसेन्तस्स । अनादरे चेतं सामिवचनं । **अट्टस्साति** अत्थस्स ।

पुज्जुस्सयसङ्घातो भगो अस्स अतिसयेन अत्थीति भगवाति **“भाग्यसम्पन्नस्सा”**ति वुत्तं । **सम्माति** सम्मदेव याथावतो, जायेन कारणेनाति वुत्तं होतीति आह **“नयेन हेतुना”**ति । सं-सद्धो **“साम”**न्ति इमिना समानत्थोति आह **“सामं पच्चत्तपुरिसकारेना”**ति, सयम्भुजाणेनाति अत्थो । सम्मा, सामं बुज्झि एतेनाति **सम्बोधो** वुच्चति मग्गजाणं, **“बुज्झति एतेना”**ति कत्वा इध सब्बज्जुतज्जाणस्सपि सङ्गहो । **बोधिमा सत्तो बोधिसत्तो**, पुरिमपदे उत्तरपदलोपो यथा **“साकपत्थवो”**ति । **बुज्झनकसत्तोति** एत्थ महाबोधियानपटिपदाय बुज्झतीति बोधि च सो सत्तविसेसयोगतो सत्तो चाति **बोधिसत्तो** । **पत्थयमानो पवत्ततीति** **“कुदास्सु नाम महन्तं बोधिं पापुणिस्सामी”**ति सज्जातच्छन्दो पटिपज्जति । **दुक्खन्ति** जातिआदिमूलकं दुक्खं । कामं चुतुपपातापि मरणजातियो, **“जायति मीयती”**ति पन वत्त्वा **“चवति उपपज्जती”**ति वचनं न एकभवपरियापन्नानं तेसं गहणं, अथ खो नानाभवपरियापन्नानं एकज्झं गहणन्ति दस्सेन्तो आह **“इदं...पे०... वुत्त”**न्ति । **तस्स निस्सरणन्ति** तस्स जरामरणस्स निस्सरणन्ति वुच्चति । यस्मा महासत्तो जिण्णब्याधिमते दिस्वा पब्बजितो, तस्मास्स जरामरणमेव आदितो उपट्ठासि ।

**उपायमनसिकारेनाति** उपायेन विधिना जायेन मनसिकारेन पथेन मनसिकारस्स पवत्तनतो । **समायोगो अहोसीति** याथावतो पटिविज्जनवसेन समागमो अहोसि । **योनिस्सो मनसिकाराति** हेतुम्हि निस्सक्कवचनन्ति तस्स **“योनिस्सो मनसिकारेना”**ति हेतुम्हि करणवचनेन आह । **जातिया खो सति जरामरणन्ति** **“किम्हि नु खो सति जरामरणं होति, किं पच्चया जरामरण”**न्ति जरामरणे कारणं परिग्गणहन्तस्स बोधिसत्तस्स **“यस्मिं सति यं होति, असति च न होति, तं तस्स कारण”**न्ति एवं अब्बभिचारजातिकारणपरिग्गणहनेन **“जातिया खो सति जरामरणं होति, जातिपच्चया जरामरण”**न्ति या जरामरणस्स कारणपरिग्गाहिका पज्जा उप्पज्जि, ताय उप्पज्जन्तिया चस्स अभिसमयो पटिवेधो अहोसीति अत्थो ।

**इतीति** वुत्तप्पकारपरामसनं । **हीति** निपातमत्तं । **इदन्ति** यथावुत्तस्स वट्टस्स पच्चक्खतो गहणं । तेनाह **“एवमिद”**न्ति । इध अविज्जाय समुदयस्स आगतत्ता **“एकादससु ठानेसू”**ति वुत्तं । **समुदयं सम्पिण्डेत्वाति** सङ्घारादीनं समुदयं एकज्झं

गहेत्वा । अनेकवारञ्चि समुदयदस्सनवसेन जाणस्स पवत्तत्ता “समुदयो समुदयो”ति आमेडितवचनं । अथ वा “एवं समुदयो होती”ति इदं न केवलं निब्बत्तिदस्सनपरं, अथ खो पटिच्चसमुप्पादसद्दो विय पटिच्चसमुप्पादमुखेन इध समुदयसद्दो निब्बत्तिमुखेन पच्चयत्तं वदति । विज्जाणादयो च यावन्तो इध पच्चयधम्मा निद्विद्वा, ते सामञ्जरूपेन ब्यापनिच्छावसेन गणहन्तो “समुदयो समुदयो”ति अवोच । तेनाह “अविज्जापच्चया सङ्खारानं समुदयो होती”ति । दस्सनट्टेन चक्खूति समुदयस्स पच्चक्खतो दस्सनभावो चक्खु । जातट्टेनाति जातभावेन । पजाननट्टेनाति “अविज्जासङ्खारादितंतंपच्चयधम्मपवत्तिया एतस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो”ति पकारतो वा जाननट्टेन । पटिवेधनट्टेनाति “अयं अविज्जादि पच्चयधम्मो इमस्स सङ्खारादिकस्स पच्चयभावतो समुदयो”ति पटिविज्जनट्टेन । ओभासनट्टेनाति समुदयभावपटिच्छादकस्स मोहन्धकारस्स किलेसन्धकारस्स विधमनवसेन अवभासनवसेन । तं पनेतं “चक्खु”न्तिआदिना वुत्तं जाणं । निरोधवारेति पटिलोमवारे । सो हि “किस्स निरोधा जरामरणनिरोधो”ति निरोधकित्तनवसेन आगतो ।

विपस्सीसुत्तवण्णना निद्विता ।

## ५-१०. सिखीसुत्तादिवण्णना

५-१०. न एवं योजेत्वाति “सिखिस्सपी”तिआदिना समुच्चयवसेन एवं न योजेत्वा । कस्मातिआदिना तत्थ कारणं वदति । एकासने अदेसितत्ताति वुत्तमेवत्थं पाकटं कातुं “नानाठानेसु ही”तिआदि वुत्तं । यदिपि तानि विसुं विसुं वुत्तभावेन देसितानि, अत्थवण्णना पन एकसदिसा तदत्थस्स अभिन्नत्ता । “बुद्धा जाता”ति न अज्जो आचिक्खतीति योजना । न हि महाबोधिसत्तानं पच्छिमभवे परोपदेसेन पयोजनं अत्थि । गतमग्गेनेवाति पटिपत्तिगमनेन गतमग्गेनेव पच्छिममहाबोधिसत्ता गच्छन्ति, अयमेत्थ धम्मता । गच्छन्तीति चतूसु सतिपट्टानेसु पतिट्ठितचित्ता सत्त बोज्झङ्गे याथावतो भावेत्वा सम्मासम्बोधिआ अभिसम्बुज्जनवसेन पवत्तन्तीति अत्थो । यथा पन तेसं पठमविपस्सनाभिनिवेसो होति, तं दस्सेतुं “सब्बबोधिसत्ता ही”तिआदि वुत्तं । बुद्धभावानं विपस्सना, बुद्धत्थाय वा विपस्सना बुद्धविपस्सना ।

सिखीसुत्तादिवण्णना निद्विता ।

बुद्धवग्गवण्णना निद्विता ।

## २. आहारवग्गो

### १. आहारसुत्तवण्णना

११. आहरन्तीति आनेन्ति उप्पादेन्ति, उपत्थम्भेन्तीति अत्थो । निब्बत्ताति पसुता । भूता नाम यस्मा ततो पट्टाय लोके जातवोहारो पटिसन्धिगहणतो पन पट्टाय याव मातुकुच्छितो निक्खन्तो, ताव सम्भवेसिनो, एस ताव गब्भसेय्यकेसु भूतसम्भवेसिविभागो, इतरेसु पन पठमचित्तादिवसेन वुत्तो । सम्भव-सद्दो चेत्थ गब्भसेय्यकानं वसेन पसूतिपरियायो, इतरेसं वसेन उप्पत्तिपरियायो । पठमचित्तपठमइरियापथक्खणेसु हि ते सम्भवं उप्पत्तिं एसन्ति उपगच्छन्ति नाम, न ताव भूता उपपत्तिया न सुप्पतिट्ठितत्ता, भूता एव सब्बसो भवेसनाय समुच्छिन्नत्ता । न पुन भविस्सन्तीति अवधारणेन निवत्तितमत्थं दस्सेति । यो च “कालघसो भूतो”तिआदीसु भूत-सद्दस्स खीणासववाचिता दट्ठब्बा । वा-सद्दो चेत्थ सम्पिण्डनत्थो “अग्निना वा उदकेन वा”तिआदीसु विय ।

यथासकं पच्ययभावेन अत्तभावस्स पठपनमेवेत्थ आहारेहि कातब्बअनुग्गहो होतीति अधिप्पायेनाह “वचनभेदो... पे०... एको येवा”ति । सत्तस्स उप्पन्नधम्मानन्ति सत्तस्स सन्ताने उप्पन्नधम्मानं । यथा “वस्ससतं तिड्ढती”ति वुत्ते अनुप्पबन्धवसेन पवत्ततीति वुत्तं होति, एवं ठितियाति अनुप्पबन्धवसेन पवत्तियाति अत्थो, सा पन अविच्छेदोति आह “अविच्छेदाया”ति । अनुप्पबन्धधम्मुप्पत्तिया सत्तसन्तानो अनुग्गहितो नाम होतीति आह “अनुप्पन्नानं उप्पादाया”ति । एतानीति ठितिअनुग्गहपदानि । उभयत्थ दट्ठब्बानि न यथासम्बन्धतो ।

वत्थुगता ओजा वत्थु विय तेन सद्धिं अज्झोहरितब्बतं गच्छतीति वुत्तं “अज्झोहरितब्बको आहारो”ति, निब्बत्तितओजं पन सन्धाय “कबळीकारो आहारो ओजट्ठमकरूपानि आहरती”ति वक्खति । ओळारिकता अप्पोजताय न वत्थुनो थूलताय कथिनताय वा, तस्मा यस्मिं वत्थुस्मिं परित्ता ओजा होति, तं ओळारिकं । सप्पादयो दुक्खुप्पादकताय ओळारिका वेदितब्बा । विसाणादीनं तिवस्सछट्ठितानं पूतिभूतत्ता मुदुकताति वदन्ति । तरच्छखेळतेमितताय पन तथाभूतानं तेसं मुदुकता । धम्मसभावो हेस । ससानं आहारो सुखुमो तरुणतिणसस्सखादनतो । सकुणानं आहारो सुखुमो तिणबीजादिखादनतो । पच्चन्तवासीनं आहारो सुखुमो मासमुग्गकुरादिभोजनत्ता । तेसन्ति परनिम्मितवसवत्तीनं । सुखुमोत्वेवाति न किञ्चि उपादाय, अथ खो सुखुमोइच्चेव निट्ठं पत्तो ततो परमसुखुमस्स अभावतो ।

वत्थुवसेन पनेत्थ आहारस्स ओळारिकसुखुमता वुत्ता, सा चस्स अप्पोजमहोजताहि वेदितब्बाति दस्सेतुं “एत्थ चा”तिआदिमाह । परिस्सयन्ति खुदावसेन उप्पन्नं विहिंसं सरीरदरथं । विनोदेतीति वत्थु तस्स विनोदनमत्तं करोति । न पन सक्कोति पालेतुन्ति सरीरं यापेतुं नप्पहोति निरोजत्ता । न सक्कोति परिस्सयं विनोदेतुं आमासयस्स अपूरणतो ।

छब्बिधोपीति इमिना कस्सचि फस्सस्स अनवसेसितब्बतमाह । देसनक्कमेनेवेत्थ फस्सादीनं दुतियादिता, न अज्जेन कारणेनाति आह “देसनानयो एव चेसा”तिआदि । मनसो सज्चेतना न सत्तस्साति दस्सनत्थं मनोगहणं यथा “चित्तस्स ठिति, चेतोविमुत्ति चा”ति आह “मनोसज्चेतनाति चेतनावा”ति । चित्तन्ति यं किञ्चि चित्तमेव । एकरासिं कत्वाति एकज्झं गहेत्वा विभागं अकत्वा, सामज्जेन गहिताति अत्थो । तत्थ लब्धमानं उपादिण्णकादिविभागं दस्सेतुं “कबळीकारो आहारो”तिआदि वुत्तं । आहारत्थं न साधेन्तीति तादिसस्स आहारस्स अनाहरणतो । तदापीति भिज्जित्वा विगतकालेपि । उपादिण्णकाहारोति वुच्चन्तीति केचि । इदं पन आचरियानं न रुच्चति तदा उपादिण्णकरूपस्सेव अभावतो । पटिसन्धिचित्तेनेव सहजाताति लक्खणवचनमेतं, सब्बायपि कम्मजरूपपरियापन्नाय ओजाय अत्थिभावस्स अविच्छेदप्पवत्तिसम्भवदस्सनत्थो । सत्तमाति उप्पन्नदिवसतो पट्टाय याव सत्तमदिवसापि । रूपसन्ततिं पालेति पवेणिघटनवसेन । अयमेवाति कम्मजओजा । कम्मजओजं पन पटिच्च उप्पन्नओजा अकम्मजत्ता अनुपादिण्णआहारोत्वेव वेदितब्बो । अनुपादिण्णका फस्सादयो वेदितब्बाति आनेत्वा सम्बन्धो । लोकुत्तरा फस्सादयो कथन्ति आह “लोकुत्तरा पन रुळ्हीवसेन कथिता”ति । यस्मा तेसं कुसलानं उपेतपरियायो नत्थि, तस्मा विपाकानं उपादिण्णपरियायो नत्थेवाति अनुपादिण्णपरियायोपि रुळ्हीवसेन वुत्तोति वेदितब्बो ।

पुब्बे “आहाराति पच्यया”ति वुत्तत्ता यदि पच्ययट्ठो आहारट्ठोतिआदिना चोदेति, अथ कस्मा इमे एव चत्तारो वुत्ताति अथ कस्मा चत्तारोव वुत्ता । इमे एव च वुत्ताति योजना । विसेसप्पच्ययत्ताति एतेन यथा अज्जे पच्ययधम्मा अत्तनो पच्ययुप्पन्नस्स पच्ययाव होन्ति, इमे पन तथा च होति अज्जथा चाति समानेपि पच्ययत्ते अतिरेकपच्यया होन्ति, तस्मा “आहाराति वुत्ता”ति इममत्थं दस्सेति । इदानीं तं अतिरेकपच्ययत्तं दस्सेतुं “विसेसपच्ययो ही”तिआदि वुत्तं । विसेसप्पच्ययो रूपकायस्स कबळीकारो आहारो उपथम्भकभावतो । तेनाह अट्ठकथायं “रूपारूपानं उपथम्भकत्तेन

उपकारका चत्तारो आहारा आहारपच्चयो'ति (विसुद्धि० २.६०८; पट्टा० अट्ट० पच्चयुद्देसवण्णना) । उपथम्भकत्तञ्चि सतीपि जनकत्ते अरूपीनं आहारानं आहारजरूपसमुद्धानकरूपाहारस्स च होति, असति पन उपथम्भकत्ते आहारानं जनकत्तं नत्थीति उपथम्भकत्तं पधानं । जनयमानोपि हि आहारो अविच्छेदवसेन उपथम्भयमानो एव जनेतीति उपथम्भकभावो एव आहारभावो । वेदनाय फस्सो विसेसपच्चयो । “फस्सपच्चया वेदना”ति हि वुत्तं । “सङ्खारपच्चया विज्जाण”न्ति वचनतो विज्जाणस्स मनोसञ्चेतना । “चेतना तिविधं भवं जनेती”ति हि वुत्तं । “विज्जाणपच्चया नामरूप”न्ति पन वचनतो नामरूपस्स विज्जाणं विसेसपच्चयो । न हि ओक्कन्तविज्जाणाभावे नामरूपस्स अत्थि सम्भवो । यथाह “विज्जाणञ्च हि, आनन्द, मातुकुच्छिस्मिं न ओक्कमिस्सथ, अपि नु खो नामरूपं मातुकुच्छिस्मिं समुच्चिस्सथा”तिआदि (दी० नि० २.११५) । वुत्तमेवत्थं सुत्तेन साधेतुं “यथाहा”तिआदि वुत्तं ।

एवं यदिपि पच्चयत्थो आहारत्थो, विसेसपच्चयत्ता पन इमेव आहाराति वुत्ताति तं नेसं विसेसपच्चयत्तं अविभागतो दस्सेत्वा इदानीं विभागतो दस्सेतुं “को पनेत्था”तिआदि आरब्धं । मुखे ठपितमत्तो एव असङ्खादितो, तत्तकेनापि अब्भन्तरस्स आहारस्स पच्चयो होति एव । तेनाह “अट्ट रूपानि समुट्ठापेती”ति । सुखवेदनाय हितो सुखवेदनीयो । सब्बथापीति चक्खुसम्पस्सादिवसेन । यत्तका फस्सस्स पकारभेदा, तेसं वसेन सब्बप्पकारोपि फस्साहारो यथारहं तिस्सो वेदना आहरति, अनाहारको नत्थि ।

सब्बथापीति इधापि फस्साहारे वुत्तनयानुसारेण अत्थो वेदितब्बो । तिसन्ततिवसेनाति कायदसकं भावदसकं वत्थुदसकन्ति तिविधसन्ततिवसेन । सहजातादिपच्चयनयेनाति सहजातादिपच्चयविधिना । पटिसन्धिविज्जाणञ्चि अत्तना सहजातनामस्स सहजातअञ्जमञ्जविपाकिन्द्रियसम्पयुत्तअत्थिअविगतपच्चयेहि पच्चयो होन्तोयेव आहारपच्चयताय तं आहारेति वुत्तं, सहजातरूपेषु पन वत्थुनो सम्पयुत्तपच्चयं ठपेत्वा विषयुत्तपच्चयेन, सेसरूपानं अञ्जमञ्जपच्चयञ्च ठपेत्वा इतरेसं पच्चयानं वसेन योजना कातब्बा । तानीति नपुंसकनिद्देशो अनपुंसकानम्पि नपुंसकेहि सह वचनतो । सासवकुसलाकुसलचेतनाव वुत्ता विसेसपच्चयभावदस्सनं हेतन्ति, तेनाह “अविसेसेन पना”तिआदि । पटिसन्धिविज्जाणमेव वुत्तन्ति एत्थापि एसेव नयो । यथा तस्स तस्स फलस्स विसेसतो पच्चयताय एतेसं आहारत्थो, एवं अविसेसतोपीति दस्सेतुं “अविसेसेना”तिआदि वुत्तं । तत्थ तंसम्पयुत्तंसमुद्धानधम्मानन्ति तेहि फस्सादीहि सम्पयुत्तधम्मानञ्चेव तंसमुद्धानरूपधम्मानञ्च । तत्थ सम्पयुत्तगगहणं यथारहतो दट्ठब्बं, समुद्धानगगहणं पन अविसेसतो ।

उपथम्भेन्तो आहारकिच्चं साधेतीति उपथम्भेन्तो एव रूपं समुट्ठापेति, ओजट्टमकसमुट्ठापनेनेव पनस्स उपथम्भनकिच्चसिद्धि । फुसन्तोयेवाति फुसनकिच्चं करोन्तो एव । आयूहमानावाति चेतयमाना एव अभिसन्दहन्ती एव । विजानन्तमेवाति उपपत्तिपरिकप्पनवसेन विजानन्तमेव आहारकिच्चं साधेतीति योजना । सब्बत्थ आहारकिच्चसाधनञ्च तेसं वेदनादिउपपत्तिहेतुताय अत्तभावस्स पवत्तनमेव । कायट्टपनेनाति कस्मा वुत्तं, ननु कम्मजादिरूपं कम्मादिनाव पवत्ततीति चोदनं सन्धायाह “कम्मजनितोपी”तिआदि ।

उपादिण्णरूपसन्ततिया उपथम्भनेनेव उतुचित्तजरूपसन्ततीनम्पि उपथम्भनसिद्धि होतीति “द्विन्नं रूपसन्ततीन”न्ति वुत्तं । उपथम्भनमेव सन्धाय “अनुपालको हुत्वा”ति च वुत्तं । रूपकायस्स ठितिहेतुता हि यापना अनुपालना । सुखादिवत्थुभूतन्ति सुखादीनं पवत्तिट्ठानभूतं । आरम्मणम्पि हि वसति एत्थ आरम्मणकरणवसेन तदारम्मणा धम्माति वत्थूति वुच्चति । फुसन्तोयेवाति इदं फस्सस्स फुसनसभावत्ता वुत्तं । न हि धम्मानं सभावेन विना पवत्ति अत्थि, वेदनापवत्तिया विना सत्तानं सन्धावनता नत्थीति आह “सुखादि...पे... होती”ति । न चेत्य सञ्जीभवकथायं

असज्जीभवो दस्सेतब्बो, तस्सापि वा कारणभूतवेदनापवत्तिवसेनेव ठितिया हेतुनो अब्यापितत्ता, तथा हि “मनोसज्चेतना...पे०... भवमूलनिष्फादनतो सत्तानं ठितिया होती”ति वुत्ता । ततो एव विज्जाणं विजानन्तमेवाति उपपत्तिपरिकप्पनवसेन विजानन्तमेवाति वुत्तोवायमत्थो ।

**चत्तारि भयानि दट्टब्बानि** आदीनवविभावनतो । **निकन्तीति** निकामना, रसतण्हं सन्धाय वदति । सा हि कबळीकारे आहारे बलवती, तेनेवेत्थ अवधारणं कतं । भायति एतस्माति भयं, **निकन्तियेव भयं** महानत्थहेतुतो । उपगमनं विसयिन्द्रियविज्जाणेषु विसयविज्जाणेषु च सङ्गतिवसेन पवत्ति, तं वेदनादिउप्पत्तिहेतुताय “भय”न्ति वुत्तं । अवधारणे पयोजनं वुत्तनयमेव । सेसद्वयेपि एसेव नयो । **आयूहनं** अभिसन्दहनं, संविधानन्तिपि वदन्ति । तं भवूपपत्तिहेतुताय “भय”न्ति वुत्तं । **अभिनिपातो** तत्थ तत्थ भवे पटिसन्धिगहणवसेन विज्जाणस्स निब्बत्ति । सो भवूपपत्तिहेतुकानं सब्बेसं अनत्थानं मूलकारणताय “भय”न्ति वुत्तं । इदानि निकन्तिआदीनं सप्पटिभयतं वित्थारतो दस्सेतुं “**किं कारणा**”तिआदि आरब्धं । तत्थ **निकन्ति** कत्वाति आलयं जनेत्वा, तण्हं उप्पादेत्वाति अत्थो । **सीतादीनं पुरक्खताति** सीतादीनं पुरतो ठिता, सीतादीहि बाधियमानाति अत्थो ।

**फस्सं उपगच्छन्ताति** चक्खुसम्फस्सादिभेदं फस्सं पवत्तेन्ता । **फस्सस्सादिनोति** कायसम्फस्सवसेन फोटुब्बसङ्घातस्स अस्सादनसीला । कायसम्फस्सवसेन हि सत्तानं फोटुब्बतण्हा पवत्ततीति दस्सेतुं फस्साहारादीनवदस्सेन फोटुब्बारम्मणं उद्धटं “**परेसं रक्खितगोपितेसू**”तिआदिना । **फस्सस्सादिनोति** वा फस्साहारस्सादिनोति अत्थो । सति हि फस्साहारे सत्तानं फस्सारम्मणे अस्सादो, नासति, तेनाह “**फस्सस्सादमूलक**”न्तिआदि ।

जातिनिमित्तस्स भयस्स अभिनिपातसभावेन गहितत्ता “**तम्मूलक**”न्ति वुत्तं । कम्मायूहननिमित्तन्ति अत्थो । **भयं सब्बन्ति** पञ्चवीसति, तिविधमहाभयं, अज्जञ्च सब्बभयं **आगतमेव होति** भयाधिष्ठानस्स अत्तभावस्स निष्फादनतो ।

**अभिनिपततीति** अभिनिब्बत्तति । पठमाभिनिब्बत्ति हि सत्तानं तत्थ तत्थ अङ्गारकासुसदिसे भवे अभिनिपातसदिसी । **तम्मूलकत्ताति** नामरूपनिब्बत्तिमूलकत्ता । सब्बभयानं **अभिनिपातोयेव भयं** भायति एतस्माति कत्वा ।

**अप्पेति वियाति** फलस्स अत्तलाभहेतुभावतो कारणं, तं निय्यादेति विय । तन्ति फलं । **ततोति** कारणतो । **एतेसन्ति** आहारानं । **यथावुत्तेनाति** “फलं निदेती”तिआदिना वुत्तप्पकारेन अत्थेन । **सब्बपदेसूति** “वेदनानिरोधेना”तिआदीसु सब्बेसु पदेसु ।

**पटिसन्धिं आदिं कत्वाति** पटिसन्धिक्खणं आदिं कत्वा । उपादिण्णकआहारे सन्धाय “**अत्तभावसङ्घातानं आहारानं**”न्ति वुत्तं । ते हि निष्परियायतो तण्हानिदाना । **परिपुण्णायतनानं सत्तानं सत्तसन्ततिवसेनाति** परिपुण्णायतनानं सभावकानं चक्खु सोतं घानं जिक्का कायो भावो वत्थूति इमेसं सत्तन्नं सन्ततीनं वसेन । **सेसानं** अपरिपुण्णायतनानं अन्धबधिरअभावकानं । **ऊनऊनसन्ततिवसेनाति** चक्खुना, सोतेन, तदुभयेन, भावेन च ऊनऊनसन्ततिवसेन । पटिसन्धियं जाता **पटिसन्धिका** । **पठमभवङ्गचित्तक्खणादीति आदि-**सद्देन तदारम्मणचित्तस्स सङ्गहो दट्टब्बो ।

तण्हायपि निदानं जानातीति योजना । तण्हानिदानन्तिपि पाठो । **वट्ठं दस्सेत्वाति** सरूपतो नयतो च सकलमेव वट्ठं दस्सेत्वा । इदानि तमत्थं वित्थारतो विभावेतुं “**इमस्मिञ्च पन ठाने**”तिआदिमाह । **अतीताभिमुखं देसनं कत्वाति**

पच्युप्पन्नभवतो पट्टाय अतीतधम्माभिमुखं तब्बिसयं देसनं कत्वा तथाकारणेन । अतीतेन वट्टं दस्सेतीति अतीतभवेन कम्मकिलेसविपाकवट्टं दस्सेति । अत्तभावोति पच्युप्पन्नो अत्तभावो । यदि एवं कस्मा “अतीतेन वट्टं दस्सेती”ति वुत्तन्ति? नायं दोसो “अतीतेनेवा”ति अनवधारणतो, एवञ्च कत्वा अतीताभिमुखगगहणं जनककम्मं गहितं, तण्हासीसेन नानन्तरियभावतो । न हि कम्मुना विना तण्हा भवनेत्ति युज्जति ।

तं कम्मन्ति तण्हासीसेन वुत्तकम्मं । दस्सेतुन्ति तं अतीतं अत्तभावं दस्सेतुं । तस्सत्तभावस्स जनकं कम्मन्ति तस्स यथावुत्तस्स अत्तभावस्स जनकं । ततो परम्पि अत्तभावं आयूहितं कम्मं दस्सेतुं वुत्तं । अविज्जा च नाम तण्हा विय कम्मत्ताति कम्मस्सेव गहणं । द्वीसु ठानेसूति आहारगगहणेन वेदनादिगगहणेनाति द्वीसु ठानेसु । अत्तभावोति पच्युप्पन्नकालिको अतीतकालिको च अत्तभावो । पुन द्वीसूति तण्हागगहणे अविज्जासङ्खारगगहणेति द्वीसु ठानेसु । तस्स जनकन्ति पच्युप्पन्नस्स चेव अतीतस्स च अत्तभावस्स जनकं कम्मं वुत्तन्ति योजना । कम्मगगहणेन चेत्य यत्थ तं कम्मं आयूहितं, सा अतीता जाति अत्थतो दस्सिता होति । तेन संसारवट्टस्स अनमतगतं दीपेति । सङ्खेपेनाति सङ्खेपेन हेतुपञ्चकफलपञ्चकगगहणम्पि हि सङ्खेपो एव हेतुफलभावेन सङ्गहेतव्वधम्मानं अनेकविधत्ता ।

यदि अतीतेन वट्टं दस्सितं, एवं सति सप्पदेसा पटिच्चसमुप्पादधम्मदेसना होतीति दस्सेन्तो “तत्राय”न्तिआदिमाह । तेन हि यदिपि सरूपतो अनागतेन वट्टं इध न दस्सितं, नयतो पन तस्सपि दस्सितत्ता निष्पदेसा एव पटिच्चसमुप्पाददेसनाति दस्सेति । इदानी तमत्थं उपमाय विभावेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । उदकपिट्ठे निपन्नन्ति उदकं परिप्लववसेन निपन्नं । परभागन्ति परउत्तमङ्गभागं । ओरतोति ततो अपरभागतो ओलोकेन्तो । अपरिपुण्णोति विकलावयवो । एवंसम्पदन्तिआदि उपमाय संसन्दनं ।

यथा हि गीवा सरीरसन्धारककण्डरानं मूलट्टानभूता, एवं अत्तभावसन्धारकानं सङ्खारानं मूलभूता तण्हाति वुत्तं “गीवाय दिट्ठकालो”ति । यथा वेदनादिअनेकावयवसमुदायभूतो अत्तभावो, एवं फासुकपिट्ठिकण्डकादिअनेकावयवसमुदायभूता पिट्ठीति “पिट्ठिया...पे०... तस्स दिट्ठकालो”ति वुत्तं । तण्हासङ्खातन्ति तण्हाय कथितं । इध देसनाय पच्चया अविज्जासङ्खारा वेदितव्वाति “नङ्कुट्टमूलस्स दिट्ठकालो विया”ति वुत्तं । तथा हि परियोसाने “नङ्कुट्टमूलं पस्सेय्या”ति उपमादस्सनं कतं । नयतो परिपुण्णभावगगहणं वेदितव्वं । पाळियं अनागतस्सापि पच्चयवट्टस्स हेतुवसेन फलवसेन वा परिपुण्णभावस्स मुखमत्तदस्सनीयत्ता आदितो फलहेतुसन्धि, मज्झे हेतुफलसन्धि, अन्तेपि फलहेतुसन्धीति एवं तिसन्धिकत्ता चतुसङ्खेपमेव वट्टं दस्सितन्ति ।

आहारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. मोळियफग्गुनसुत्तवण्णना

१२. इमस्मियेव ठानेति “चत्तारोमे भिक्खु...पे०... आहारा”ति एवं चत्तारो आहारे सरूपतो दस्सेत्वा “इमे खो भिक्खवे...पे०... अनुगहाया”ति निगमनवसेन दस्सिते इमस्मियेव ठाने । देसनं निट्ठापेसि चतुआहारविभागदीपकं देसनं उद्देसवसेनेव निट्ठापेसि, उपरि आवज्जेत्वा तुण्ही निसीदि । दिट्ठिगतिकोति अत्तदिट्ठिवसेन दिट्ठिगतिको । वरगन्धवासितन्ति सभावसिद्धेन चन्दनगन्धेन चेव तदज्जनानागन्धेन च परिभावितत्ता वरगन्धवासितं । रतनचङ्कोटवरेनाति रतनमयेन उत्तमचङ्कोटकेन । देसनानुसन्धिं घटेन्तोति यथादेसिताय देसनाय अनुसन्धिं घटेन्तो, यथा उपरिदेसना वद्धेय्य, एवं उस्साहं करोन्तो । विज्जाणाहारं आहारेतीति तस्स आहारणकिरियाय वुत्तपुच्छाय तं दिट्ठितं उप्पाटेन्तो “यो एतं...पे०...

भुज्जति वा”ति आह ।

विज्जाणाहारे नाम इच्छिते तस्स उपभुज्जकेनपि भवितव्वं, सो “को नु खो”ति अयं पुच्छाय अधिप्पायो । **उतुसमयेति** गम्भवुट्टानसमये । सो हि उतुसमयस्स मत्तकसमयत्ता तथा वुत्तो । “उदकेन अण्डानि मा नस्सन्तू”ति **महासमुदतो निक्खमित्वा** । गिज्झपोतका विय आहारसज्जेतनाय तानि कच्छपण्डानि मनोसज्जेतनाहारेण यापेन्तीति अयं तस्स थेरस्स लद्धि । **किञ्चापि अयं लद्धीति** फस्समनोसज्जेतनाहारेसु किञ्चापि थेरस्स युत्ता अयुत्ता वा अयं लद्धि । **इमं पज्हन्ति** “को नु खो, भन्ते, विज्जाणाहारं आहारेती”ति इमं पज्हं एताय यथावुत्ताय लद्धिया न पन पुच्छति, अथ खो सत्तुपलद्धिया पुच्छतीति अधिप्पायो । **सोति** दिट्ठिगतिको । **न निग्गहेतव्वो** उम्मत्तकसदिसत्ता अधिप्पायं अजानित्वा पुच्छाय कतत्ता । तेनाह “आहारेतीति नाहं वदामी”तिआदि ।

**तस्मिं मया एवं वुत्तेति** तस्मिं वचने मया “आहारेती”ति एवं वुत्ते सति । **अयं पज्हेति** “को नु खो, भन्ते, विज्जाणाहारं आहारेती”ति अयं पज्हे युत्तो भवेय्य । **एवं पुच्छिते पज्हेति** सत्तुपलद्धि अनादाय “कतमस्स धम्मस्स पच्चयो”ति एवं धम्मपवत्तवसेनेव पज्हे पुच्छिते । **तेनेव विज्जाणेनाति** तेनेव पटिसन्धिविज्जाणेन सह उप्पन्नं नामज्ज रूपज्ज अतीतभवे दिट्ठिगतिकस्स वसेन आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तीति इधाधिप्पेतं । **नामरूपे जाते सतीति** नामरूपे निब्बत्ते तप्पच्चयभूतं भिन्दित्वा सळायतनं होति ।

तत्रायं पच्चयविभागो — नामन्ति वेदनादिखन्धत्तयं इधाधिप्पेतं, रूपं पन सत्तसन्ततिपरियापन्नं, नियमतो चत्तारि भूतानि छ वत्थूनि जीवितिन्द्रियं आहारो च । तत्थ विपाकनामं पटिसन्धिकवणे हृदयवत्थुनो सहायो हुत्वा छट्ठस्स मनायतनस्स सहजातअज्जमज्जनिस्सयसम्पयुत्तविपाकअत्थिअविगतपच्चयेहि सत्तधा पच्चयो होति । किञ्चि पनेत्थ हेतुपच्चयेन किञ्चि आहारपच्चयेनाति एवं उक्कंसावकंसो वेदितव्वो । इतरेसं पन पज्जायतनानं चतुन्नं महाभूतानं सहायो हुत्वा सहजातनिस्सयविपाकविप्पयुत्तअत्थिअविगतवसेन छधा पच्चयो होति । किञ्चि पनेत्थ हेतुपच्चयेन किञ्चि आहारपच्चयेनाति सब्बं पुरिमसदिसं । पवत्ते विपाकनामं विपाकस्स छट्ठायातनस्स वुत्तनयेन सत्तधा पच्चयो होति, अविपाकं पन अविपाकस्स छट्ठस्स ततो विपाकपच्चयं अपनेत्वा पच्चयो होति । चक्खायतनादीनं पन पच्चुप्पन्नं चक्खुपसादादिवत्थुकम्पि इतरम्पि विपाकनामं पच्छाजातविप्पयुत्तअत्थिअविगतपच्चयेहि चतुधा पच्चयो होति, तथा अविपाकम्पि वेदितव्वं । रूपतो पन वत्थुरूपं पटिसन्धियं छट्ठस्स सहजातअज्जमज्जनिस्सयविप्पयुत्तअत्थिअविगतपच्चयेहि छधा पच्चयो होति । चत्तारि पन भूतानि चक्खायतनादीनं पज्चन्नं सहजातनिस्सयअत्थिअविगतपच्चयेहि चतुधा पच्चयो होति । रूपजीवितं अत्थिअविगतिन्द्रियवसेन तिधा पच्चयो होतीति अयज्हेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन विसुद्धिमगगतो (विसुद्धि० २.५९४) गहेतव्वो ।

**पज्हस्स ओकासं देन्तोति** “को नु खो, भन्ते, फुसती”ति इमस्स दिट्ठिगतिकपज्हस्स ओकासं देन्तो । ततो विवेचेतुकामोति अधिप्पायो । **सब्बपदेसूति** दिट्ठिगतिकेन भगवता च वुत्तपदेसु । **सत्तोति** अत्ता । सो पन उच्छेदवादिनोपि याव न उच्छिज्जति, ताव अत्थेवाति लद्धि, पगेव सस्सतवादिनो । **भूतोति** विज्जमानो । **निप्फत्तोति** निप्फन्नो । न तस्स दानि निप्फादेतव्वं किञ्चि अत्थीति लद्धि । **इदप्पच्चया इदन्ति** इमस्मा विज्जाणाहारपच्चया इदं नामरूपं । पुन **इदप्पच्चया इदन्ति** इमस्मा नामरूपपच्चया इदं सळायतनन्ति एवं बहूसु ठानेसु भगवता कथितत्ता यथा पच्चयतो निब्बत्तं सङ्खारमत्तमिदन्ति सज्जत्तिं उपगतो । **तेनापीति** सज्जत्तुपगतेनापि । **एकाबद्धं कत्वाति** यथा पुच्छाय अवसरो न होति, तथा एकाबद्धं कत्वा । **देसनारुहन्ति** यतो सळायतनपदतो पट्टाय “सळायतनपच्चया फस्सो”तिआदिना देसना

पटिच्चसमुप्पादवीथिं आरुहमेव । तमेवाति सळायतनपदमेव गहेत्वा । विवज्जेन्तोति विवट्टेन्तो । एवमाहाति “छन्नंत्वेवा”ति आदिआकारेण एवं देसिते, “विनेय्यजनो पटिविज्झती”ति एवमाह । विज्जाणाहारो आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति याति एवं पुरिमभवतो आयतिभवस्स पच्चयवसेन मूलकारणवसेन च देसितत्ता “विज्जाणनामरूपानं अन्तरे एको सन्धी”ति वुत्तं । तदमिना विज्जाणगगहणेन अभिसङ्खारविज्जाणस्सापि गहणं कतन्ति दट्ठब्बं ।

मोळियफग्गुनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१३. ये पच्चयसमवाये तेनत्तभावेन सच्चानि पटिविज्झितुं समत्था, ते बाहिरकलिङ्गे ठितापि तेनेव तत्थ समत्थतायोगेन भाविनं समितबाहितपापतं अपेक्खित्वा समणसम्मतायेव ब्राह्मणसम्मतायेवाति ते निवत्तेतुं “सच्चानि पटिविज्झितुं असमत्था”ति वुत्तं । दुक्खसच्चवसेनाति दुक्खअरियसच्चवसेन । अज्जथा कथं बाहिरकापि जरामरणं दुक्खन्ति न जानन्ति । सच्चदेसनाभावतो “सह तण्हाया”ति वुत्तन्ति केचि । तं न सुट्ठु । यस्मा तत्थ तत्थ भवे पठमाभिनिब्बत्ति, इध जातीति अधिप्पेता, सा च तण्हा एव सन्तानेन, तण्हेव सा जाति । जरामरणज्चेत्थ पाकटमेव अधिप्पेतं, न खणिकं, तस्मा सतण्हा एव जातिजरामरणस्स समुदयोति भूतकथनमेतं दट्ठब्बं । समुदयसच्चवसेन न जानन्तीति योजना । एस नयो सेसपदेसुपि । सच्चपदेसूति यत्थ तण्हा विसेसनभावेन वत्तब्बा, तेसु सच्चपदेसु । येन समन्नागतत्ता पुग्गलो परमत्थतो समणो ब्राह्मणोति वुच्चति, तं सामज्जं ब्रह्मज्जञ्चाति आह “अरिय...पे०... ब्रह्मज्जञ्चा”ति । येन हि पवत्तिनिमित्तेन समण-सद्धो ब्राह्मण-सद्धो च सके अत्थे निरुळ्हो, तस्स वसेन अभिन्नोपि वेनेय्यज्झासयतो द्विधा कत्वा वत्तुं अरहतीति वुत्तं “उभयत्थापी”ति । एकादससु ठानेसु चत्तारि सच्चानि कथेसि अविज्जासमुदयस्स अनुद्धत्ता ।

समणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ४. दुतियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१४. इमे धम्मे कतमे धम्मेति च एत्थ इति-सद्धो आदिअत्थो । तेन “इमेसं धम्मानं कतमेसं धम्मान”न्ति इमेसं पदानं सङ्गहो । एतानि हि पदानि जरामरणादीनं साधारणभावेन वुत्तानि इमिस्सा देसनाय पपञ्चभूतानीति आह “एत्तकं पपञ्चं कत्वा कथितं, देसनं...पे०... अज्झासयेना”ति । इमिना तानेव जरामरणादीनि गहेत्वा पुग्गलज्झासयवसेन आदितो “इमे धम्मे”ति आदिना सच्चपदसाधारणतो देसना आरब्धा । यथानुलोमसासनज्हि सुत्तन्तदेसना, न यथाधम्मसासनन्ति ।

दुतियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ५. कच्चानगोत्तसुत्तवण्णना

१५. यस्मा इध जानन्तापि “सम्मादिट्ठी”ति वदन्ति अजानन्तापि बाहिरकापि सासनिकापि अनुस्सवादिवसेनपि अत्तपच्चक्खेनपि, तस्मा तं बहूनां वचनं उपादाय आमेडितवसेन “सम्मादिट्ठि सम्मादिट्ठीति, भन्ते, वुच्चती”ति आह । तथानिद्धिद्वतादस्सनत्थं हिस्स अयं आमेडितपयोगो । अयज्हेत्थ अधिप्पायो — “अपरेहिपि सम्मादिट्ठीति वुच्चति, सा पनायं एवं वुच्चमाना अत्थज्ज लक्खणज्ज उपादाय कित्तावता नु खो, भन्ते, सम्मादिट्ठि होती”ति । अट्ठकथायं पन

“सम्मादिट्ठी”ति वचने यस्मा विज्जू एव पमाणं, न अविज्जू, तस्मा “यं पण्डिता”ति आदि वृत्तं। द्वे अवयवा अस्साति द्वयं, दुविधं दिट्ठिगाहवत्थु, द्वयं दिट्ठिगाहवसेन निस्सितो अपस्सितोति **द्वयनिस्सितो**। तेनाह “**द्वे कोट्ठासे निस्सितो**”ति। याय दिट्ठिया “सब्बोयं लोको अत्थि विज्जति सब्बकालं उपलब्धती”ति दिट्ठिगतिको गण्हाति, सा दिट्ठि अत्थिता, सा एव सदा सब्बकालं लोको अत्थीति पवत्तगाहताय सस्सतो, तं **सस्सतं**। याय दिट्ठिया “सब्बोयं लोको नत्थि न होति उच्छिज्जती”ति दिट्ठिगतिको गण्हाति, सा दिट्ठि नत्थिता, सा एव उच्छिज्जतीति उप्पन्नगाहताय उच्छेदो, तं **उच्छेदं**। **लोको नाम सङ्खारलोको** तस्मिं गहेतब्बतो। **सम्मप्यज्जायाति** अविपरीतपज्जाय यथाभूतपज्जाय। तेनाह “**सविपस्सना मग्गपज्जा**”ति। **निब्बत्तेसु धम्मेषूति** यथा पच्चयुप्पन्नेसु रूपारूपधम्मेषु। **पज्जायन्ते स्वेवाति** सन्ताननिबन्धनवसेन पज्जायमानेसु एव। **या नत्थीति** या उच्छेददिट्ठि तत्थ तत्थेव सत्तानं उच्छिज्जनतो विनस्सनतो कोचि ठितो नाम सत्तो धम्मो वा नत्थीति सङ्खारलोके उप्पज्जेय्य। “नत्थि सत्ता ओपपातिका”ति पवत्तमानापि मिच्छादिट्ठि तथापवत्तसङ्खारारम्भणाव। **सा न होतीति** कम्माविज्जातण्हादिभेदं पच्चयं पटिच्च सङ्खारलोकस्स समुदयनिब्बत्तिं सम्मप्यज्जाय पस्सतो, सा उच्छेददिट्ठि, न होति, नप्पवत्तति अविच्छेदेन सङ्खारानं निब्बत्तिदस्सनतो। **लोकनिरोधन्ति** सङ्खारलोकस्स खणिकनिरोधं। तेनाह “**सङ्खारानं भङ्गं**”न्ति। **या अत्थीति** हेतुफलसम्बन्धेन पवत्तमानस्स सन्तानानुपच्छेदस्स एकत्तगहणेन सङ्खारलोके या सस्सतदिट्ठि सब्बकालं लोको अत्थीति उप्पज्जेय्य। **सा न होतीति** उप्पन्नुप्पन्नानं निरोधस्स नवनवानञ्च उप्पादस्स दस्सनतो, सा सस्सतदिट्ठि न होति।

लोको समुदेति एतस्माति लोकसमुदयोति आह “**अनुलोमपच्चयाकार**”न्ति। पच्चयधम्मानज्झि अत्तनो फलस्स पच्चयभावो अनुलोमपच्चयाकारो। पटिलोमं पच्चयाकारन्ति आनेत्वा सम्बन्धो। तंतंहेतुनिरोधतो तंतंफलनिरोधो हि पटिलोमपच्चयाकारो। यो हि अविज्जादीनं पच्चयधम्मानं हेतुआदिपच्चयभावो, सो निप्परियायतो लोकसमुदयो। **पच्चयुप्पन्नस्स** सङ्खारादिकस्स। **अनुच्छेदं पस्सतोति** अनुच्छेददस्सनस्स हेतु। **अयम्पीति** न केवलं खणतो उदयवयनीहरणनयो, अथ खो पच्चयतो उदयवयनीहरणनयोपि।

उपगमनट्टेन तण्हाव **उपयो**। तथा **दिट्ठुपयो**। **एसेव नयोति** इमिना उपयेहि उपादानादीनं अनत्थन्तरतं अतिदिसति। तथा च पन तेसु दुविधता उपादीयति। ननु च चत्तारि उपादानानि अज्जत्थ वुत्तानीति? सच्चं वुत्तानि, तानि च खो अत्थतो द्वे एवाति इध एवं वुत्तं। कामं “**अहं मम**”न्ति अयथानुक्कमेन वुत्तं, यथानुक्कमंयेव पन अत्थो वेदितब्बो। **आदि-सद्देन** परोपरस्स सुभं असुभन्तिआदीनञ्च सङ्गहो वेदितब्बो। **ते धम्मेति** तेभूमकधम्मे। **विनिविसन्तीति** विरूपं निविसन्ति, अभिनिविसन्तीति अत्थो। **ताहीति** तण्हादिट्ठीहि। **विनिबद्धोति** विरूपं विमुच्चितुं वा अप्पदानवसेन नियमेत्वा बद्धो।

“अभिनिवेसो”ति उपयुपादानानं पवत्तिआकारविसेसो वुत्तोति आह “**तज्जायन्ति तज्ज उपयुपादान**”न्ति। **चित्तस्साति** अकुसलचित्तस्स। **पटिट्ठानभूतन्ति** आधारभूतं। दोसमोहवसेनपि अकुसलचित्तप्पवत्ति तण्हादिट्ठाभिनिवेसूपनिस्सया एवाति तण्हादिट्ठियो अकुसलस्स चित्तस्स अधिट्ठानन्ति वुत्ता। **तस्मिन्ति** अकुसलचित्ते। **अभिनिविसन्तीति** “एतं मम, एसो मे अत्ता”तिआदिना अभिनिवेसनं पवत्तेन्ति। **अनुसेन्तीति** थामगता हुत्वा अप्पहानभावेन अनुसेन्ति। **तदुभयन्ति** तण्हादिट्ठिद्वयं। **न उपगच्छतीति** “एतं ममा”तिआदिना तण्हादिट्ठिगतिया न उपसङ्कमति न अल्लीयति। **न उपादियतीति** न दळ्हग्गाहं गण्हाति। **न अधिट्ठातीति** न तण्हादिट्ठिगाहेन अधिट्ठाय पवत्तति। अत्तनियगाहो नाम सति अत्तगाहे होतीति वुत्तं “**अत्ता मे**”ति। इदं दुक्खग्गहणं उपादानक्खन्धापस्सयं तब्बिनिमुत्तस्स दुक्खस्स अभावाति वुत्तं “**दुक्खमेवाति पज्जुपादानक्खन्धमत्तमेवा**”ति। “संखित्तेन पज्जुपादानक्खन्धा दुक्खा”ति (दी० नि० २.३८७; म० नि० १.१२०; ३.३७३; विभ० १९०) हि वुत्तं। **कङ्खं न करोतीति** संसयं न उप्पादेति

सब्सो विचिकिच्छाय समुच्छिन्दनतो ।

न परप्पच्चयेनाति परस्स असद्वहनेन । मिस्सकसम्मादिट्ठिं आहाति नामरूपपरिच्छेदतो पट्टाय सम्मादिट्ठिया वुत्तत्ता लोकियलोक्तरमिस्सकं सम्मादिट्ठिं अवोच । निकूटन्तोति निहीनन्तो । निहीनपरियायो हि अयं निकूट-सद्वो । तेनाह “लामकन्तो”ति । पठमकन्ति च गरहायं क-सद्वो । सब्बं नत्थीति यथासङ्कतं भङ्गुप्पत्तिया नत्थि एव, सब्बं नत्थि उच्छिज्जति विनस्सतीति अधिप्पायो । सब्बमत्थीति च यथा असङ्कतं अत्थि विज्जति, सब्बकालं उपलब्धतीति अधिप्पायो । सब्बन्ति चेत्य सक्कायसब्बं वेदितब्बं “सब्बधम्ममूलपरियाय”न्तिआदीसु (म० नि० १.१) विय । तज्झि परिज्जाजाणानं पच्चयभूतं । इति-सद्वो निदस्सने । किं निदस्सेति? अत्थि-सद्वेन वुत्तं । “अत्थित”न्ति निच्चतं । सस्सतग्गाहो हि इध पठमो अन्तोति अधिप्पेतो । उच्छेदग्गाहो दुतियोति तदुभयविनिमुत्ता च इदप्पच्चयता । एत्थ च उपपन्ननिरोधकथनतो सस्सतत्तं, निरुज्झन्तानं असति निब्बानप्पत्तियं यथापच्चयं पुनूपगमनकथनतो उच्छेदतज्ज अनुपगम्म मज्झिमेन भगवा धम्मं देसेति इदप्पच्चयतानयेन । तेन वुत्तं “एते...पे०... अन्ते”तिआदि ।

कच्चानगोत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. धम्मकथिकसुत्तवण्णना

१६. निब्बिन्दनत्थायाति निब्बिदानुपस्सनापटिलाभाय । सा हि जरामरणसीसेन वुत्तेसु सङ्कतधम्मेषु निब्बिन्दनाकारेण पवत्तति । विरज्जनत्थायाति विरागानुपस्सनापटिलाभाय । सीलतो पट्टायाति विवट्टसन्निस्सितसीलसमादानतो पट्टाय । सोतापत्तियङ्गेहि समन्नागतो विवट्टसन्निस्सितसीले पतिट्ठितो उपासकोपि पगेव चतुपारिसुद्धिसीले पतिट्ठितो भिक्खु सम्मापटिपन्नो नाम । तेनाह “याव अरहत्तमग्गा पटिपन्नोति वेदितब्बो”ति । निब्बानधम्मस्साति निब्बानावहस्स अरियस्स मग्गस्स । अनुरूपसभावभूतन्ति निब्बानाधिगमस्स अनुच्छविकसभावभूतं । निब्बिदाति इमिना वुट्ठानगामिनिपरियोसानं विपस्सनं वदति । विरागा निरोधाति पदद्वयेन अरियमग्गं, इतरेण फलं । एत्थाति इमस्मिं सुत्ते । एकेन नयेनाति पठमेन नयेन । तत्थ हि भगवा तेन भिक्खुना धम्मकथिकलक्खणं पुच्छितो तं मत्थकं पापेत्वा विस्सज्जेसि । यो हि विपस्सनं मग्गं अनुपादाविमुत्तिं पापेत्वा कथेतुं सक्कोति, सो एकन्तधम्मकथिको । तेनाह “धम्मकथिकस्स पुच्छा कथिता”ति । द्वीहीति दुतियततियनयेहि । तन्ति पुच्छं । विसेसेत्वाति विसिट्ठं कत्वा । यथापुच्छितमत्तमेव अकथेत्वा अपुच्छितमपि अत्थं दस्सेन्तो धम्मानुधम्मपटिपत्तिं अनुपादाय विमुत्तिसङ्गातं विसेसं पापेत्वा । भगवा हि अप्पं याचितो बहुं देन्तो उळारपुरिसो विय धम्मकथिकलक्खणं पुच्छितो पटिच्चसमुप्पादमुखेन तज्जेव ततो च उत्तरिं धम्मानुधम्मपटिपत्तिं अनुपादाविमुत्तज्ज विस्सज्जेसि । तत्थ “निब्बिदाय...पे०... धम्मं देसेती”ति इमिना धम्मदेसनं वासनाभागियं कत्वा दस्सेसि । “निरोधाय पटिपन्नो होती”ति इमिना निब्बेधभागियं, “अनुपादाविमुत्तो होती”ति इमिना देसनं असेक्खभागियं कत्वा दस्सेसि । तेनाह “सेक्खासेक्खभूमियो निट्ठिता”ति ।

धम्मकथिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. अचेलकस्सपसुत्तवण्णना

१७. लिङ्गेन अचेलकोति पब्बजितलिङ्गेन अचेलको । तेन अचेलकचरणेन अचेलो, न निच्चेलतामत्तेनाति दस्सेति । नामेनाति गोत्तनामेन कस्सपोति । देसेति पवेदेति संसयविगमनं एतेनाति देसो, निच्छयहेतूति आह “किञ्चिदेव

देस’न्तिआदि । सो हि संसयविगमनं करोतीति कारणं । ओकासन्ति अवसंसन्दनपदेसं । तेनाह “खणं काल”न्ति । अन्तरघरं अन्तोनिवेसनं । अन्तरे घरानि एतस्साति अन्तरघरं, अन्तोगामो । यदाकङ्खसीति यं आकङ्खसि । इति भगवा सब्बज्जुपवारणाय पवारेति । तेनाह “यं इच्छसी”ति । यदाकङ्खसीति यं आकङ्खसि, कस्सप, तिक्खत्तुं पटिक्खपन्तोपि पुच्छसि, यं आकङ्खसि, तमेव पुच्छाति अत्थो ।

“यावततियं पटिक्खिपी”ति वुत्तत्ता “ततियम्पि खो”तिआदिना पाठेन भवितब्बं । सो पन नयवसेन संखित्तोति दट्ठब्बो । येन कारणेन भगवा अचेलकस्स तिक्खत्तुं याचापेत्वा चस्स पज्जं कथेसि, तं दस्सेतुं “कस्मा पना”तिआदिमाह । गारवजननत्थं यावततियं पटिक्खिपि तज्ज धम्मस्स सुस्सूसाय । धम्मगरुका हि बुद्धा भगवन्तो । सत्तानं जाणपरिपाकं आगमयमानो यावततियं याचापेतीति विभत्तिविपरिणामवसेन साधारणतो पदं योजेत्वा पुन “एत्तकेन कालेना”ति कस्सपस्स वसेन योजेतब्बं ।

माति पटिसेधे निपातो । भणीति पुनवचनवसेन किरियापदं वदति । मा एवं भणि, कथेसीति अत्थो । “इति भगवा अवोचा”ति पन सङ्गीतिकारवचनं । सयंकतं दुक्खन्ति पुरिसस्स उप्पज्जमानदुक्खं, तेन कतं नाम तस्स कारणस्स पुब्बे तेनेव कम्मस्स उपचितत्ताति अयं नयो अनवज्जो । दिट्ठिगतिको पन पज्जक्खन्धविनिमुत्तं निच्चं कारकवेदकलक्खणं अत्तानं परिकप्पेत्वा तस्स वसेन “सयंकतं दुक्ख”न्ति पुच्छतीति भगवा “मा हेव”न्ति अवोच, तेनाह “सयंकतं दुक्खन्ति वत्तुं न वट्ठी”तिआदि । एत्थ च यदि बाहिरकेहि परिकप्पितो अत्ता नाम कोचि अत्थि, सो च निच्चो, तस्स निब्बिकारताय, पुरिमरूपाविजहनतो कस्सचि विसेसाधानस्स कातुं असक्कुण्येय्यताय अहिततो निवत्तनत्थं, हिते च वत्तनत्थं उपदेसो च निप्पयोजनो सिया अत्तवादिनो । कथं वा सो उपदेसो पवत्तीयति? विकाराभावतो । एवज्ज अत्तनो अजटाकासस्स विय दानादिकिरिया हिंसादिकिरिया च न सम्भवति, तथा सुखस्स दुक्खस्स च अनुभवनबन्धो एव अत्तवादिनो न युज्जति कम्मबन्धाभावतो । जातिआदीनज्ज असम्भवतो कुतो विमोक्खो । अथ पन “धम्ममत्तं तस्स उप्पज्जति चेव विनस्सति च । यस्स वसेनायं किरियावोहारो”ति वदेय्य, एवम्पि पुरिमरूपाविजहनेन अवट्ठितस्स अत्तनो धम्ममत्तन्ति न सक्का सम्भावेतुं । ते वा पनस्स धम्मा अवत्थाभूता, ततो अज्जे वा सियुं अनज्जे वा । यदि अज्जे, न ताहि तस्स उप्पन्नाहिपि कोचि विसेसो अत्थि । यो हि करोति पटिसंवेदेति चवति उपपज्जति चाति इच्छितं, तस्मा तदत्थो एव यथावुत्तदोसो । किञ्च धम्मकप्पनापि निरत्थिका सिया । अथ अनज्जे, उप्पादविनासवन्तीहि अवत्थाहि अनज्जस्स अत्तनो तासं विय उप्पादविनाससम्भवतो कुतो निच्चतावकासो । तासम्पि वा अत्तनो विय निच्चतापत्तीति बन्धविमोक्खानं असम्भवो एवाति न युज्जतेवायं अत्तवादो । तेनाह “अत्ता नाम कोचि दुक्खस्स कारको नत्थीति दीपेती”ति । परतोति “परंकतं दुक्ख”न्तिआदिके परस्मिं तिविधेपि नये । अधिच्चसमुप्पन्नन्ति अधिच्च यदिच्छाय किञ्चि कारणं कस्सचि वा पुब्बं विना समुप्पन्नं । तेनाह “अकारणेन यदिच्छाय उप्पन्न”न्ति । कस्मा एवमाहाति एवं वक्खमानोति अधिष्पायो । अस्साति अचेलस्स । अयन्ति भगवन्तं सन्धाय वदति । सोधेन्तोति सयं विसुद्धं कत्वा पुच्छितमत्थं एव अत्तनो पुच्छाय सुद्धिं दस्सेन्तो । लद्धिया “सयंकतं दुक्ख”न्ति मिच्छागहणस्स पटिसेधनत्थाय ।

सो करोतीति सो कम्मं करोति । सो पटिसंवेदयतीति कारकवेदकानं अनज्जत्तदस्सनपरं एतं, न पन कम्मकिरियाफलानं पटिसंवेदनानं समानकालतादस्सनपरं । इतीति निदस्सनत्थे निपातो । खोति अवधारणे । “सो एवा”ति दस्सितो । अनियतादेसा हि एते निपाता । आदितोति भुम्मत्थे निस्सक्कवचनन्ति आह “आदिम्हियेवा”ति । “सयंकतं दुक्ख”न्ति लद्धिया पगेव “सो करोति, सो पटिसंवेदयती”ति सज्जाचित्तविपल्लासा भवन्ति । सज्जाविपल्लासतो हि चित्तविपल्लासो, चित्तविपल्लासतो दिट्ठिविपल्लासो, तेनाह “एवं सति पच्छा सयंकतं दुक्खन्ति अयं लद्धि होती”ति ।

एवं सति सञ्जाचितविपल्लासानं ब्रूहि तो मिच्छाभिनिवेसो, यदिदं “सयंकतं दुक्खं”न्ति लद्धि । तस्मा पटिनिस्सज्जेतुं पापकं दिट्ठिगतन्ति दस्सेति । तेनाह भगवा “सयंकतं...पे०... एतं परेती”ति । **वट्टदुक्खं अधिप्पेतं** अविसेसतो अत्थीति च वुत्तता । **सस्सतं** सस्सतगाहं **दीपेति** परेसं पकासेति, तथाभूतो च **सस्सतं** दळ्ळगाहं **गण्हातीति** । तस्साति दिट्ठिगतिकस्स । तं “सयंकतं दुक्खं”न्ति एवं पवत्तं विपरीतदस्सनं । **एतं** सस्सतगाहणं । **परेति** उपेति । तेनाह “**कारकञ्च...पे०... अत्थो**”ति । **एकमेव गणहन्तन्ति** सतिपि वत्थुभेदे अयोनिस्सो उप्पज्जनेन एकमेव कत्वा गणहन्तं ।

इध “आदिमहियेवा”ति पदे । “परंकतं दुक्खं”न्ति लद्धिया पगेवातिआदिना हेत्थ वुत्तनयानुसारेण अत्थो वेदितब्बो । अयञ्हेत्थ योजना — “परंकतं दुक्खं”न्ति लद्धिया पगेव अञ्जो करोति, अञ्जो पटिसंवेदयतीति सञ्जाचितविपल्लासा भवन्तीति सब्बं हेट्ठा वुत्तनयेनेव योजेतब्बं । **एवं सतीति** एवं मुदुके उच्छेदविपल्लासे पठमुप्पन्ने सति पच्छा “परंकतं दुक्खं”न्ति अयं लद्धि होतीति सम्बन्धो । **कारको**ति कम्मस्स कारको । **तेन कतन्ति** कम्मकारकेन कतं । कम्मुना हि फलस्स वोहारो अभेदोपचारकत्ता । **एवन्ति** दिट्ठिसहगता वेदना सातसभावा किलेसपरिळाहादिना सपरिस्सया सउपायासा, एवं । “पगेव इतरे”ति वुत्तवेदनाय **अभितुन्नस्स विद्धस्स** । “वुत्तनयेन योजेतब्बं”न्ति वत्वा तं योजनं दस्सेन्तो “**तत्राय**”न्तिआदिमाह । **उच्छेदन्ति** सतो सत्तस्स उच्छेदं विनासं, विभवन्ति अत्थो । असतो हि विनासासम्भवतो अत्थिभावनिबन्धनो उच्छेदो । यथा हेतुफलभावेन पवत्तमानानं सभावधम्मानं सतिपि एकसन्तानपरियापन्नानं भिन्नसन्ततिपतितेहि विसेसे हेतुफलानं परमत्थतो अविनाभावत्ता भिन्नसन्तानपतितानं विय अच्चन्तभेदसन्निट्ठानेन नानत्तनयस्स मिच्छागहणं उच्छेदाभिनिवेसस्स कारणं । एवं हेतुफलभूतानं धम्मानं विज्जमानेपि सभावभेदे एकसन्ततिपरियापन्नताय एकत्तनयेन अच्चन्ताभेदगहणम्पि कारणमेवाति दस्सेतुं “**सत्तस्सा**”ति वुत्तं पाळियं । सन्तानवसेन हि वत्तमानेसु खन्थेसु घनविनिब्भोगाभावेन एकत्तगहणनिबन्धनो सत्तगाहो, सत्तस्स च अत्थिभावगाहनिबन्धनो उच्छेदगाहो, यावायं अत्ता न उच्छिज्जति, तावायं विज्जतियेवाति गहणतो निरुदयविनासो इध उच्छेदोति अधिप्पेतोति “उच्छेदं”न्ति वुत्तं । विसेसेन नासो विनासो, अभावो । सो पन मंसचक्खुपञ्चाचक्खूनं दस्सनपथातिक्कमोयेव होतीति वुत्तं “**अदस्सन**”न्ति । अदस्सने हि नाससद्दो लोके निरुळ्ळोति । सभावविगमो सभावापगमो विभवो । यो हि निरुदयविनासेन उच्छिज्जति, न सो अत्तनो सभावेन तिट्ठति ।

**एते तेति** वा ये इमे तथा “सयंकतं दुक्खं”न्ति च पुट्ठेन मया “सो करोति, सो पटिसंवेदयती”तिआदिना, “अञ्जो करोति, अञ्जो पटिसंवेदयती”तिआदिना च पटिक्खित्ता सस्सतुच्छेदसङ्घाता अन्ता, ते उभो अन्तेति योजना । अथ वा **एते तेति** यत्थ पुथू अञ्जतित्थिया अनुपचितजाणसम्भारताय परमगम्भीरं सण्हं सुखुमं सुज्जतं अप्पजानन्ता सस्सतुच्छेदे निमुग्गा सीसं उक्खिपितुं न विसहन्ति, एते ते उभो अन्ते अनुपगम्माति योजना । **देसेतीति** पठमं ताव अनञ्जसाधारणे पटिपत्तिधम्मे जाणानुभावेन मज्झिमाय पटिपदाय ठितो, करुणानुभावेन देसनाधम्मे मज्झिमाय पटिपदाय ठितो धम्मं देसेति । **एत्थ हीति हि-**सद्दो हेतुअत्थो । यस्मा कारणतो...पे०... निट्ठिट्ठो, तस्मा मज्झिमाय पटिपदाय ठितो धम्मं देसेतीति योजना । कारणतो फलं दीपितन्ति योजना, अभिधेयानुरूपज्झि लिङ्गवचनानि होन्ति । **अस्साति** फलस्स । **न कोचि कारको वा वेदको वा निट्ठिट्ठो**, अञ्जदत्थु पटिक्खित्तो हेतुफलमत्ततादस्सनतो केवलं दुक्खक्खन्धगहणतोति । **एत्तावताति** “एते ते, कस्सप...पे०... दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती”ति एत्तकेन ताव पदेन । **सेसपज्हाति** “सयंकतञ्च परंकतञ्च दुक्खं”न्तिआदिका सेसा चत्तारो पज्हा । अट्ठकथायं पन “किं नु खो, भो गोतम, नत्थि दुक्खं”न्ति पज्हो पाळियं सरूपेनेव पटिक्खित्तोति न उद्धतो । **पटिसेधिता होन्तीति** ततियपज्हो, ताव पठमदुतियपज्हपटिक्खेपेनेव पटिक्खित्तो, सो हि पज्हो विसुं विसुं पटिक्खेपेन एकज्झं पटिक्खेपेन च । तेनाह “**उभो...पे०... पटिक्खित्तो**”ति । एत्थ च यस्स अत्ता कारको वेदको वा इच्छितो, तेन विपरिणामधम्मो अत्ता अनुज्जातो होति । तथा च सति अनुपुब्बधम्मपवत्तिया

रूपादिधम्मानं विय, सुखादिधम्मानं विय चस्स पच्चयायत्तवुत्तिताय उप्पादवन्तता आपज्जति । उप्पादे च सति अवस्संभावी निरोधोति अनवकासा निच्चताति । तस्स “सयंकत”न्ति पठमपज्जपटिक्खेपो पच्छा चे अत्तनो निरुळ्हस्स समुदयो होतीति पुब्बे विय अनेन भवितब्बं, पुब्बे विय वा पच्छापि । **सेसपज्जाति** ततियपज्जादयो । **ततियपज्जो पटिक्खित्तो**ति एवञ्च ततियपज्जो पटिक्खित्तो वेदितब्बो — “अविज्जापच्चया सङ्गारा”ति आदिना सततं समितं पच्चयायत्तस्स दीपनेन दुक्खस्स अधिच्चसमुप्पन्नता पटिक्खित्ता, ततो एव तस्स अजाननञ्च पटिक्खित्तं । तेनाह भगवा “एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती”ति (म० नि० ३.१२६; सं० नि० २.३९-४०; महाव० १; उदा० १) ।

यं परिवासं समादियित्वा परिवसतीति योजना । **वचनसिलिट्टावसेना**ति “भगवतो सन्तिके पब्बज्जं लभेय्यं उपसम्पद”न्ति याचन्ते तेन वुत्तवचनसिलिट्टावसेन । **गामप्पवेसनादीनी**ति **आदि-**सद्देन नातिदिवापटिक्कमनं, नवेसियादिगोचरता, सब्रह्मचारीनं किच्चेसु दक्खतादि, उद्देसादीसु तिब्बच्छन्दता, तिथियानं अवण्णभणने अत्तमनता, बुद्धादीनं अवण्णभणने अनत्तमनता, तिथियानं वण्णभणने अनत्तमनता, बुद्धादीनं वण्णभणने अत्तमनताति (महाव० ८७) इमेसं सङ्गहो । **अट्ट वत्तानी**ति इमानि अट्ट तिथियवत्तानि पूरेन्तेन । एत्थ च नातिकालेन गामप्पवेसना तत्थ विसुद्धकायवचीसमाचारेण पिण्डाय चरित्वा नातिदिवापटिक्कमनन्ति इदमेकं वत्तं ।

**अयमेत्थ पाठो**ति एतस्मिं कस्सपसुत्ते अयं पाठो । **अज्जत्था**ति सीहनादसुत्तादीसु (दी० नि० १.४०२-४०३) । **घंसित्वा कोट्टेत्वा**ति यथा सुवण्णं निघंसित्वा अधिकरणिया कोट्टेत्वा निद्दोसमेव गय्हति, एवं परिवासवत्तचरणेन घंसित्वा सुद्धभाववीमंसनेन कोट्टेत्वा सुद्धो एव अज्जतिथियपुब्बो इध गय्हति । **तिब्बच्छन्दतन्ति** सासनं अनुपविसित्वा ब्रह्मचरियवासे तिब्बच्छन्दतं दळ्हतराभिरुचितं । **अज्जतरं भिक्खुं आमन्तेसी**ति नामगोत्तेन अपाकटं एकं भिक्खुं आणापेसि एहिभिक्खु उपसम्पदाय उपनिस्सयाभावतो । **गणे निसीदित्वा**ति भिक्खू अत्तनो सन्तिके पत्तासनवसेन गणे निसीदित्वा ।

अचेलकस्सपसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ८. तिम्वरुकसुत्तवण्णना

१८. यस्मा तिम्वरुको “वेदना अत्ता । अत्ताव वेदयती”ति एवंलद्धिको, तस्मा ताय लद्धिया “सयंकतं सुखदुक्ख”न्ति वदति, तं पटिसंहरितुं भगवा “सा वेदना”ति आदिं अवोच । तेनाह “**सा वेदनातिआदि सयंकतं सुखदुक्खन्ति लद्धिया निसेधनत्थं वुत्त**”न्ति । **एत्थापी**ति इमस्मिम्पि सुत्ते । तत्राति यं वुत्तं “सा वेदना...पे०... सुखदुक्ख”न्ति, तस्मिं पाठे । **आदिमिह्येवा**ति एत्थ भुम्मवचनेन “आदितो”ति तो-सद्दो न निस्सक्कवचने । **एव-**कारेण खो-सद्दो अवधारणेति दस्सेति । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं अनन्तरसुत्ते वुत्तमेव । तत्थ पन “वेदनातो अज्जो अत्ता, वेदनाय कारको”ति लद्धिकस्स दिट्ठिगतिकस्स वादो पटिक्खित्तो, इध “वेदना अत्ता”ति एवंलद्धिकस्साति अयमेव विसेसो । तेनाह “**एवज्झि सति वेदनाय एव वेदना कता होती**”ति आदि । **इमिस्सा**ति याय वेदनाय सुखदुक्खं कतं, इमिस्सा । **पुब्बेपी**ति सस्सताकारतो पुब्बेपि । **पुरिमज्झि अत्थन्ति** अनन्तरसुत्ते वुत्तं अत्थं । **अट्टकथायन्ति** पोरणट्टकथायं । तन्ति पुरिमसुत्ते वुत्तमत्थं । **अस्सा**ति इमस्स सुत्तस्स । यस्मा तिम्वरुको “वेदनाव अत्ता”ति गण्हाति, तस्मा वुत्तं “**अहं सा वेदना...पे०... न वदामी**”ति ।

**अज्जा वेदनातिआदीसुपि** यं वत्तब्बं, तं अनन्तरसुत्ते वुत्तनयमेव । **कारकवेदनाति** कत्तुभूतवेदना । **वेदनासुखदुक्खन्ति** वेदनाभूतसुखदुक्खं कथितं, न वट्टसुखदुक्खं । “**विपाकसुखदुक्खमेव वट्टती**”ति वुत्तं “सयंकतं सुखं

दुखं'न्ति आदिवचनतो ।

तिम्बरुकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## ९. बालपण्डितसुत्तवण्णना

१९. अविज्जा नीवरणा भवादि-आदीनवस्स निवारितपटिच्छादिका एतस्साति **अविज्जानीवरणो**, अविज्जाय निवुत्तोति आह “**अविज्जाय निवारितस्सा**”ति । **अयं कायो**ति बालस्स अप्पहीनकिलेसस्स पच्चुप्पन्नं अत्तभावं रक्खं कत्वा अविज्जाय पटिच्छादितादीनवे अयाथावदस्सनवसेन तण्हाय पटिलद्धचित्तस्स तंतंभवूपगा सङ्गारा सङ्गरीयन्ति । तेहि च अत्तभावस्स अभिनिब्बत्ति, तस्मा अयञ्च अविज्जाय कायो निब्बत्तोति । **अस्साति** बालस्स । **अयं अत्थो**ति “अयं कायो नामरूपन्ति च वुत्तो”ति अत्थो दीपेतब्बो उपादानक्खन्धसळायतनसङ्गहतो तेसं धम्मानं । **एवमेतं द्वयन्ति** एवं अविज्जाय निवारितत्ता, तण्हाय च संयुत्तत्ता एवं सपरसन्तानगतसविज्जाणककायसङ्घातं द्वयं होति । **अञ्जत्थाति** सुत्तन्तरेसु । “चक्खुञ्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो”ति आदिना (म० नि० १.२०४, ४००; ३.४२१, ४२५-४२६; सं० नि० २.४३-४५; ४.६०-६१; कथा० ४६५, ४६७) अज्झत्तिकबाहिरायतनानि भिन्दित्वा चक्खुरूपादिद्वयानि पटिच्च चक्खुसम्पस्सादयो वुत्ता, इध पन अभिन्दित्वा छ अज्झत्तिकबाहिरायतनानि पटिच्च चक्खुसम्पस्सादयो वुत्ता “**द्वयं पटिच्च फस्सो**”ति, तस्मा **महाद्वयं नाम किरेतं** अनवसेसतो अज्झत्तिकबाहिरायतनानं गहितत्ता । **अज्झत्तिकबाहिरानि आयतनानीति** एत्थापि हि सळायतनानि सङ्गहितानेव । **फस्सकारणानीति** फस्सपवत्तिया पच्चयानि । **येहीति** हेतुदस्सनमत्तन्ति आह “**येहि कारणभूतेही**”ति । फस्सो एव फुसनकिच्चो, न फस्सायतनानीति वुत्तं “**फस्सेन फुट्ठो**”ति । **परिपुण्णवसेनाति** अवेकल्लवसेन । अपरिपुण्णायतनानं हीनानि फस्सस्स कारणानि होन्ति, तेसं वियाति “एतेसं वा अञ्जतरेना”ति वुत्तं । **कायनिब्बत्तनादिम्हीति** सविज्जाणकस्स कायस्स निब्बत्तनं कायनिब्बत्तनं, कायो वा निब्बत्तति एतेनाति कायनिब्बत्तनं, किलेसाभिस्सङ्गारा । **आदिसद्देन** फस्ससळायतनादिसङ्गहो । अधिकं पयसति पयुज्जति एतेनाति अधिप्पयासो, विसेसकारणन्ति आह “**अधिकपयोगो**”ति ।

भगवा अम्हाकं उप्पादकभावेन मूलभावेन **भगवंमूलका** । **इमे धम्माति** इमे कारणधम्मा । येहि मयं बालपण्डितानं समानेपि कायनिब्बत्तनादिहि विसेसं जानेय्याम, तेनाह “**पुब्बे कस्सपसम्मासम्बुद्धेन उप्पादिता**”ति आदि । **आजानामाति** अभिमुखं पच्चक्खतो जानाम । **पटिविज्झामाति** तस्सेव वेवचनं, अधिगच्छामाति अत्थो । **नेताति** अम्हाकं सन्ताने पापेता । **विनेताति** यथा अलमरियजाणदस्सनविसेसो होति, एवं विसेसतो नेता, तदङ्गविनयादिवसेन वा विनेता । **अनुनेताति** अनुरूपं नेता । अन्तरन्तरा यथाधम्मपज्जत्तिया पज्जापितानं धम्मानं अनुरूपतो दस्सनं होतीति आह “**यथासभावतो ...पे०... दस्सेता**”ति । आपाथं उपगच्छन्तानं भगवा पटिसरणं समोसरणट्ठानन्ति **भगवंपटिसरणा** धम्मा । तेनाह “**चतुभूमकधम्मा**”ति आदि । पटिसरति पटिविज्झतीति पटिसरणं, तस्मा पटिविज्जनवसेन भगवा पटिसरणं एतेसन्ति **भगवंपटिसरणा** । तेनाह “**अपि चा**”ति आदि । **फस्सो आगच्छतीति** पटिविज्जनकवसेन फस्सो जाणस्स आपाथं आगच्छति, आपाथं आगच्छन्तोयेव सो अत्थतो “अहं किन्नामो”ति नामं पुच्छन्तो विय, भगवा चस्स नामं करोन्तो विय होतीति वुत्तं “**अहं भगवा**”ति आदि । **उपट्ठातूति** जाणस्स पच्चुपट्ठातु । **भगवन्तंयेव पटिभातूति** भगवतो एव भागो होतु, भगवाव नं अत्तनो भागं कत्वा विस्सज्जेतूति अत्थो, भगवतो भागो यदिदं धम्मस्स अक्खानं, अम्हाकं पन सवनं भागोति अयमेत्थ अधिप्पायो । एवज्हि सदलक्खणेन समेति । केचि पन पटिभातूति अत्थं वदन्ति जाणेन दिस्सतु देसीयतूति वा अत्थो । तेनाह “**तुम्हेयेव नो कथेत्वा देथाति अत्थो**”ति ।

बालस्स पण्डितस्स च कायस्स निब्बत्तिया पच्चयभूता **अविज्जा च तण्हा च** । तेनाह “**कम्मं...पे०... निरुद्धा**”ति । **जवापेत्वा**ति गहितजवनं कत्वा, यथा पटिसन्धिं आकड्डितुं समत्थं होति, एवं कत्वा । यदि निरुद्धा, कथं अप्पहीनाति वुत्तन्ति आह “**यथा पना**”तिआदि । भवति हि तंसदिसेपि तब्बोहारो यथा “सा एव तित्तिरी, तानेव ओसधानि, तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेना”ति च । **दुक्खक्खयायाति** तदत्थविसेसनत्थन्ति आह “**खयत्थाया**”ति । **पटिसन्धिकायन्ति** पटिसन्धिगहणपुब्बकं कायं । पाळियं “**बालेना**”ति करणवचनं निस्सक्केति आह “**बालतो**”ति । भाविना सह पटिसन्धिना **सप्पटिसन्धिको** । यो पन एकन्ततो तेनत्तभावेन अरहत्तं पत्तुं भब्बो, सो भाविना पटिसन्धिना “**अप्पटिसन्धिको**”ति, ततो विसेसनत्थं “**सप्पटिसन्धिको**”ति वुत्तं । किञ्चापि वुत्तं, सो च याव अरियभूमिं न ओक्कमति, ताव बालधम्मसमङ्गी एवाति कत्वा “**सब्बोपि पुथुज्जनो बालो**”ति वुत्तं । तथा हि “**अप्पटिसन्धिको खीणासवो पण्डितो**”ति खीणासव-सद्देन अप्पटिसन्धिको विसेसितो । यदि एवं सेक्खा कथन्ति आह “**सोतापन्ना**”तिआदि । ते हि सिखापत्तपण्डिच्चभावलक्खणाभावतो पण्डिताति न वत्तब्बा खीणासवा विय, बलवतरानं पन बालधम्मानं पहीनत्ता बालातिपि न वत्तब्बा पुथुज्जना विय । भजियमाना पन चतुसच्चसम्पटिवेधं उपादाय **पण्डितपक्खं भजन्ति**, न बालपक्खं वुत्तकारणेनाति ।

बालपण्डितसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## १०. पच्चयसुत्तवण्णना

२०. सब्बम्पि सङ्खत्तं अप्पटिच्च उप्पन्नं नाम नत्थीति पच्चयधम्मोपि अत्तनो पच्चयधम्मं उपादाय पच्चयुप्पन्नो, तथा पच्चयुप्पन्नधम्मोपि अत्तनो पच्चयुप्पन्नं उपादाय पच्चयधम्मोति यथारहं धम्मानं पच्चयपच्चयुप्पन्नता । येसं विनेय्यानं पटिच्चसमुप्पाददेसनायेव सुबोधतो उपट्ठाति, तेसं वसेन सुट्ठु विभागं कत्वा पटिच्चसमुप्पादो देसितो । येसं पन विनेय्यानं तदुभयस्मिं विभज्ज सुते एव धम्माभिसमयो होति, ते सन्धाय भगवा तदुभयं विभज्ज दस्सेन्तो “**पटिच्चसमुप्पादञ्च वो, भिक्खवे, देसेस्सामि पटिच्चसमुप्पन्ने च धम्मे**”ति इमं देसनं आरभीति इममत्थं विभावेन्तो “**सत्था इमस्मिं सुत्ते**”तिआदिमाह । पच्चयस्स भावो पच्चयत्तं, पच्चयनिब्बत्तता । असभावधम्मे न लब्धतीति “**सभावधम्मे**”ति वुत्तं । ननु च जाति जरा मरणञ्च सभावधम्मो न होति, येसं पन खन्धानं जाति जरा मरणञ्च, ते एव सभावधम्मा, अथ कस्मा देसनाय ते गहिताति? नायं दोसो, जाति जरा मरणञ्च पच्चयनिब्बत्तानं सभावधम्मानं विकारमत्तं, नञ्जेसं, तस्मा ते गहिताति । **उप्पादा वा तथागतानन्ति** न विनेय्यपुगलानं मग्गफलुप्पत्ति विय जातिपच्चया जरामरणुप्पत्ति तथागतुप्पादायत्ता, अथ खो सा तथागतानं उप्पादेपि अनुप्पादेपि होतियेव । तस्मा सा कामं असङ्खत्ता विय धातु न निच्चा, तथापि “**सब्बकालिका**”ति एतेन जातिपच्चयतो जरामरणुप्पत्तीति दस्सेति । तेनाह “**जातियेव जरामरणस्स पच्चयो**”ति । **जातिपच्चयाति** च जातिसङ्घातपच्चया । हेतुम्हि निस्सक्कवचनं । ठिताव सा धातु, यायं इदप्पच्चयता जातिया जरामरणस्स पच्चयता तस्स ब्यभिचाराभावतो । इदानीं **न कदाचि जाति जरामरणस्स पच्चयो न होति** होतियेवाति जरामरणस्स पच्चयभावे नियमेति । उभयेनपि यथावुत्तस्स पच्चयभावो यत्थ होति, तत्थ अवस्संभावितं दस्सेति । तेनाह भगवा “**ठिताव सा धातू**”ति । द्वीहि पदेहि । **तिट्ठन्तीति** यस्स वसेन धम्मानं ठिति, सा इदप्पच्चयता **धम्मट्ठितता** । **धम्मेति** पच्चयुप्पन्ने धम्मे । **नियमेति** विसेसेति । हेतुगतविसेससमायोगो हि हेतुफलस्स एवं धम्मतानियामो एवाति ।

अपरो नयो — **ठिताव सा धातू**ति यायं जरामरणस्स इदप्पच्चयता “**जातिपच्चया जरामरण**”न्ति, एसा धातु एस सभावो । तथागतानं उप्पादतो पुब्बे उद्भञ्ज अप्पटिविज्झियमानो, मज्झे च पटिविज्झियमानो न तथागतेहि उप्पादितो, अथ

खो सम्भवन्तस्स जरामरणस्स सब्बकालं जातिपच्चयतो सम्भवोति ठिताव सा धातु, केवलं पन सयम्भुजाणेन अभिसम्बुज्जनतो “अयं धम्मो तथागतेन अभिसम्बुद्धो”ति पवेदनतो च तथागतो “धम्मसामी”ति वुच्चति, न अपुब्बस्स उप्पादनतो । तेन वुत्तं “ठिताव सा धातू”ति । सा एव “जातिपच्चया जरामरण”न्ति एत्थ विपल्लासाभावतो एवं अवबुज्झमानस्स एतस्स सभावस्स, हेतुनो वा तथेव भावतो ठितताति **धम्मट्ठितता**, जाति वा जरामरणस्स उप्पादट्ठिति पवत्तआयूहन-संयोग-पलिबोध-समुदय-हेतुपच्चयट्ठितीति तदुप्पादादिभावेनस्सा ठितता “धम्मट्ठितता”ति फलं पति सामत्थियतो हेतुमेव वदति । धारीयति पच्चयेहीति वा धम्मो, तिट्ठति तत्थ तदायत्तवुत्तिताय फलन्ति ठिति, धम्मस्स ठिति **धम्मट्ठिति** । धम्मोति वा कारणं पच्चयभावेन फलस्स धारणतो, तस्स ठिति सभावो, धम्मतो च अज्जो सभावो नत्थीति धम्मट्ठिति, पच्चयो । तेनाह “पच्चयपरिगहे पज्जा धम्मट्ठितिजाण”न्ति (पटि० म० मातिका ४) । धम्मट्ठिति एव **धम्मट्ठितता** । सा एव धातु “जातिपच्चया जरामरण”न्ति इमस्स सभावस्स, हेतुनो वा अज्जथत्ताभावतो, “न जातिपच्चया जरामरण”न्ति विज्जायमानस्स च तब्भावाभावतो नियामता ववत्थितभावोति **धम्मनियामता** । फलस्स वा जरामरणस्स जातिया सति सम्भवो धम्मे हेतुम्हि ठितताति **धम्मट्ठितता**, असति असम्भवो **धम्मनियामता**ति एवं फलेन हेतुं विभावेति, तं “ठिताव सा धातू”तिआदिना वुत्तं । इमेसं जरामरणादीनं पच्चयतासङ्घातं इदप्पच्चयतं **अभिसम्बुज्जति** पच्चक्खकरणेन अभिमुखं बुज्जति याथावतो पटिविज्जति, ततो एव **अभिसमेति** अभिमुखं समागच्छति, आदितो कथेन्तो आचिक्खति, उद्दिसतीति अत्थो । तमेव उद्देसं परियोसापेन्तो **देसेति** । यथाउद्दिट्ठमत्तं निद्विसनवसेन पकारेहि जापेन्तो **पज्जापेति** । पकारेहि एव पतिट्ठपेन्तो **पट्टपेति** । यथानिद्विट्ठं पटिनिद्वेसवसेन **विवरति विभजति** । विवट्ठि विभत्तज्ज अत्थं हेतूदाहरणदस्सनेहि पाकटं करोन्तो **उत्तानीकरोति** । उत्तानीकरोन्तो तथा पच्चक्खभूतं कत्वा निगमनवसेन **पस्सथाति चाह** ।

**जातिपच्चया जरामरणन्तिआदीसूति** जातिआदीनं जरामरणपच्चयभावेसु । तेहि तेहि **पच्चयेहीति** यावतकेहि पच्चयेहि यं फलं उप्पज्जमानारहं, अविकलेहि तेहेव तस्स उप्पत्ति, न ऊनाधिकेहीति । तेनाह “**अनूनाधिकेहेवा**”ति । यथा तं चक्खुरूपालोकमनसिकारेहि चक्खुविज्जाणस्स सम्भवोति । तेन तंतंफलनिष्फादने तस्सा पच्चयसामगिया तप्पकारता **तथताति** वुत्ताति दस्सेति । **सामगिन्ति** समोधानं, समवायन्ति अत्थो । **असम्भवाभावतोति** अनुप्पज्जनस्स अभावतो । तथाविधपच्चयसामगियज्झि सतिपि फलस्स अनुप्पज्जने तस्सावितथता सिया । **अज्जधम्मपच्चयेहीति** अज्जस्स फलधम्मस्स पच्चयेहि । **अज्जधम्मानुपत्तितोति** ततो अज्जस्स फलधम्मस्स अनुप्पज्जनतो । न हि कदाचि चक्खुरूपालोकमनसिकारेहि सोतविज्जाणस्स सम्भवो अत्थि । यदि सिया, तस्सा सामगिया अज्जथता नाम सिया, न चेतं अत्थीति “**अनज्जथता**”ति वुत्तं । **पच्चयतोति** पच्चयभावतो । **पच्चयसमूहतोति** एत्थापि एसेव नयो । इदप्पच्चया एव **इदप्पच्चयताति** ता-सद्देन पदं वट्ठितं यथा “देवोयेव देवता”ति, इदप्पच्चयानं समूहो **इदप्पच्चयताति** समूहत्यो तासद्दो यथा “जनानं समूहो जनता”ति इममत्थं सन्धायाह “**लक्खणं पनेत्थ सदसत्थतो वेदितब्ब**”न्ति ।

न निच्चं सस्सतन्ति **अनिच्चं** । **जरामरणं न अनिच्चं** सङ्खारानं विकारभावतो अनिप्फन्नत्ता, तथापि “अनिच्च”न्ति परियायेन वुत्तं । एस नयो सङ्खतादीसुपि । **समागन्त्वा कतं** सहितेहेव पच्चयेहि निब्बत्तेतब्बतो यथासभावं समेच्च सम्भुय्य पच्चयेहि कतन्ति **सङ्गत्तं** । पच्चयारहं पच्चयं पटिच्च न विना तेन सहितसमेतमेव उप्पन्नन्ति **पटिच्चसमुप्पन्नं** । तेनाह “**पच्चये निस्साय उप्पन्नं**”न्ति । **खयसभावन्ति** भिज्जनसभावं । **विगच्छनकसभावन्ति** सकभावतो अपगच्छनकसभावं । **विरज्जनकसभावन्ति** पलुज्जनकसभावं । **निरुज्जनकसभावन्ति** खणभङ्गवसेन पभङ्गसभावं । **वुत्तनयेनाति** जराय वुत्तनयेन । **जनकप्पच्चयानं** कम्मादीनं । **किच्चानुभावक्खणेति** एत्थ **किच्चानुभावो** नाम यथा पवत्तमाने पच्चये तस्स फलं उप्पज्जति, तथा पवत्ति, एवं सन्तस्स पवत्तनक्खणे । इदं वुत्तं होति — यस्मिं खणे पच्चयो अत्तनो फलुप्पादनं पति ब्यावटो नाम होति, इमस्मिं खणे ये धम्मा रूपादयो उपलब्धन्ति ततो पुब्बे, पच्छा च

अनुपलब्धमाना, तेसं ततो उप्पत्ति निद्धारीयति, एवं जातियापि सा निद्धारेतब्बा तंखणूपलद्धतोति । यदि एवं निप्परियायतोव जातिया कुतोचि उप्पत्ति सिद्धि, अथ कस्मा “एकेन परियायेना”ति वुत्तन्ति? जायमानधम्मनं विकारभावेन उपलब्धत्ता । यदि निप्फन्नधम्मा विय जाति उपलब्धेय्य, निप्परियायतोव तस्सा कुतोचि उप्पत्ति सिया, न चेवं उपलब्धति, अथ खो अनिप्फन्नत्ता विकारभावेन उपलब्धति । तस्मा “एकेन परियायेनेत्थ अनिच्चातिआदीनि युज्जन्ती”ति वुत्तं । न पन जरामरणे, जनकप्पच्चयानं किच्चानुभावक्खणे तस्स अलब्धनतो । तेनेव “एत्थ च अनिच्चन्ति...पे०... अनिच्चं नाम जात”न्ति वुत्तं ।

**सविपस्सनायाति** एत्थ सह-सद्दो अप्पधानभावदीपनो “समक्खिकं, समकस”न्तिआदीसु विय । अप्पधानभूता हि विपस्सना, यथाभूतदस्सनमग्गपज्जा पजानाति । “पुरिमं अन्त”न्ति वुच्चमाने पच्चुप्पन्नभावस्सपि गहणं सियाति “**पुरिमं अन्तं अतीत**”न्ति वुत्तं । **विज्जमानतज्ज अविज्जमानतज्जाति** सस्सतासङ्कं निस्साय “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धान”न्ति अतीते अत्तनो विज्जमानतं, अधिच्चसमुप्पत्तिआसङ्कं निस्साय “यतो पभुति अहं, ततो पुब्बे न नु खो अहोसि”न्ति अतीते अत्तनो अविज्जमानतज्ज कङ्कति । कस्मा? विचिकिच्छाय आकारद्वयावलम्बनतो । तस्सा पन अतीतवत्थुताय गहितत्ता सस्सताधिच्चसमुप्पत्तिआकारनिस्सितता दस्सिता एव । आसप्पनपरिसप्पनपवत्तिकं कत्थचिपि अप्पटिवत्तिहेतुभूतं विचिकिच्छं कस्मा उप्पादेतीति न विचारेतब्बमेतन्ति दस्सेन्तो आह “**किंकारणन्ति न वत्तब्ब**”न्ति । **कारणं** वा विचिकिच्छाय अयोनिमोमनसिकारो, तस्स अन्धबालपुथुज्जनभावो, अरियानं अदस्साविता चाति दट्ठब्बं । **जातिलिङ्गुपपत्तियोति** खत्तियब्राह्मणादिजातिं, गहट्टपब्बजितादिलिङ्गं, देवमनुस्सादिउपपत्तिज्ज । **निस्सायाति** उपादाय । तस्मिं काले यं सन्तानं मज्झिमं पमाणं, तेन युत्तो पमाणिको, तदभावतो अधिकभावतो वा “अप्पमाणिको”ति वेदितब्बो । **केचीति** सारसमासाचरिया । ते हि “कथं नु खो”ति इस्सरेन वा ब्रह्मना वा पुब्बकतेन वा अहेतुतो वा निब्बत्तोति चिन्तेतीति वदन्ति । अहेतुतो निब्बत्तिकङ्कापि हि हेतुपरामसनमेवाति । **परम्परन्ति** पुब्बापरप्पवत्ति । **अद्धानन्ति** कालाधिवचनं, तज्ज भुम्मत्थे उपयोगवचनं दट्ठब्बं । **विज्जमानतज्ज अविज्जमानतज्जाति** सस्सतासङ्कं निस्साय “भविस्सामि नु खो अहं अनागतमद्धान”न्ति अनागते अत्तनो विज्जमानतं, उच्छेदासङ्कं निस्साय “यस्मिज्ज अत्तभावे उच्छेदनकङ्का, ततो परं नु खो भविस्सामी”ति अनागते अत्तनो अविज्जमानतज्ज कङ्कतीति हेट्ठा वुत्तनयेन योजेतब्बं ।

**पच्चुप्पन्नं अद्धानन्ति** अद्धापच्चुप्पन्नस्स इधाधिप्पेतत्ता “**पटिसन्धिमादिं कत्वा**”तिआदि वुत्तं । “इदं कथं, इदं कथं”न्ति पवत्तनतो कथंकथा, विचिकिच्छा, सा अस्स अत्थीति **कथंकथी** । तेनाह “**विचिकिच्छी**”ति । का एत्थ चिन्ता? उम्मत्तको विय बालपुथुज्जनोति पटिकच्चेव वुत्तन्ति अधिप्पायो । तं महामाताय पुत्तं । **मुण्डेसुन्ति** मुण्डेन अनिच्छन्तं जागरणकाले न सक्काति सुत्तं मुण्डेसुं कुलधम्मवसेन यथा एकच्चे कुलतापसा । राजभयेनाति च वदन्ति । **सीतिभूतन्ति** इदं मधुरकभावप्पत्तिया कारणवचनं । “सेतभूत”न्तिपि पाठो, उदके चिरद्वानेन सेतभावं पत्तन्ति अत्थो ।

**अत्तनो खत्तियभावं कङ्कति** कण्णो विय सूतपुत्तसज्जी, सूतपुत्तसज्जीति सूरियदेवपुत्तस्स पुत्तसज्जी । जातिया विभावियमानाय “अह”न्ति तस्स अत्तनो परामसनं सन्धायाह “एवम्पि सिया कङ्का”ति । **मनुस्सापि च राजानो वियाति** मनुस्सापि च केचि एकच्चे राजानो वियाति अधिप्पायो । **वुत्तनयमेव** “सण्ठानाकारं निस्साया”तिआदिना । **एत्थाति** “कथं नु खोस्मी”ति पदे । **अब्भन्तरे जीवोति** परपरिकप्पितं अन्तरत्तानं वदति । **सोळसंसादीनन्ति आदि-सदेन** सरीरपरिमाणअङ्कुट्ट-यवपरमाणुपरिमाणतादिके सङ्गण्हाति । सत्तपज्जन्ति जीवविसयाति दिट्ठिगतिकानं मतिमत्तं, परमत्थतो पन सा अत्तभावविसयावाति आह “**अत्तभावस्स आगतिगतिट्ठान**”न्ति । यतायं आगतो, यत्थ च गमिस्सति, तं ठानन्ति अत्थो । **सोतापन्नो अधिप्पेतो** विचिकिच्छापहानस्स दिट्ठता । **इतरेपि तयोति** सकदागामीआदयो अवारिता एव ।

“अयञ्च...पे०... सुदिट्ठा”ति निष्पदेसतो सच्चसंपटिवेधस्स जोतितत्ता ।

पच्चयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

आहारवग्गवण्णना निट्ठिता ।

### ३. दसबलवग्गो

#### १. दसबलसुत्तवण्णना

२१. पठमं दुतियस्सेव सङ्खेपो पठमसुत्ते सङ्खेपवुत्तस्स अत्थस्स वित्थारवसेन दुतियसुत्तस्स देसितत्ता, तञ्च पन भगवा पठमसुत्तं सङ्खेपतो देसेसि, दुतियं ततो वित्थारतो । पठमं वा संखित्तरुचीनं पुग्गलानं अज्झासयेन सङ्खेपतो देसेसि, दुतियं पन अत्तनो रुचिया ततो वित्थारतो । सीहसमानवुत्तिका हि बुद्धा भगवन्तो, ते अत्तनो रुचिया कथेन्ता अत्तनो थामं दस्सेन्ताव कथेन्ति, तस्मा दुतियसुत्तवसेन चेत्थ अत्थवण्णनं करिस्साम, तस्मिं संवण्णिते पठमं संवण्णितमेव होतीति अधिप्पायो ।

दसबलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### २. दुतियदसबलसुत्तवण्णना

२२. तत्थाति दुतियसुत्ते । दसहि बलेहीति दसहि अनञ्जसाधारणेहि जाणबलेहि, तानि तथागतस्सेव बलानीति तथागतबलानीति वुच्चन्ति । कामञ्च तानि एकच्चानं सावकानम्पि उप्पज्जन्ति, यादिसानि पन बुद्धानं ठानाट्ठानाणादीनि उप्पज्जन्ति, न तादिसानि तदञ्जेसं कदाचिपि उप्पज्जन्तीति । हत्थिकुलानुसारेणाति वक्खमानहत्थिकुलानुसारेण । काळावकन्ति कुलसद्दापेक्खाय नपुंसकनिद्देसो । एस नयो सेसेसुपि । पकतिहत्थिकुलन्ति गिरिचरनदिचरवनचरादिप्पभेदा गोचरियकाळावकनामा सब्बापि बलेन पाकतिका हत्थिजाति । दसन्नं पुरिसानन्ति थाममज्झिमानं दसन्नं पुरिसानं । एकस्स तथागतस्स कायबलन्ति आनेत्वा सम्बन्धो । एकस्साति च तथा हेट्ठाकथायं आगतत्ता देसनासोतेन वुत्तं । नारायनसङ्घातबलन्ति एत्थ नारा वुच्चन्ति रस्मियो, ता बहू नानाविधा इतो उप्पज्जन्तीति नारायनं, वजिरं, तस्मा नारायनसङ्घातबलन्ति वजिरसङ्घातबलन्ति अत्थो । तथागतस्स कायबलन्ति तथागतस्स पाकतिककायबलं । सङ्गहं न गच्छति अत्तनो बलाभावतो, ततो एवस्स बाहिरकता लामकता च । तदुभयं पनस्स कारणेन दस्सेतुं “एतज्झि निस्साया”तिआदि वुत्तं । अञ्जन्ति कायबलतो अञ्जं ततो विसुंयेव । दससु ठानेसु दससु जातब्बट्ठानेसु । याथावपटिवेधतो सयञ्च अकम्पयं, पुग्गलञ्च तंसमङ्गिं नेय्येसु अधिबलं करोतीति आह “अकम्पनट्ठेन उपत्थम्भनट्ठेन चा”ति ।

ठानञ्च ठानतोति कारणञ्च कारणतो । कारणज्झि यस्मा फलं तिट्ठति तदायत्तवुत्तिताय उप्पज्जति चेव पवत्तति च, तस्मा “ठान”न्ति वुच्चति । विपरियायेन अट्ठानन्ति अकारणं वेदितब्बं । तदुभयं भगवा येन जाणेन ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं हेतू पच्चया उप्पादाय, तं तं ठानं, ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं न हेतू न पच्चया उप्पादाय, तं तं अट्ठानन्ति पजानाति । तं सन्धायाह “ठानञ्च...पे०... जाननं एक”न्ति । कम्मसमादानानन्ति कम्मं समादियित्वा कतानं कुसलाकुसलकम्मानं, कम्मञ्जेव वा कम्मसमादानं । ठानसो हेतुसोति पच्चयतो च हेतुतो च । तत्थ गतिउपधिकालपयोगा

विपाकस्स ठानं, कम्मं हेतु। **सब्बत्थगामिनीपटिपदाजाननन्ति** सब्बगतिगामिनिया अगतिगामिनिया च पटिपदाय मग्गस्स जाननं, बहूसुपि मनुस्सेसु एकमेव पाणं हनन्तेसु “इमस्स चेतना निरयगामिनी भविस्सति, इमस्स तिरच्छानयोनिगामिनी”ति इमिना नयेन एकवत्थुस्मिम्पि कुसलाकुसलचेतनासङ्घातानं पटिपत्तीनं अविपरीततो सभावजाननं। **अनेकधातुनानाधातुलोकजाननन्ति** चक्खुधातुआदीहि कामधातुआदीहि वा बहुधातुनो, तासंयेव धातून् विपरीतताय नानप्पकारधातुनो खन्धायतनधातुलोकस्स जाननं। **परसत्तानन्ति** परेसं सत्तानं। **नानाधिमुत्तिकताजाननन्ति** हीनादीहि अधिमुत्तीहि नानाधिमुत्तिकभावस्स जाननं। **तेसंयेवाति** परसत्तानंयेव। **इन्द्रियपरोपरियत्तजाननन्ति** सद्भादीनं इन्द्रियानं परभावस्स अपरभावस्स वुद्धिया चेव हानिया च जाननं। **ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनन्ति** पठमादीनं चतुन्नं ज्ञानानं, “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीनं अट्ठन्नं विमोक्खानं, सवितक्कसविचारादीनं तिण्णं समाधीनं, पठमज्झानसमापत्तिआदीनञ्च नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनं। **संकिलेसवोदानवुट्ठानजाननन्ति** हानभागियस्स, विसेसभागियस्स “वोदानम्पि वुट्ठानं, तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानम्पि वुट्ठान”न्ति (विभ० ८२८) एवं वुत्तपगुणज्झानस्स चेव भवङ्गफलसमापत्तीनञ्च जाननं। हेट्ठिमं हेट्ठिमज्झि पगुणज्झानं उपरिमस्स उपरिमस्स पदवुट्ठानं होति, तस्मा वोदानम्पि “वुट्ठान”न्ति वुच्चति। भवङ्गेन पन सब्बज्ञानेहि वुट्ठानं होति। फलसमापत्तिया निरोधसमापत्तितो वुट्ठानमेव सन्धाय “तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठान”न्ति वुत्तं। **पुब्बेनिवासजाननन्ति** पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणेन निवुट्ठक्खन्धानं जाननं। **चुतूपपातजाननन्ति** सत्तानं चुतिया उपपत्तिया च याथावतो जाननं। अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन **विसुद्धिमग्गे** वुत्तनयेनेव वेदितब्बो। **आसवक्खयजाननं** आसवक्खयजाणं, मग्गजाणन्ति अत्थो। यत्थ पनेतानि वित्थारतो आगतानि संवणितानि, तानि दस्सेन्तो “**अभिधम्मे पना**”तिआदिमाह।

ब्यामोहभयवसेन सरणपरियेसनं सारज्जनं सारदो, ब्यामोहभयं। विगतो सारदो एतस्साति विसारदो, तस्स भावो **वेसारज्जं**। तं पन जाणसम्पदं प्हानसम्पदं देसनाविसेससम्पदं खेमं निस्साय पवत्तं चतुब्बिधं पच्चवेक्खणाजाणं। तेनाह “**चतूसु ठानेसू**”तिआदि। **चतूसूति** परपरिकप्पितेसु वत्थूसु। परपरिकप्पितेसु वा वत्थुमत्तेसु चोदनाकारणेषु। **सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतोति** “अहं सम्मासम्बुद्धो”ति एवं पटिजानन्तेन तया। **इमे धम्माति** “इदं पञ्चमं अरियसच्चं, अयं छट्ठो उपादानक्खन्धो, इदं तेरसमं आयतनं”न्ति वेदितब्बा इमे धम्मा। **अनभिसम्बुद्धा** अप्पटिविद्धत्ताति।

तत्राति तस्मिं अनभिसम्बुद्धधम्मसङ्घाते चोदनावत्थुस्मिं। **कोचीति** समणादीहि अज्जो वा यो कोचि। **सह धम्मेनाति** सह हेतुना। “धम्मपटिसम्भिदा”तिआदीसु विय हेतुपरियायो इध **धम्म-**सद्दो। **हेतूति** च उप्पत्तिसाधनहेतु वेदितब्बो, न कारको सम्पापको वा। **निमित्तन्ति** कारणं, तं पनेत्थ चोदनावत्थुमेव। **न समनुपस्सामि** सम्मासम्बुद्धभावतो। **खेमप्पत्तोति** अखेमप्पत्तरूपाय चोदनाय अनुपद्वं पत्तो निच्चलभावप्पत्तो। **वेसारज्जप्पत्तोति** विसारदभावप्पत्तो। सेसेसुपि एसेव नयो। अयं पन विसेसो — **इमे आसवाति** कामासवादीसु इमे नाम आसवा न परिकखीणाति आसवक्खयवचनेनेत्थ सब्बकिलेसप्पहानं वुत्तं। न हि सो किलेसो अत्थि, यो सब्बसो आसवेसु खीणेषु नप्पहीयेय्य। **अन्तरायिकाति** अन्तरायकरा, सग्गविमोक्खाधिगमस्स अन्तरायकराति अत्थो। धम्मो हि यो संकिलेसतो निव्याति, सो “निव्यानिको”ति वुत्तो। धम्मे निव्यन्ते तंसमङ्गीपुग्गलो निव्यानिकोति वोहरितो होतीति तस्स पटिक्खपन्तो “**सो न निव्याती**”ति आह। कथं पन देसनाधम्मो निव्यातीति वुच्चति? निव्यानत्थसमाधानतो, सो अभेदोपचारेन “निव्याती”ति वुत्तो। अथ वा “धम्मो देसितो”ति अरियधम्मस्स अधिप्पेतत्ता न कोचि विरोधो।

उसभस्स इदन्ति **आसभं**, असन्तसनट्ठेन आसभं वियाति **आसभं**, सेट्ठुट्ठानं सब्बज्जुतं। आसभट्ठानट्ठायिताय **आसभा** नाम **पुब्बबुद्धा**। सब्बज्जुतपटिजाननवसेन अभिमुखं गच्छन्ति, चतस्सो वा परिसा उपसङ्गमन्तीति **आसभा**। चतस्सोपि हि

परिसा बुद्धाभिमुखा एवं तिष्ठन्ति, न तिष्ठन्ति परम्मुखा । **इदम्पीति** “उसभो”ति इदम्पि पदं । **तस्साति** निसभस्स । येसं बलुप्पादावद्धानानं वसेन उसभस्स आसभण्ठानं इच्छितं, ततो सातिसयानं एव तेसं वसेन आसभण्ठानं होतीति ददुब्बं । यं किञ्चि लोके उपमं नाम बुद्धगुणानं निदस्सनभावेन वुच्चति, सब्बं तं निहीनमेव । **तिट्ठमानो चाति** अतिट्ठन्तोपि तिट्ठमानो एव पटिजानाति नाम । **उपगच्छतीति** अनुजानाति ।

**अट्ठ खो इमाति** इदं वेसारज्जजाणस्स बलदस्सनं । यथा हि ब्यत्तं परिसं अज्झोगाहेत्वा विज्जूनं चित्तं आराधनसमत्थाय कथाय धम्मकथिकस्स छेकभावो पज्जायति, एवं इमा अट्ठ परिसा पत्वा सत्थु वेसारज्जजाणस्स बलं पाकटं होति । तेन वुत्तं “**परिसासू**”ति । **खत्तियपरिसाति** खत्तियानं सन्निपतितानं समूहो । एस नयो सब्बत्थ । **मारपरिसाति** मारकायिकानं सन्निपतितानं समूहो । मारसदिसानं मारानं परिसाति मारपरिसा । सब्बा चेता परिसा उग्गट्टानदस्सनवसेन गहिता । मनुस्सा हि “एत्थ राजा निसिन्नो”ति वुत्ते पकतिवचनम्पि वत्तुं न सककोन्ति, कच्छेहि सेदा मुच्चन्ति, एवं उग्गा खत्तियपरिसा, ब्राह्मणा तीसु वेदेसु कुसला होन्ति, गहपतयो नानावोहारेसु च अक्खरचिन्ताय च कुसला, समणा सकवादपरवादेसु कुसला, तेसं मज्झे धम्मकथाकथनं नाम अतिविय भारियं । देवानं उग्गभावे वत्तब्बमेव नत्थि । अमनुस्सोति हि वुत्तमत्ते मनुस्सानं सकलसरीरं कम्पति, तेसं रूपं दिस्वापि सद्दं सुत्वापि सत्ता विसज्जितापि होन्ति । एवं अमनुस्सपरिसा उग्गा । इति चेता परिसा उग्गट्टानदस्सनवसेन वुत्ता । कस्मा पनेत्थ यामादिपरिसा न गहिताति? भुसं कामाभिगिद्धताय योनिसोमनसिकारविरहतो । यामादयो हि उळारुळारे कामे पटिसेवन्ता तत्थाभिगिद्धताय धम्मस्सवनाय सभावेन चित्तम्पि न उप्पादेन्ति, महाबोधिसत्तानं पन बुद्धानञ्च आनुभावेन आकड्डियमाना कदाचि नेसं पयिरुपासनादीनि करोन्ति तादिसे महासमये । तेनेव हि विमानवत्थुदेसनापि तंनिमित्ता बहुला नाहोसि । **सेट्टुनादन्ति** केनचि अप्पटिहतभावेन उत्तमनादं । **अभीतनादन्ति** वेसारज्जयोगतो कुतोचि निब्भयनादं । **सीहनादसुत्तेनाति** खन्धियवग्गे आगतेन सीहनादसुत्तेन । **सहनतोति** खमनतो । **हननतोति** विधमनतो विद्धंसनतो । **यथा वाति** आदि “सीहनादसदिसं वा नादं नदती”ति सङ्घेपतो वुत्तस्स अत्थस्स विज्जापनं ।

एतन्ति “ब्रह्मचक्क”न्ति एतं पदं । **पज्जापभावितन्ति** चिरकालपरिभाविताय पारमितापज्जाय विपस्सनापज्जाय च उप्पादितं । **करुणापभावितन्ति** “किच्छं वतायं लोको आपन्नो”ति आदिनयप्पवत्ताय महाकरुणाय उप्पादितं । यथा अभिनिक्खमनतो पभुति महाबोधिसत्तानं अरियमग्गाधिगमनविरोधिनी पटिपत्ति नत्थि, एवं तुसितभवनतो नियतभावापत्तितो च पट्टयाति दुतियततियनया च गहिता । **फलक्खणेति** अग्गफलक्खणे । पटिवेधनिट्टता अरहत्तमग्गाजाणं वजिरूपमतायेव सातिसयो पटिवेधोति “**फलक्खणे उप्पन्नं नामा**”ति वुत्तं । तेन पटिलद्धस्सपि देसनाजाणस्स किच्चनिप्फत्ति परस्स बुज्जनमत्तेन होतीति “**अज्जासिकोण्डज्जस्स सोतापत्ति...पे०... फलक्खणे पवत्तनं नामा**”ति वुत्तं । ततो परं पन याव परिनिब्बाना देसनाजाणप्पवत्ति, तस्सेव पवत्तितस्स धम्मचक्कस्स ठानन्ति वेदितब्बं पवत्तितचक्कस्स चक्कवत्तिनो चक्करतनस्स ठानं विय । **उभयम्पीति पि-**सद्देन लोकियदेसनाजाणस्स इतरेन अनज्जसाधारणतावसेन समानतं सम्पिण्डेति । उरसि जातताय उरसो सम्भूतन्ति **ओरसं** जाणं ।

**इति रूपन्ति** एत्थ **इति-**सद्दो अनवसेसतो रूपस्स सरूपनिदस्सनत्थोति तस्स “**इदं रूप**”न्ति एतेन साधारणतो च सरूपनिदस्सनमाह । **एत्तकं रूपन्ति** एतेन अनवसेसतो “इतो उद्धं रूपं नत्थी”ति निमित्तस्स अज्जस्स अभावं । इदानी तमत्थं वित्थारतो दस्सेतुं “रूपनसभावज्जेवा”ति आदि वुत्तं । तत्थ **रूपनं** सीतादिविरोधिपच्चयसमवाये विसदिसुप्पत्ति । **आदि-**सद्देन अज्झत्तिकबाहिरादिभेदं सङ्गण्हाति । **लक्खण...पे०... वसेनाति** कक्खळत्तादिलक्खणवसेन सन्धारणादिरसवसेन सम्पटिच्छनादिपच्चुपट्टानवसेन भूतत्तयादिपदट्टानवसेन च । **एवं परिग्गहितस्साति** एवं साधारणतो च

लक्खणादितो च परिगृहीतस्स । **अविज्जासमुदया**ति अविज्जाय उप्पादा, अत्थिभावाति अत्थो । निरोधविरोधी हि अत्थिभावो होति, तस्मा निरोधे असति अत्थिभावो होति, तस्मा पुरिमभवे सिद्धाय अविज्जाय सति इमस्मिं भवे रूपस्स समुदयो रूपस्स उप्पादो होतीति अत्थो । **तण्हासमुदया कम्मसमुदया**ति एत्थापि एसेव नयो । अविज्जादीहि च तीहि अतीतकालिकत्ता तेसं सहकारीकारणभूतं उपादानम्पि गहितमेवाति वेदितब्बं । पवत्तिपच्चयेसु कबळीकारआहारस्स बलवताय, सो एव गहितो, “आहारसमुदया”ति पन गहितेन पवत्तिपच्चयतामत्तेन उतुचित्तानिपि गहितानेव होन्तीति द्वादससमुद्धानिकं रूपस्स पच्चयतो दस्सनम्पि भवितव्वमेवाति दट्ठब्बं । **निब्बत्तिलक्खण**न्ति आदिना कालवसेन उदयदस्सनमाह । तत्थ भूतवसेन मग्गे उदयं पस्सित्वा ठितो इध सन्ततिवसेन अनुक्कमेन खणवसेन पस्सति । **अविज्जानिरोधा रूपनिरोधो**ति अगमगगजाणेन अविज्जाय अनुप्पादनरोधतो अनागतस्स अनुप्पादनरोधो होति पच्चयाभावे अभावतो । **पच्चयनिरोधेना**ति अविज्जासङ्घातस्स पच्चयस्स निरोधभावेन । **तण्हानिरोधा**ति एत्थापि एसेव नयो । **आहारनिरोधा**ति पवत्तिपच्चयस्स कबळीकाराहारस्स अभावा । **रूपनिरोधा**ति तंसमुद्धानरूपस्स अभावो होति । सेसं हेट्ठा वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बं । **विपरिणामलक्खण**न्ति भवकालवसेन हेतुद्वयदस्सनं । तस्मा तं पदद्वानवसेन पगेव पस्सित्वा ठितो इध सन्ततिवसेन दिस्वा अनुक्कमेन खणवसेन पस्सति ।

इति वेदनाति आदीसुपि वुत्तनयेन अत्थो वेदितव्वो । **सुखादिभेद**न्ति सुखदुक्खअदुक्खमसुखादिविभागं । **रूपसज्जादिभेद**न्ति रूपसज्जा, सह... गन्ध... रस... फोटुब्ब ... धम्मसज्जादिविभागं । **फस्सादिभेद**न्ति फस्सचेतनामनसिकारादिविभागं । **लक्खण... पे... वसेना**ति इट्ठानुभवनलक्खणादिलक्खणवसेन इट्ठाकारसम्भोगरसादिरसवसेन कायिकअस्सादादिपच्चुपट्टानवसेन इट्टारम्मणादिपदट्टानवसेन । “फुट्ठो वेदेति, फुट्ठो सज्जानाति, फुट्ठो चेतेती”ति (सं० नि० ४.९३) वचनतो तीसु वेदनादीसु खन्धेसु **फस्ससमुदया**ति वत्तव्वं । विज्जाणपपच्चया नामरूप”न्ति वचनतो **विज्जाणक्खन्धे नामरूपसमुदया**ति वत्तव्वं । **तेसंयेव वसेना**ति “अविज्जानिरोधो वेदनानिरोधो”ति आदिना तेसंयेव अविज्जादीनं वसेन योजेतव्वं ।

उपादानक्खन्धानं समुदयत्थङ्गमवसेन तिथियानं अविसयोपि सप्पदेसो सीहनादो दस्सितो । इदानीं निष्पदेसो अनुलोमपटिलोमवसेन सङ्खेपतो वित्थारतो पच्चयाकारविसयो अनज्जसाधारणो दस्सीयतीति आह, “**अयम्पि अपरो सीहनादो**”ति । तस्माति “इमस्मिं सती”ति आदिना सङ्खेपतो वुत्तपटिच्चसमुप्पादपाळिया । एत्थ च “इमस्मिं सति इदं होति, इमस्स निरोधा इदं निरुज्झती”ति अविज्जादीनं भावे सङ्खारादीनं भावस्स, अविज्जादीनं निरोधे सङ्खारादीनं निरोधस्स कथनेन पुरिमस्मिं पच्चयलक्खणे नियमो दस्सितो “इमस्मिं सति एव, नासति, इमस्स उप्पादा एव, नानुप्पादा, निरोधा एव, नानिरोधा”ति । तेनेदं लक्खणं अन्तोगधनियमं इध पटिच्चसमुप्पादस्स वुत्तन्ति दट्ठव्वं । निरोधोति च अविज्जादीनं विरागा विगमेन आयति अनुप्पादो अप्पवत्ति । तथा हि वुत्तं “अविज्जाय त्वेव असेसविरागनिरोधा”ति आदि । निरोधविरोधी च उप्पादो, येन सो उप्पादनरोधविभागेन वुत्तो “इमस्स निरोधा इदं निरुज्झती”ति । तेनेतं दस्सेति “असति निरोधे उप्पादो नाम, सो चेत्थ अत्थिभावोति वुच्चती”ति । “इमस्मिं सति इदं होती”ति इदमेव हि लक्खणं । परियायन्तरेण “इमस्स उप्पादा इदं उप्पज्जती”ति वदन्तेन परेण पुरिमं विसेसितं होति । तस्मा न वत्तमानंयेव सन्धाय “इमस्मिं सती”ति वुत्तं, अथ खो मग्गेन अनिरुज्जनसभावज्जाति विज्जायति । यस्मा च “इमस्मिं असति इदं न होति, इमस्स निरोधा इदं निरुज्झती”ति द्विधापि उद्दिट्ठस्स लक्खणस्स निद्वेसं वदन्तेन भगवता “अविज्जाय त्वेव असेसविरागनिरोधा सङ्खारनिरोधो”ति आदिना निरोधोव वुत्तो, तस्मा नत्थिभावोपि निरोधो एवाति नत्थिभावविरुद्धो अत्थिभावो अनिरोधोति दस्सितं होति । तेन अनिरोधसङ्घातेन अत्थिभावेन उप्पादं विसेसति । ततो इध न केवलं अत्थिभावमत्तं उप्पादोति अत्थो अधिप्पेतो, अथ खो अनिरोधसङ्घातो अत्थिभावो चाति अयमत्थो विभावितो होति । एवमेतं लक्खणद्वयवचनं अज्जमज्जं

विसेसनविसेसितब्बभावेन सात्थकन्ति वेदितब्बं । को पनायं अनिरोधो नाम, यो “अत्थिभावो, उप्पादो”ति च वुत्तोति? अप्पहीनभावो च अनिब्बत्तितफलभावेन फलुप्पादनारहता चाति अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन परमत्थदीपनियं उदानट्टकथायं (उदा० अट्ठ० १) । वुत्तनयेन वेदितब्बो ।

**पञ्चकखन्धविभजनादिवसेनाति** पञ्चन्नं उपादानकखन्धानं द्वादसपदिकस्स पच्चयाकारस्स विभजनवसेन । इमस्मिहि दसबलसुत्ते धम्मस्स देसिताकारो पञ्चकखन्धपच्चयाकारमत्तो । तेनाह “**पञ्चकखन्धपच्चयाकारधम्मो**”ति । आचरियमुट्ठिया अकरणेन विभूतो, सो पन अत्थतो च सदतो च पिहितो हेट्टामुखजातो वा न होतीति आह “**अनिकुज्जितो**”ति । **विवटोति** विभावितो । तेनाह “**विवरित्वा ठपितो**”ति । **पकासितोति** आणोभासेन ओभासितो आदीपितोति आह “**दीपितो जोतितो**”ति । **तत्थ तत्थ** छिन्नभिन्नद्वाने । **सिब्बितगण्ठितन्ति** वाकं गहेत्वा सिब्बितं, सिब्बितुं असक्कुण्येय्यद्वाने वाकेन गण्ठितञ्च । छिन्नपिलोतिकाभावेन विगतपिलोतिको धम्मो, तस्स छिन्नपिलोतिकस्स पटिलोमता छिन्नभिन्नताभावेनाति दस्सेन्तो “**न हेत्था**”तिआदिमाह । निवासनपारुपनं **परिग्गहणं** । सयं पटिभानं **कप्पेत्वा** । **वट्टेन्ता** अत्तनो समयं । **समणकचवरन्ति** समणवेसधारणवसेन समणपटिरूपताय समणानं कचवरभूतं । अत्तनो रूपपवत्तिया करण्डं कुच्छितं धुत्तं वाति पवत्तेतीति कारणडवो, दुस्सीलो । तं **कारणडवं** । **निद्धमथाति** नीहरथ । **कसम्बुन्ति** समणकसटं । **अपकस्सथाति** अपकट्ठथ नन्ति अत्थो । **पलापेति** पलापसदिसे । तथा हि तण्डुलसाररहितो धञ्जपटिरूपको थुसमत्तको पलापोति वुच्चति, एवं सीलादिसाररहितो समणपटिरूपको पलापो वियाति पलापो, दुस्सीलो । ते **पलापे** । **वाहेथाति** अपनेथ । **पतिस्सताति** बाळ्हसतिताय पतिस्सता होथाति ।

**सद्धाय पब्बजितेनाति** राजूपद्ववादीहि अनुपद्वतेन “एवहि तं ओतिण्णं जातिआदिसंसारभयं विजिनिस्सामी”ति वट्टनिस्सरणत्थं आगताय सद्धाय वसेन पब्बजितेन । **आचारकुलपुत्तोति** आचारेन अभिजातो । तेनाह “**यतो कुतोची**”तिआदि । **जातिकुलपुत्तोति** जातिसम्पत्तिया अभिजातो । विज्जुप्पसत्थानि अङ्गानि सम्पापधानियङ्गभावेन, काये च जीविते च निरपेक्खभावेन वीरियं आरभन्तस्स तथापवत्तवीरियवसेन “**तचो एकं अङ्गं**”न्ति वुत्तं । एस नयो सेसेसुपि । **नवसु ठानेसु समाधातब्बन्ति** “कालवसेन पञ्चसु, इरियापथवसेन चतूसू”ति एवं नवसु ठानेसु वीरियं समाधातब्बं पवत्तेतब्बं ।

**सो दुक्खं विहरतीति** कुसीतपुग्गलो निय्यानिकसासने वीरियारम्भस्स अकरणेन सामञ्जस्यस्स अनुप्पत्तिया दुक्खं विहरति । सकं वा अत्थं **सदत्थं** क-कारस्स द-कारं कत्वा । कुसीतस्स अत्थपरिहायनं मूलतो पट्टाय दस्सेतुं “**छ द्वाराणी**”तिआदि वुत्तं । निसज्जावसेन पीठमदनतो **पीठमदनो**, निरस्सनवचनं तस्स, कस्सचिपत्थस्स अधारणतो केवलं पीठभारभूतोति अधिष्पायो । अञ्जत्थ पन “**मखमदनो**”ति वुच्चति, तत्थ दानमिच्छाय परेसं मखं पस्सन्तोति अत्थो । **लण्डपूरकोति** कुच्छिपूरं भुज्जित्वा वच्चकुटिपूरको ।

“आरद्धवीरियो”तिआदीसु “**कुसीतो पुग्गलो**”ति एत्थ वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो, आसीसाय वसेन थोमितो । **आरद्धवीरियेति** पग्गहितवीरिये । **पहितत्तेति** निब्बानं पतिपेसितचित्ते । एतेन सावकानं सम्पापटिपत्तिं सत्थुवन्दनानिसंसञ्च दस्सेसि ।

**हीनेनाति** वट्टनिस्सितेन धम्मेन । तेनाह “**हीनाय सद्धाया**”तिआदि । **अग्गेनाति** सेट्टेन विवट्टनिस्सितेन धम्मेन, ईसकम्पि कतकालुसियविगतट्टेन मण्डट्टेन च पसन्नम्पि सुरादि न पातब्बं । **सासनन्ति** परियत्तिपटिपत्तिपटिवेधलक्खणं सासनं । **पसन्नं** विगतदोसमलत्ता पसादनियत्ता च । **पातब्बञ्च** पत्तेन विय सुखेन परिभुज्जितब्बतो

दुच्चरितसब्बकिलेसकसावमलपङ्कदोसरहितता च ।

मण्डभूता बोधिपक्खियधम्मदेसनापि **देसनामण्डो** । तस्स एकस्सेव पन देसनामण्डस्स पटिग्गाहका सुप्पटिपन्ना दोसरहिता चतस्सो परिसा **पटिग्गहमण्डो** । मग्गब्रह्मचरियं तग्गतिकत्ता सकलोपि बोधिपक्खियधम्मरासि **ब्रह्मचरियमण्डो** । तेनाह “**कतमो देसनामण्डो**”तिआदि । तत्थ **विज्जातारो**ति सच्चानं अभिसमेताविनो । तथा हि आदितो “चतुन्नं अरियसच्चानं आचिक्खणा”तिआदि वुत्तं । पुब्बभागे “अत्थि अयं लोको”तिआदिना इधलोकपरलोकगतसम्मोसविगमेन पवत्तो अधिमोक्खोव **अधिमोक्खमण्डो** । छट्ठेत्वा समुच्छेदवसेन विजहित्वा । चतुभूमकस्स सद्भिन्द्रियस्स अधिमोक्खमण्डेन मण्डभूतं अधिमोक्खं । **आदि**-सद्देन “पग्गहमण्डो वीरियिन्द्रियं कोसज्जकसट”न्तिआदिं पाळिसेसं सङ्गण्हाति । **एत्था**ति एतस्मिं सासने, “मण्डस्मि”न्ति वा वचने । **कारणवचनं**, तेन “सत्था सम्मुखीभूतो”ति सम्मुखभावनायोगो निरासङ्कफलावहोति दस्सेति । तेनाह “**असम्मुखा**”तिआदि । **पमाणन्ति** अनुरूपं भेसज्जस्स पमाणं । **उग्गमनन्ति** भेसज्जस्स वमनं विरेचनं, तस्स वा वसेन दोसधातूनं वमनं विरेचनं । **एवमेवाति** यथा भेसज्जमण्डं वेज्जसम्मुखा निरासङ्का पिवन्ति, एवमेव “सत्था सम्मुखीभूतो”ति निरासङ्का वीरियं कत्वा, मण्डपेय्य सासनं पिवथाति योजना । अभिज्जासमापत्तिपटिलाभेन **सानिसंसा** । मग्गफलाधिगमनेन **सवड्ढि** । **परत्थन्ति** अत्तनो विट्ठानुगतिआपत्तिया, तथा सम्मापटिपज्जन्तानं परेसं अत्थन्ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

दुतियदसबलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. उपनिससुत्तवण्णना

**२३. जानतो पस्सतो**ति एत्थ दस्सनं पज्जाचक्खुनाव दस्सनं अधिप्पेतं, न मंसचक्खुनाति आह “**द्वेपि पदानि एकत्थानी**”ति । एवं **सन्तेपीति** पदद्वयस्स एकत्थत्तेपि जाणलक्खणजाणप्पभावविसयस्स तथादस्सनभावाविरोधनाति अत्थो । तेनाह “**जाननलक्खणज्झि जाण**”न्तिआदि । **जाणप्पभावन्ति** जाणानुभावेन जाणकिच्चविसयोभासन्ति अत्थो । तेनाह “**जाणेन विवट्ठे धम्मे पस्सती**”ति । **जानतो पस्सतो**ति च जाननदस्सनमुखेन पुग्गलाधिट्ठाना देसना पवत्ताति आह — “**जाणलक्खणं उपादाया**”तिआदि । **जानतो**ति वा पुब्बभागजाणेन जानतो, अपरभागेन जाणेन **पस्सतो** । **जानतो**ति वा वत्वा न जाननं अनुस्सवाकारपरिवितक्कमत्तवसेन इधाधिप्पेतं, अथ खो रूपानि विय चक्खुविज्जाणेन रूपादीनि तेसज्ज समुदयादिके पच्चक्खे कत्वा दस्सनन्ति विभावेतुं “**पस्सतो**”ति वुत्तन्ति एवं वा एत्थ अत्थो ।

**आसवानं खयन्ति** आसवानं अच्चन्तप्पहानं । सो पन तेसं अनुप्पादनरोधो सब्बेन सब्बं अभावो एवाति आह “**असमुप्पादो खीणाकारो नत्थिभावो**”ति । आसवक्खयसद्दस्स खीणाकारादीसु आगतट्ठानं दस्सेतुं “**आसवानं खया**”तिआदि वुत्तं । **उजुमग्गानुसारिनो**ति किलेसवङ्ककायवङ्कादीनं पहानेन उजुभूते सविपस्सनाहेट्ठिममग्गधम्मे अनुस्सरन्तस्स । यदेव हिस्स परिक्खीणं । **खयस्मिं पठमं जाणं** “ततो अज्जा अनन्तरा”ति खयसङ्काते अग्गमग्गे तप्परियापन्नमेव जाणं पठमं उप्पज्जति, तदनन्तरं पन अज्जा अरहत्तन्ति । यदिपि गाथाय “**खयस्मिं**”इच्चेव वुत्तं, समुच्छेदवसेन पन “आसवे खीणे मग्गो खयो”ति वुच्चतीति आह “मग्गो आसवक्खयोति वुत्तो”ति । **समणो**ति समितपापो अधिप्पेतो, सो पन खीणासवो होतीति । “**आसवानं खया**”ति इध फलं, परियायेन पन आसवक्खयो मग्गो, तेन पत्तब्बतो फलं । एतेनेव निब्बानस्सपि आसवक्खयभावो वुत्तोति वेदितब्बो ।

जानतो एव पस्सतो एवाति एवमेत्थ नियमो इच्छितो, न अज्जथा विसेसाभावतो अनिट्ठापन्नोवाति तस्स नियमस्स

फलं दस्सेतुं “नो अजानतो नो अपस्सतो”ति वुत्तन्ति आह “यो पन न जानाति, न पस्सति, तस्स नो वदामीति अत्थो”ति। इमिना खन्धानं परिज्जा आसवक्खयस्स एकन्तिककारणन्ति दस्सेति। एतेनाति “नो अजानतो, नो अपस्सतो”ति एतेन वचनेन। ते पटिक्खित्ताति के पन तेति? “बाले च पण्डिते च सन्धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सन्तं करिस्सन्ति (दी० नि० १.१६८; म० नि० २.२२८) अहेतू अप्पच्चया सत्ता विसुज्झन्ती”ति (दी० नि० १.१६८; म० नि० २.१०१, २२७) एवमादिवादा। तेसु केचि अभिजातिसङ्कन्तिमत्तेन संसारसुद्धिं पटिजानन्ति, अज्जे इस्सरपजापतिकारणादिवसेन। तयिदं सब्बं संसारादीहीति एत्थेव सङ्गहितन्ति दट्ठब्बं। **पुरिमेन पदद्वयेनाति** “जानतो पस्सतो”ति इमिना पदद्वयेन। **उपायो वुत्तो** “आसवक्खया”ति अधिकारतो। **इमिनाति** “नो अजानतो, नो अपस्सतो”ति इमिना पदद्वयेन। अनुपायो होति एस आसवानं खयस्स, यदिदं पच्चन्नं खन्धानं अपरिज्जाति “जानतो पस्सतो”ति इमिनाव अनियमवचनेन अनुपायपटिसेधोपि अत्थतो बोधितो होतीति। तमेव हि अत्थतो बोधितभावं विभावेतुं एवं संवण्णना कताति दट्ठब्बं।

**दब्बजातिको**ति दब्बरूपो। सो हि “द्रव्यो”ति वुच्चति “द्रव्यं विनस्सति नाद्रव्य”न्तिआदीसु। **दब्बजातिको** वा सारसभावो, सारुप्पसीलाचारोति अत्थो। यथाह “न खो दब्ब दब्बा एवं निब्बेठेन्ती”ति (पारा० ३८४)। **वत्तसीसे ठत्वाति** वत्तं उत्तमं धुरं कत्वा। यो हि परिसुद्धाजीवो कातुं अजानन्तानं सब्रह्मचारीनं अत्तनो वा वस्सवातादिपटिबाहनत्थं छत्तादीनि करोति, सो वत्तसीसे ठत्वा करोति नाम। **पदद्वानं न होतीति** न वत्तब्बं नाथकरणधम्मभावेन मग्गफलाधिगमस्स उपनिस्सयभावतो। वुत्तज्झि “यानि तानि सब्रह्मचारीनं उच्चावचानि किच्चकरणीयानि, तत्थ दक्खो होती”तिआदि (दी० नि० ३.३४५)। **एवं जानतोति** एवं वेज्जकम्मादीनं जाननहेतु मिच्छाजीवपच्चया कामासवादयो आसवा वड्ढन्तियेव, न पहीयन्ति। “एवं खो...पे... आसवानं खयो होती”ति इमाय पाळिया अरहत्तस्सेव गहणं युत्तं फलग्गहणेन हेतुनो अवुत्तसिद्धत्ता। तेनाह “**आसवानं खयन्ते जातत्ता**”ति।

आगमनं आगमो, तं आवहतीति **आगमनीया**, पुब्बभागपटिपदा। **खयस्मिन्ति** भावेनभावलक्खणे भुम्मं, **खयेति** पन विसये। तेनाह “**आसवक्खयसङ्घाते**”ति। उपनिसीदति फलं एत्थाति कारणं **उपनिसा**। **अरहत्तफलविमुत्ति** उक्कट्टनिद्देसतो। **साति** विमुत्ति। **अस्साति** पच्चवेक्खणजाणस्स। मनस्मिं विवट्टनिस्सिते पन अनन्तरूपनिस्सयापि पच्चया सम्भवन्तीति “**लब्भमानवसेन पच्चयभावो वेदितब्बो**”ति वुत्तं।

विरज्जति असेससङ्घारतो एतेनाति **विरागो**, मग्गो। निब्बिन्दति एतायाति **निब्बिदा**, बलवविपस्सना। तेनाह “**एतेना**”तिआदि। पटिसङ्घानुपस्सनापि मुच्चितुकम्यतापक्खिका एवाति अधिप्पायेन “**चतुन्नं जाणानं अधिवचनं**”न्ति वुत्तं। “याव मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि, ताव तरुणविपस्सना”ति हि वचनतो उपक्विकलेसविमुत्तउदयब्बयजाणतो परं बलवविपस्सना। रूपारूपधम्मानं विसेसभूतो सामञ्जभूतो च यो यो सभावो यथासभावो, तस्स जाननं **यथासभावजाननं**। तदेव **दस्सनं**। पच्चक्खकरणत्थेन जातपरिज्जा तीरणपरिज्जा च गहिता होति। तेनाह “**तरुणविपस्सनं**”न्तिआदि। **सङ्घारपरिच्छेदेजाणन्ति** नामरूपपरिग्गहजाणं वदति। **कङ्कवितरणं** पच्चयपरिग्गहो धम्मट्टित्तिजाणन्तिपि वुच्चति। नयविपस्सनादिकं अनुपस्सनाजाणं **सम्मसनं**। **मग्गामग्गेजाणन्ति** मग्गामग्गं ववत्थपेत्वा ठितं जाणं। सो हि पादकज्झानसमाधि तरुणविपस्सनाय पच्चयो होति। “समाहितो यथाभूतं पजानाति पस्सती”ति (सं० नि० ३.५.; ४.९९; ५.१०७१) हि वुत्तं।

**पुब्बभागसुखन्ति** उपचारज्झानसहितसुखं। **दरथ पटिप्पस्सद्धीति** कामच्छन्दादिकिलेसदरथस्स पटिपस्सम्भनं।

“सुखं पाहं, भिक्खवे, सउपनिसं वदामी”ति एत्थ अधिप्पेतसुखं दस्सेतुं “अप्पनापुब्बभागस्स सुखस्सा”ति वुत्तं । “पस्सद्भकायो सुखं वेदेती”ति (दी० नि० १.४६६; ३.३५९; अ० नि० १.३.९६) वुत्तअप्पनासुखस्स पस्सद्भिया पच्चयत्ते वत्तब्बमेव नत्थि । **सुखन्ति** एत्थापि एसेव नयो । **बलवपीतीति** फरणलक्खणप्पत्ता पीति । तादिसा हि वितक्कविचारसुखसमाधीहि लद्धप्पच्चया नीवरणं विक्खम्भन्ती तंनिमित्तं दरथं परिळाहं पटिपस्सम्भेति । तेनाह “**सा हि दरथप्पस्सद्भिया पच्चयो होती**”ति । **दुब्बलपीतीति** तरुणपीति । तेनाह “**सा हि बलवपीतिया पच्चयो होती**”ति । **सद्धाति** रतनत्तयगुणानं कम्मफलस्स च सद्धहनवसेन पवत्तो अधिमोक्खो, सा पन यस्मा अत्तनो विसये पुनप्पुनं उप्पज्जति, न एकवारमेव, तस्मा आह “**अपरापरं उप्पज्जनसद्धा**”ति । यस्मा सद्धहन्तो सद्धेय्यवत्थुस्मिं पमुदितो होति, तस्मा आह “**सा हि दुब्बलपीतिया पच्चयो होती**”ति । दुक्खदुक्खादिभेदस्स सब्बस्सपि दुक्खस्स वट्टदुक्खन्तो गधत्ता तस्स च इधाधिप्पेतत्ता वुत्तं “**दुक्खन्ति वट्टदुक्ख**”न्ति । जरामरणदुक्खन्ति केचि, सोकादयो चाति अपरे । तदुभयस्सपि सङ्गणहनतो पठमो एवत्थो युत्तो । यस्मा दुक्खप्पत्तो कम्मस्स फलानि सद्धहति, रतनत्तये च पसादं उप्पादेति, तस्मा वुत्तं “**तज्झि अपरापरसद्धाय पच्चयो होती**”ति । यस्मा “आचरियानं सन्तिके धम्मं सुत्वा पवत्तिदुक्ख”न्ति चिन्तयतो “एकन्ततो अयं धम्मो इमस्स दुक्खस्स समतिक्कमाय होती”ति सद्धा उप्पज्जति । तेनाह “धम्मं सुत्वा तथागते सद्धं पटिलभती”ति आदि (दी० नि० १.१९१) । **सविकाराति** उप्पादविकारेन सविकारा **खन्धजाति** जायनट्टेन । जातिया पन असति तत्थ तत्थ भवे नत्थि दुक्खस्स सम्भवोति आह “**सा हि वट्टदुक्खस्स पच्चयो**”ति । **कम्मभवोति** कम्मभवादिको तिविधोपि कम्मभवो । सो हि उपपत्तिभवस्स पच्चयो । एवमादिं सन्धायाह “**एतेनुपायेना**”ति । **सेसपदानीति** उपादानादिपदानि । अनुलोमजाणं सङ्गारुपेक्खापक्खिकत्ता निब्बानग्गहणेन गहितं, गोत्रभुजाणं पठममग्गस्स आवज्जनं । सो हि तेन विपस्सनाय किञ्चि किञ्चि विसेसट्ठानं कयिरतीति तं अनामसित्वा निब्बिदूपनिसो विरागोति “**विरागो**”इच्चेव वुत्तं ।

केन उदकेन विदारयित्वा गतपदेसोति कत्वा **कन्दरो** । **नितम्बोतिपि** उदकस्स । यथा निन्नं उदकं पवत्तति, तथा निवत्तनभावेन **नदीकुञ्जोतिपि वुच्चति** । हेमन्तगिम्हउतुवसेन अट्ठ मासे पवत्तो पथवीविवरोति कत्वा **पदरो** । खुद्दिका उदकवाहिनियो साखा वियाति **साखा**, खुद्दिका सोब्भा कुसुब्भा ओ-कारस्स उ-कारं कत्वा । **एवमेव खोति** आदि “सेय्यथापि, भिक्खवे”ति आदिना उपनीताय उपमाय उपमेय्येन संसन्दनन्ति, तं योजेत्वा दस्सेतुं “**अविज्जा पब्बतोति दट्ठब्बा**”ति आदि वुत्तं । तत्थ अविज्जा च सन्तानवसेन चिरंतनकालप्पवत्तनतो पचुरजनेहि दुप्पजहनतो “**पब्बतो**”ति वुत्ता । लोकत्तयाभिब्यापनतो अभिसन्दनतो च अभिसङ्गारा मेघसदिसा । अभिसङ्गारा मेघोति दट्ठब्बाति आनेत्वा सम्बन्धो । तथा सेसपदद्वयेपि । विज्जाणादिवट्टं अनुपवत्तितो परम्परपच्चयतो च कन्दरादिसदिसा । विमुत्ति एकरसत्ता, हानिवुद्धिअभावतो च सागरसदिसाति उपमासंसन्दनं ।

तत्थ यस्मा पुरिमसिद्धाय अविज्जाय सति अभिसङ्गारा, नासति, तस्मा ते उपरिपब्बते पवत्ता विय होन्तीति वुत्तं “**अविज्जा... पे०... वस्सनं वेदितब्ब**”न्ति । **अस्सुतवा** हीति आदि वुत्तस्सेव अत्थस्स समत्थनं । **तण्हाय अभिलासं कत्वाति** एतेन सब्बस्सपि अभिसङ्गारवुद्धिते मनत्थं दीपेति । तण्हा हि “स्नेहो”ति वुत्ता । अन्तिमभविकस्स अन्तभवनिब्बत्तको अभिसङ्गारो निब्बानं न पत्तो, तदन्तस्स भागस्स निब्बानं आहच्च ठितो विय होतीति “**महासमुदं आहच्च ठितकालो विया**”ति उपमानिदस्सनं कतं । **विज्जाणादिवट्टं पूरेत्वापि** इमिनापि हि अन्तिमभविकस्सेव विज्जाणप्पवत्ति दस्सिता । सा हि पूरिताति वत्तब्बा ततो परं विज्जाणादिवट्टस्सेव अभावतो । जातस्स पुग्गलस्स जातिपच्चयवट्टदुक्खवेदनाय धम्मस्सवनं इच्छितब्बं, तं पन यदिपि इमस्मिं सुत्ते न आगतं, सुत्तन्तरेसु पन आगतमेवाति ततो आहरित्वा तं वत्तब्बन्ति दस्सेन्तो “**बुद्धवचनं पना**”ति आदिमाह । तयिदं सावकबोधिसत्तानं वसेनायं देसनाति कत्वा

वुत्तं । इतरेसं पन वसेन वुच्चमानं सुत्तन्तरगहणत्थं पयोजनं नत्थीति “या ही”तिआदिमाह । पाळिया वसेन गहितमेवाति सङ्खेपतो वुत्तअत्थस्स वित्थारतो दस्सनं । निब्बत्तीति निब्बत्तमाना खन्धा गहिताति आह “सविकारा”ति । अनिच्चतालकखणादिदीपनतो लक्खणाहटं । कम्माकम्मन्ति विनिच्छयं । निज्जटन्ति निग्गुम्बं, सुद्धन्ति अत्थो । पथवीकसिणादीसु कम्मं आरभतीतिआदि पाळियं समथपुब्बङ्गमा विपस्सना दस्सिताति कत्वा वुत्तं । एवञ्चिह पामोज्जादिदस्सनं सम्भवतीति । देवस्साति मेघस्स । कस्मा पनेत्थ “खीणासवस्स...पे०... ठितकालो वेदितब्बो”ति वुत्तं, ननु पुब्बे देवट्टानियो अभिसङ्खारो वुत्तो, न अभिसङ्खारो खीणासवोति? नायं दोसो, कारणूपचारेन फलस्स वुत्तत्ता । अभिसङ्खारमूलको हि खन्धसन्तानो खन्धसन्ताने च उच्छिन्नसंयोगे खीणासवसमञ्जाति ।

उपनिससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ४. अञ्जतित्थियसुत्तवण्णना

२४. सोति सारिपुत्तत्थेरो । यदि न ताव पविट्ठो, कस्मा “पाविसी”ति वुत्तन्ति आह “पविसिस्सामी”तिआदि । तेन अवस्सम्भाविनि भूते विय उपचारो होतीति दस्सेति । इदानि तमत्थं उपमाय विभावेन्तो “यथा किं”न्तिआदिमाह । अतिप्पगोयेव निक्खन्तदिवसोति पकतिया भिक्खाचरणवेलाय अतिविय पातो एव विहारतो निक्खन्तदिवसभागो । एतदहोसीति एतं “अतिप्पगो खो”तिआदिकं चिन्तनं अहोसि । दक्खिणद्वारस्साति राजगहनगरे दक्खिणद्वारस्स वेळुवनस्स च अन्तरा अहोसि, तस्मा “तेनुपसङ्कमिस्स”न्ति चिन्तना अहोसीति अधिप्पायो । किं वादीति चतूसु वादेसु कतरं वादं वदसि । किमक्खायीति तस्सेव वेवचनं । किं वदतीति पन चत्तारो वादे सामञ्जतो गहेत्वा नपुंसकलिङ्गेन वदति यथा किं ते जातलिङ्गं । सब्बनामज्हेतं, यदिदं नपुंसकलिङ्गं । वदति एतेनाति वादो, दस्सनं । तं सन्धायाह “किं एत्थ...पे०... दस्सनन्ति पुच्छन्ती”ति । “धम्मपटिसम्भिदा”तिआदीसु विय धम्म-सद्दो हेतुअत्थोति आह “यं वुत्तं कारणं, तस्स अनुकारण”न्ति । वादस्स वचनस्स अनुप्पत्ति वादप्पवत्ति ।

इदं वचनन्ति “एकमिदाह”न्तिआदिवचनं । साति “एके समणब्राह्मणा कम्मवादा”ति एवं पवत्तकथा । अच्छरं अङ्गुलिफोटनं अरहतीति अच्छरियं । अब्भुतन्ति निरुत्तिनयेन पदसिद्धि दट्ठब्बा । सब्बवादानन्ति सब्बेसं चतुब्बिधवादानं । पठमो हेत्थ सस्सतवादो, दुतियो उच्छेदवादो, ततियो एकच्चसस्सतवादो, चतुत्थो अधिच्चसमुप्पन्नवादो, तेसं सब्बेसं पटिक्खेपतो पटिक्खेपकारणं वुत्तं । पटिच्चसमुप्पादकित्तनं वा पचुरजनजाणस्स अलब्भनेय्यपटिट्ठताय गम्भीरज्जेव, तथा अवभासनतो चेतसि उपट्टानतो गम्भीरावभासज्ज करोन्तो । तदेव पदन्ति फस्सपदंयेव आदिभूतं गहेत्वा ।

अञ्जतित्थियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. भूमिजसुत्तवण्णना

२५. पुरिमसुत्तेति अनन्तरे पुरिमे सुत्ते । वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति पदत्थे ततो विसिद्धं अनिद्धिसित्वा इतरं अत्थतो विभावेतुं “अयं पन विसेसो”तिआदिमाह । न केवलं फस्सपच्चया उप्पज्जति, अथ खो फस्सस्स सहकारीकारणभूतअञ्जपच्चया च उप्पज्जतीति । कायेनाति चोपनकायेन, कायविज्जत्तियाति अत्थो । सा हि कामं पट्टाने आगतेसु चतुवीसतिया पच्चयेसु केनचि पच्चयेन चेतनाय पच्चयो न होति । यस्मा पन काये सति एव कायकम्मं नाम होति, नासति, तस्मा सा तस्सा सामगियभावेन इच्छितब्बाति वुत्तं “कायेनपि करियमानं करीयती”ति । तेनाह भगवा

“काये वा, हानन्द, सति कायसञ्चेतनाहेतु उपपज्जति अज्झत्तं सुखं दुक्ख”न्ति । **वाचायपीति** एत्थापि एसेव नयो । **मनसाति** पातुभूतेन मनसा, न मनमत्तेनाति । **अत्तना** परेहि अनुस्साहितेन । **परेनाति** परेन अनुस्साहेन । **सम्पजानेनाति** जाणसम्पयुत्तचित्तवसेन पजानन्तेन । **असम्पजानेनाति** तथा न सम्पजानन्तेन । **तस्साति** सुखदुक्खस्स । **कायसञ्चेतनाहेतूति** कायकम्मनिमित्तं, कायिकस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ताति अत्थो । एस नयो सेससञ्चेतनासुपि । उद्धच्चसहगतचेतना पवत्तियं विपाकं देतियेवाति “**वीसति चेतना लब्भन्ती**”ति वुत्तं । **तथा वचीद्वारेति** एत्थ “**कामावचरकुसलाकुसलवसेन वीसति चेतना लब्भन्ती**”ति इदं तथा-सद्देन उपसंहरति । **रूपारूपचेतनाहीति** रूपावचरारूपावचरकुसलचेतनाहि । **तप्पच्चयं** यथारहन्ति अधिप्पायो । **तापि चेतनाति** यथावुत्ता एकूनवीसति चेतना अविज्जापच्चया होन्ति कुसलानम्पि पगेव इतराधिद्वहिताविज्जस्सेव उपपज्जनतो, अज्जथा अनुपपज्जनतो । **यथावुत्तचेतनाभेदन्ति** यथावुत्तं कायचेतनादिविभागं । **परेहि अनुस्साहितो** सरसेनेव पवत्तमानो । **परेहि कारियमानोति** परेहि उस्साहितो हुत्वा कथिरमानो । **जानन्तोपीति** अनुस्सवादिवसेन जानन्तोपि । **कम्ममेव जानन्तोति** तदा अत्तना करियमानकम्ममेव जानन्तो ।

**चतूसूति** “सामं वा परे वा सम्पजानो वा असम्पजानो वा”ति एवं वुत्तेसु चतूसु ठानेसु । यथावुत्ते एकूनवीसतिचेतनाधम्मे असङ्खारिकसङ्खारिकभावेन सम्पजानकतासम्पजानकतभावेन चतुगुणे कत्वा वुत्तं “**छसत्तति द्वेसता चेतनाधम्मा**”ति । येसं सहजातकोटि लब्भति, तेसम्पि उपनिस्सयकोटि लब्भतेवाति “**उपनिस्सयकोटिया अनुपतिता**”तिइच्चेव वुत्ता । तेति यथावुत्ता सब्बेपि धम्मा । **सो कायो न होतीति** एत्थ पसादकायोपि गहेतब्बो । तेनाह “**यस्मिं काये सती**”तिआदि । **सो कायो न होतीति** सो कायो पच्चयनिरोधेन न होति । **वाचाति** सद्ववाचा । **मनोति** यं किञ्चि विज्जाणं । इदानी कम्मवसेनेव योजेतुं “**अपिचा**”तिआदि वुत्तं । **एसेव नयो** “वाचापि द्वारभूता मनोपि द्वारभूतो”ति । खीणासवस्स कथं कायो न होति, न तस्स कायकम्माधिद्वानन्ति अधिप्पायो । **अविपाकत्ताति** अविपाकधम्मत्ताति अत्थो । कायो न होतीति वुत्तं अकम्मकरणभावतो ।

तन्ति कम्मं । **खेत्तं न होतीति** तस्स दुक्खस्स अविरोहनद्वानत्ता । विरोहनद्वानादयो व्यतिरेकवसेन वुत्ता । तेनाह “**न होती**”ति । **कारणद्वेनाति** आधारभूतकारणभावेन । **सञ्चेतनामूलकन्ति** सञ्चेतनानिमित्तं । **विरोहनादीनं अत्थानन्ति** “विरोहनद्वेना”तिआदिना वुत्तानं अत्थानं । इमिना विरोहनादिभावेन वेदना “सुखदुक्खवेदना”ति कथिता, नयिध जेट्टलक्खणं सुखदुक्खं निप्पयोजकस्स सुखस्स दुक्खस्स च अधिप्पेतत्ता । उपेक्खावेदनापेत्थ सुखसण्हसभावविपाकभूता वेदनाव ।

भूमिजसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. उपवाणसुत्तवण्णना

२६. **वट्टदुक्खमेव कथितं** इतरदुक्खस्सपि विपाकस्स सङ्गणहनतो ।

उपवाणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. पच्चयसुत्तवण्णना

२७. **पटिपाटियाति** पटिपाटिया ठपनेन । चतुसच्चयोजनं दस्सेतुं **परियोसान...पे०... आदि वुत्तं** ।

दुःखसच्चवसेनाति परिज्जेय्यभाववसेन । जरामरणापदेसेन हि पञ्चुपादानक्खन्धा वुत्ता, ते चस्स अत्तनो फलस्स पच्चया न होन्ति । तं सन्थाय वुत्तं “पच्चयं जानाती”ति । विनेय्यज्झासयवसेन हेत्थ देसना पवत्ता । सम्पन्नोति समन्नागतो । आगतोति उपगतो, अधिगतोति अत्थो । पस्सतीति पच्चवेक्खणजाणेन पच्चक्खतो पस्सति, मग्गपज्जाय एवं असम्मोहपटिवेधवसेन पस्सति । मग्गजाणेनेव, न फलजाणेन । धम्मसोतं समापन्नोति अरियधम्मसोतं सम्मदेव आपन्नो पत्तो । अनये न इरियनतो, अये च इरियनतो, सदेवकेन च लोकेन “सरण”न्ति अकरणीयतो अरियपक्खं भजन्तो पुथुज्जनभूमिं अतिक्कन्तो । निब्बेधिकपज्जायाति चतुन्नं अरियसच्चानं निब्बिज्जनकपज्जाय । आहच्च तिट्ठति मग्गक्खणे, फलक्खणे पन आहच्च ठितो नाम ।

पच्चयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. भिक्खुसुत्तवण्णना

२८. उत्तानमेव सब्बसोव सत्तमे आगतनयत्ता, विनेय्यज्झासयवसेन हि इदं सुत्तं सत्थारा अज्जस्मिं आसने देसितं, परिसाय विवट्ठेन सात्थिकाति सत्थु देसना आगताति अयं पटिग्गाहकाधीना होतीति धम्मगारवेन सङ्गहं आरोपेन्तियेव ।

भिक्खुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ९. समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

२९. अक्खरभाणकानन्ति अक्खररुचीनं । उपसग्गेन पदवड्ढनम्पि रुच्चन्ति । तेनाह “ते ही”तिआदि ।

समणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### १०. दुतियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना

३०. द्वीसु सुत्तेसूति नवमदसमसुत्तेसु ।

दुतियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दसबलवग्गवण्णना निट्ठिता ।

#### ४. कळारखत्तियवग्गो

##### १. भूतसुत्तवण्णना

३१. अजितमाणवेनाति सोळससु बावरियब्राह्मणपरिचारकेसु “अजितो”ति लद्धनामेन माणवेन । सङ्घा वुच्चति पज्जा, सङ्घाता परिज्जाता धम्मा येसं ते सङ्घातधम्मा, पटिविद्धसच्चा खीणासवा । सेक्खा पन विपाकस्स अपरिज्जातत्ता “सङ्घातधम्मा”ति न वुच्चन्ति । सेक्खधम्मसमन्नागमेन ते सेक्खा । ते पन कामं पुग्गलपटिलाभवसेन अनेकसहस्साव होन्ति, चतुमग्गहेट्ठिमफलत्तयस्स पन वसेन तंसमङ्गितासामज्जेन न सत्तजनतो उद्धन्ति आह “सत्त जने”ति नियमेत्वा

विसेसेति । संकिलेसवज्जं, ततो वा अत्तानं विय विनेय्यलोकं निपाति रक्खतीति निपको, तस्स भावो **नेपक्कं**, जाणन्ति आह “**नेपक्कं वुच्चति पज्जा, ताय समन्नागतत्ता निपको**”ति ।

“को नु खो इमस्स पज्हस्स अत्थो”ति चिन्तेन्तो पज्हाय कङ्खति नाम । “कथं ब्याकरमानो नु खो सत्थु अज्झासयं न विरोधेमी”ति चिन्तेन्तो अज्झासयं कङ्खति नाम । सुजाननीयत्थपरिच्छेदं कत्वा चिन्तना हेत्थ “कङ्ख”ति अधिप्पेता, न विचिकिच्छाति । पहीनविचिकिच्छो हि महाथेरो आयस्मतो अस्सजिमहाथेरस्स सन्तिकेयेव, विचिननभूतं कुक्कुच्चसदिसं पनेतं वीमंसनमत्तन्ति दट्ठब्बं । **पत्तं आदाय चरन्तो**ति पब्बजितभावलक्खणं । धम्मसेनापतिभावेन वा मम पत्तधम्मदेसनावारं आदाय चरन्तोति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

जातन्ति यथारहं पच्चयतो उप्पन्नं, सङ्खतन्ति अत्थो । **पज्हब्याकरणं उपट्ठासी**ति पज्हस्स ब्याकरणता पटिभासि । “सम्मपपज्जाय पस्सती”ति पाठो, अट्ठकथायं पन “सम्मपपज्जाय पस्सतो”ति पदं उद्धरित्वा “पस्सन्तस्सा”ति अत्थो वुत्तो । तं “भूतन्ति... पे०... पटिपन्नो होती”ति इमाय पाळिया न समेति, तस्मा यथादस्सितपाठो एव युत्तो । **याव अरहत्तमग्गा निब्बिदादीनं अत्थायाति** समितापेक्खधम्मवसा पदं वदन्ति । **आहारसम्भवन्ति पच्चयहेतुकं । सेक्खपटिपदा कथिता** “निब्बिदाय विरागाय निरोधाय पटिपन्नो होती”ति वचनतो । एस नयो निरोधवारपि । **निब्बिदाति** करणे पच्चत्तवचनं, **विरागा निरोधाति** करणे निस्सक्कवचनन्ति आह “**सब्बानि कारणवचनानी**”ति । **अनुपादाति** अनुपादाय । **भूतमिदन्तिआदिमाह** सब्बसुत्तं आहच्चभासितं जिनवचनमेव करोन्तो ।

भूतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. कळारसुत्तवण्णना

**३२. तस्स थेरस्स नामं** जातिसमुदागतं । **निवत्तो**ति पुब्बे वट्ठसोतस्स पटिसोतं गन्तुं आरब्धो, तं अविसहन्तो अनुसोतमेव गच्छन्तो, ततो निवत्तो परिक्लेसविधमे असंसट्ठो वियुत्तो होति । एत्थ चेतनाति वा अस्सासो । हीनायावत्तनं नाम कामेसु सापेक्खताय, तत्थ च निरपेक्खता ततियमग्गाधिगमेनाति दस्सेन्तो “**तयो मग्गे**”तिआदिमाह । **सावकपारमीजाणं** थेरस्स अरहत्ताधिगमेन निप्फन्नं, तस्मा तस्स तं उपरिमकोटिया अस्सासो वुत्तो । **उग्घाटिताति** विवटा, वूपसमिताति अत्थो । **तत्थाति** अरहत्तप्पत्तियं । **विचिकिच्छाभावन्ति** निब्बेमतिकतं ।

**न एवं ब्याकताति** “खीणा जाती”तिआदिका एवं उत्तानकं न ब्याकता, परियायेन पन ब्याकता । **केनचीति** केनचिपि कारणेन । **एवं उत्तानकं ब्याकरिस्सति** ।

**तस्स पच्चयस्स खयाति** तस्स कम्मभवसङ्घातस्स पच्चयस्स अविज्जाय सहकारितायं सङ्गहितस्स खया अनुप्पादा निरोधा । **खीणस्मिन्ति** खीणे । अनुप्पादनरोधेन निरुद्धे **जातिया** यथावुत्ते **पच्चये** । **जातिसङ्घातं फलं खीणं** अनुप्पत्तिधम्मतं आपादितन्ति । **विदितं** जातं । आजानाति चतुसच्चं हेट्ठिममग्गेहि जातं अनतिक्कमित्वाव पटिविज्झतीति **अज्जा** अग्गमग्गो । तदुपचारेन अग्गफलं इध “अज्जा” नाम । **पच्चयोति** भवूपपत्तिया पच्चयो पटिच्चसमुप्पादो ।

मेति मया । **अज्जासि** आकारग्गहणेन चित्ताचारं जानाति । **तेनाति** भगवता । **ब्याकरणं अनुमोदितं** पज्हब्याकरणस्स विसयकतभावतो ।

अयमस्स विसयोति अयं वेदना अस्स सारिपुत्तत्थेरस्स सविसयो तत्थ विसयभावेन पवत्तत्ता । किञ्चापीति किञ्चापि सुखा वेदना ठितिसुखा दुक्खा वेदना विपरिणामसुखा, अदुक्खमसुखा वेदना जाणसुखा । विपरिणामकोटियाति अनिच्चभावेन सब्बाव वेदना दुक्खा नाम । सुखपटिक्खेपतोपि हि सुखपीतिया फरणताय सुखाति तिक्खमत्तेन विपरिणामदुक्खाति विपरिणामतो अभावाधिगमेन सुखनिरोधक्खणमत्तेन । तथा हि वुत्तं पपञ्चसूदनियं “सुखाय वेदनाय अत्थिभावो सुख”न्ति । सुखकामो दुक्खं तितिक्खति । अपरिज्जातवत्थुकानज्झि सुखवेदनुपरमो दुक्खतो उपट्ठाति, तस्मायमत्थो वियोगेन दीपेतब्बो । “दुक्खा विपरिणामसुखा”ति एत्थापि एसेव नयो । तथाचाह पपञ्चसूदनियं “दुक्खाय वेदनाय नत्थिभावो सुख”न्ति । दुक्खवेदनुपरमो हि वुत्तानं सुखतो उपट्ठाति एवाति वदन्ति । तस्स योगस्स वूपसमेन “अहो सुखं जात”न्ति मज्झत्तवेदनाय जाननभावो याथावतो अवबुज्जनं सुखं । अदुक्खमसुखापि वेदना विजानन्तस्स सुखं होति तस्स सुखुमताय विज्जेय्यभावतो । यथा रूपारूपधम्मानं सलक्खणतो सामज्जलक्खणतो च सम्मदेव अवबोधो परमं सुखं । तेनाह —

“यतो यतो सम्मसति, खन्धानं उदयब्बयं ।

लभती पीतिपामोज्जं, अमतं तं विजानत”न्ति ॥ (ध० प० ३७४) ।

अज्जाणदुक्खाति अजाननभावो अदुक्खमसुखावेदनाय दुक्खं । सम्मा विभागजाननसभावो जाणस्स सम्भवो । जाणसम्पयुत्ता हि जाणूपनिस्सया अदुक्खमसुखा वेदना पसत्थाकारा, यतो सा इट्ठा चेव इट्ठफला चाति । अजाननभावोति एत्थ वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो । “दुक्खन्ति विदितो”ति पाळि, अट्ठकथायं पन विदितन्ति पदुद्धारो कतो, तं अत्थदस्सनमत्तन्ति दट्ठब्बं ।

वेदनापरिच्छेदजाननेति “तिस्सो इमा वेदना”ति एवं परिच्छेदतो जानने । अज्जासीति कदा अज्जासि? इमस्मिं देसनाकालेति वदन्ति, पटिवेधकालेति पन युत्तं । यथापटिविद्धा हि वेदना इध थेरेन देसिताति । इमिना कारणेनाति “यदनिच्चं तं दुक्ख”न्ति वेदानां अनिच्चताय दुक्खभावजाननसङ्घातेन कारणेन । तंनिमित्तं हिस्स वेदनासु तण्हा न उप्पज्जति । अतिप्पपञ्चोति अतिवित्थारो । दुक्खस्मिं अन्तो गधं दुक्खपरियापन्नत्ता । दुक्खन्ति सब्बं वेदयितं दुक्खं सङ्घारदुक्खभावतो । जातमत्तेति याथावतो अवबुज्जनमत्ते । तण्हा न तिट्ठतीति न सन्तिट्ठति नप्पवत्तति ।

कथं विमोक्खाति अज्झत्तबहिद्धाभेदेसु विमुत्ता । हेतुमिह चेतं निस्सक्कवचनन्ति हेतुअत्थेन करणवचनेन अत्थमाह “कतरेन विमोक्खेना”ति । करणत्थेपि वा एतं निस्सक्कवचनन्ति तथा वुत्तं । अभिनिवेसोति विपस्सनारम्भो । बहिद्धाधम्मापि दट्ठब्बायेव सब्बस्सपि परिज्जेय्यस्स परिजानितब्बतो । जाणं पवत्तेत्वा । तेति अज्झत्तसङ्घारे । ववत्थपेत्वाति सलक्खणतो परिच्छिन्दित्वा । बहिद्धा ओतारेतीति बहिद्धासङ्घारेसु जाणं ओतारेति । अज्झत्तं ओतारेतीति अज्झत्तसङ्घारे सम्मसति । तत्र तस्मिं चतुक्के । तेसं ववत्थानकालेति तेसं अज्झत्तसङ्घारानं विपस्सनाकाले ।

सब्बुपादानक्खयाति सब्बसो उपादानानं खया । कामं दिट्ठिशीलब्बतअत्तवादुपादानानि पठममग्गेनेव खीयन्ति, कामुपादानं पन अगमग्गेनाति तस्स वसेन “सब्बुपादानक्खया”ति वदन्तो थेरो अत्तनो अरहत्तर्पत्तिं ब्याकरोति । तेनाह “आसवा नानुस्सवन्ती”ति । सतोति इमिना सतिवेपुल्लप्पत्तिं दस्सेति । चक्खुतो रूपे सवन्तीति चक्खुविज्जाणवीथियं तदनुगतमनोविज्जाणवीथियज्ज रूपारम्मणा आसवा पवत्तन्तीति । किञ्चापि तत्थ कुसलादीनम्पि पवत्ति अत्थि, कामासवादयो एव वणतो यूसं विय पग्घरणकअसुचिभावेन सन्दन्ति, तथा सेसवारेसु । तेनाह “एव”न्तिआदि, तस्मा ते एव “आसवा”ति वुच्चन्ति । तत्थ हि पग्घरणकअसुचिम्हि निरुळ्हो आसवसद्दो । “अत्तानं नावजानामी”ति वुत्तत्ता

“ओमानपहानं कथित”न्ति आह । तेन आसवेसु समुदायुपलक्खणं कथितन्ति दट्ठब्बं । न हि सेय्यमानादिप्पहानेन विना हीनमानयेव पजहति । **पजाननाति** “नापरं इत्थत्ताया”ति वुत्तपजाननसम्पन्नो होतीति ।

**सरूपभेदतोपीति** “चत्तारो”ति एवं परिमाणपरिच्छेदतोपि । इदं भगवा दस्सेन्तो आहाति सम्बन्धो । **इदन्ति च** “अयम्पि खो”तिआदिवचनं सन्धायाह ।

**असम्भिन्नाय एवाति** यथानिसिन्नाय एव, अवुट्ठिताय एवाति अत्थो । **पुग्गलथोमनत्थन्ति** देसनाकुसलानं आनन्दत्थेरादीनं पुग्गलानं पसंसनत्थं उक्कंसनत्थं । **धम्मथोमनत्थन्ति** पटिपत्तिधम्मस्स पसंसनत्थं । **तेपीति** आनन्दत्थेरादयो भिक्खूपि । **धम्मपटिग्गाहका** भिक्खू । **अत्थेति** सीलादिअत्थे । **धम्मेति** पाळिधम्मे ।

**अस्साति** भगवतो । **आनुभावं करिस्सति** “दिवसञ्चेपि भगवा”तिआदिना । **नन्ति** सारिपुत्तत्थेरं । **अहम्पि तथेव थोमेस्सामि** “सा हि भिक्खू”तिआदिना । **एवं चिन्तेसीति** एवं वक्खमानेन धम्मदायाददेसनाय चिन्तिताकारेण चिन्तेसि । तेनाह “यथा”तिआदि । **एकज्झासयायाति** समानाधिप्पायाय । **मतियाति** पञ्जाय । **अयं देसना अग्गाति** भगवा धम्मसेनापतिं गुणतो एवं पग्गणहातीति कत्वा वुत्तं ।

**पकासेत्वाति** गुणतो पाकटं पञ्जातं कत्वा सब्बसावकेहि सेट्ठभावे **ठपेतुकामो** । **चित्तगतिया** चित्तवसेन कायस्स परिणामनेन “अयं कायो इदं चित्तं विय होतू”ति कायसमानगतिकत्ताधिद्धानेन । कथं पन कायो दन्धप्पवत्तिको लहुपरिवत्तेन चित्तेन समानगतिको होतीति? न सब्बथा समानगतिको । यथेव हि कायवसेन चित्तविपरिणामने चित्तं सब्बथा कायेन समानगतिकं होति । न हि तदा चित्तं सभावसिद्धेन अत्तनो खणेन अवत्तित्वा दन्धवुत्तिकस्स रूपधम्मस्स खणेन वत्तितुं सक्कोति, “इदं चित्तं अयं कायो विय होतू”ति पनाधिद्धानेन दन्धगतिकस्स कायस्स अनुवत्तनतो याव इच्छित्तद्धानप्पत्ति होति, ताव कायगतिअनुलोमेनेव हुत्वा सन्तानवसेन पवत्तमानं चित्तं कायगतिया परिणामितं नाम होति, एवं “अयं कायो इदं चित्तं विय होतू”ति अधिद्धानेन पगेव सुखलहुसञ्जाय सम्पादितत्ता अभावित्तिद्धिपादानं विय दन्धं अवत्तित्वा यथा लहुकतिपयचित्तवारेहेव इच्छित्तद्धानप्पत्ति होति, एवं पवत्तरूपता विञ्जायतीति ।

**अधिप्पायानुरूपमेव** तस्स भगवतो थोमनाय कतत्ता । **इदं नाम** अत्थजातं भगवा **पुच्छिस्सतीति** पुब्बे मया **अविदितं** अपस्सं । **आसयजाननत्थन्ति** “एवं ब्याकरोन्तेन सत्थु अज्झासयो गहितो होती”ति एवं सत्थु अज्झासयजाननत्थं । **दुतियं पज्झं पुच्छन्तो** भगवा **पठमं पज्झं अनुमोदि** दुतियं पज्झं पुच्छन्तेनेव पठमपज्झविस्सज्जनस्स सम्पटिच्छित्तभावतो ।

**एतं अहोसीति** एतं परिवितक्कनं अहोसि । **अस्साति** कळारखत्तियस्स भिक्खुनो । धम्मे दहतीति **धम्मधातु**, सावकपारमीजाणं, सावकविसये धम्मे दहति याथावतो अजिते कत्वा ठपेतीति अत्थो । तेनाह “**धम्मधातू**”तिआदि । **सब्बञ्जुतञ्जाणगतिकमेव** विसये । **गोचरधम्मेति** गोचरभूते जेय्यधम्मे ।

कळारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. जाणवत्थुसुत्तवण्णना

**३३. जाणमेव जाणवत्थु** सम्पत्तीनं कारणभावतो । **चतूसूति** चतुसच्चस्स बोधनवसेन वुत्तेसु चतूसु जाणेसु ।

**पठमन्ति** “जरामरणे जाण”न्ति एवं वुत्तं जाणं, येन धारणपरिचयमनसिकारवसेन पवत्तं सब्बं गण्हि । सन्निचयजाणमयं **सवनमयं** नामत्वेव वेदितब्बं । सभावतो पच्चयतो चस्स परिग्गणहनजाणं **सम्मसनजाणं**त्वेव वेदितब्बं । जरामरणसीसेन चेत्य जरामरणवन्तोव धम्मा गहिता । **पटिवेधजाणन्ति** असम्मोहतो पटिविज्जनजाणं । **इमिना धम्मेना**ति हेतुमि करणवचनं । इमस्स हि धम्मस्स अधिगमहेतु अयं अरियो अतीतानागते नयेनपि चतुसच्चधम्मे अभिसम्बुज्जति । मग्गजाणमेव पन अतीतानागते नयनसदिसं कत्वा दस्सेतुं “**मग्गजाणधम्मेन वा**”ति दुतियविकप्पो वुत्तो । एवज्जि “अकालिक”न्ति समत्थितं होति ।

**जाणचक्खुना दिट्ठेना**ति धम्मचक्खुभूतेन जाणचक्खुना असम्मोहपटिवेधवसेन पच्चक्खतो दिट्ठेन । **पज्जाय विदितेना**ति मग्गपज्जाय तथेव विदितेन । यस्मा तथा दिट्ठं विदितं सब्बसो पत्तं महाउपायो होति, तस्मा वुत्तं “**परियोगाळहेना**”ति । **दिट्ठेना**ति वा दस्सनेन, धम्मं पस्सित्वा ठितेनाति अत्थो । **विदितेना**ति चत्तारि सच्चानि विदित्वा पाकटानि कत्वा ठितेन । **अकालिकेना**ति न कालन्तरविपाकदायिना । **पत्तेना**ति चत्तारि सच्चानि पत्त्वा ठितत्ता धम्मं पत्तेन । **परियोगाळहेना**ति चतुसच्चधम्मे परियोगाहित्वा ठितेन । **अतीतानागते नयं नेतीति** अतीते च अनागते च नयं नेति हरति पेसेति । इदं पन पच्चवेक्खणजाणस्स किच्चं, सत्थारा पन मग्गजाणं अतीतानागते नयनसदिसं कतं तंमूलकत्ता । अतीतमग्गस्स हि पच्चवेक्खणं नाम होति, तस्मा मग्गजाणं नयनसदिसं कतं नाम होति, पच्चवेक्खणजाणेन पन नयं नेति । तेनाह “**एत्थ चा**”तिआदि । यथा पन तेन नयं नेति । तं आकारं दस्सेतुं “**ये खो केची**”तिआदि वुत्तं । एत्थ च नयनुप्पादनं नयजाणस्सेव पवत्तिविसेसो । तेन वुत्तं “पच्चवेक्खणजाणस्स किच्च”न्ति । किञ्चापि “इमिनाति मग्गजाणधम्मेन वा”ति वुत्तं, दुविधं पन मग्गफलजाणं सम्मसनजाणपच्चवेक्खणाय मूलकारणं, न नयनस्साति दुविधेन जाणधम्मेनाति न न युज्जति । तथा चतुसच्चधम्मस्स जातत्ता मग्गफलसङ्घातस्स वा धम्मस्स सच्चपटिवेधसम्पयोगं गतत्ता “नयनं होतू”ति तेन “इमिना धम्मेना”ति जाणस्स विसयभावेन जाणसम्पयोगेन तदजातेनाति च अत्थो न न युज्जति । **अनुअयेति** धम्मजाणस्स अनुरूपवसेन अये बुज्जनजाणे दिट्ठानं अदिट्ठानयनतो अदिट्ठस्स दिट्ठताय आपनतो च । तेनाह “**धम्मजाणस्स अनुगमने जाण**”न्ति । **खीणासवस्स सेक्खभूमि** नाम अग्गमग्गक्खणो । कस्मा पनेतं एवं वुत्तन्ति चे? “एवं जरामरणं पजानाती”तिआदिना वत्तमानवसेन देसनाय पवत्तत्ता ।

जाणवत्थुसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

#### ४. दुतियजाणवत्थुसुत्तवण्णना

**३४. सत्तरीति** त-कारस्स र-कारादेसं वुत्तं । सत्ततिसद्देन वा समानत्थो सत्तरिसद्दो । ब्यज्जनरुचिवसेन ब्यज्जनं भणन्तीति **ब्यज्जनभाणका** । तेनाह “बहुब्यज्जनं कत्वा”तिआदि । तिड्ढति तत्थ फलं तदायत्तवुत्तितायाति ठिति, पच्चुप्पन्नलक्खणस्स धम्मस्स ठिति धम्मट्ठिति । अथ वा धम्मोति कारणं, पच्चयोति अत्थो । धम्मस्स यो ठितिसभावो, सोव धम्मतो अज्जो नत्थीति धम्मट्ठिति, पच्चयो । तत्थ जाणं **धम्मट्ठितिजाणं** । तेनाह आयस्मा धम्मसेनापति — “पच्चयपरिग्गहे पज्जा धम्मट्ठितिजाण”न्ति (पटि० म० मातिका ४) । तथा चाह “**पच्चयाकारे जाण**”न्तिआदि । तत्थ **धम्मानन्ति** पच्चयुप्पन्नधम्मानं । **पवत्तिट्ठितिकारणत्ताति** पवत्तिसङ्घाताय ठितिया कारणत्ता । “जातिपच्चया जरामरण”न्तिआदिना अद्भुत्तये अन्वयव्यतिरेकवसेन पवत्तिया **छब्धिधस्स जाणस्स** । **खयो** नाम विनासो, सोव भेदोति । **विरज्जनं** पलुज्जनं । **निरुज्जनं** अन्तरधानं । **एकेकस्मिन्ति** जरामरणादीसु एकेकस्मिं । पुब्बे “यथाभूतजाण”न्ति तरुणविपस्सनं आह । तस्मा इधापि धम्मट्ठितिजाणं विपस्सनाति गहेत्वा “**विपस्सनापटिविपस्सना कथिता**”ति वुत्तं ।

दुतियजाणवत्थुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. अविज्जापच्चयसुत्तवण्णना

३५. देसनं ओसापेसीति यथारद्धकथं ठपेसि । तत्थ निसिन्नस्स दिट्ठिगतिकस्स लद्धिया भिन्दनवसेन उपरि कथेतुकामो । बुद्धानज्झि देसनावारं पच्छिन्दापेत्वा पुच्छितुं समत्थो नाम कोचि नत्थि । तेनाह “दिट्ठिगतिकस्स ओकासदानत्थ”न्ति । दुप्पज्जो एसो सत्तूपलद्धिया पुच्छितत्ता । सत्तूपलद्धिवादपदेनाति “सत्तो जीवो उपलब्धती”ति एवं पवत्तदिट्ठिदीपकपदवसेन । वदन्ति एतेनाति वादो । दिट्ठि-सद्दो पन द्वयसङ्गहितो, ब्रह्मचरियवासो पन परमत्थतो अरियमग्गभावनाति आह “अरियमग्गवासो”ति । अयं दिट्ठीति अनज्जे सरीरजीवाति दिट्ठि । “जीवो”ति च जीवितमेव वदन्ति । वट्ठन्ति दुविधं वट्ठं । निरोधेन्तोति अनुप्पत्तिधम्मं आपादेन्तो । समुच्छिन्दन्तोति अप्पवत्तियं पापनेन उपच्छिन्दन्तो । तदेतं मग्गेन निरोधेतब्बं वट्ठं निरुज्झतीति योजना । “अयं सत्तो विनासं अभावं पत्वा सब्बसो उच्छिज्जती”ति एवं उच्छेददिट्ठिया गहिताकारस्स सम्भवे सच्चभावे सति । न होतीति सात्थको न होति ।

गच्छतीति सरीरतो निक्खमित्वा गच्छति । विवट्ठेन्तोति अप्पवत्तिं करोन्तोति अत्थो । विवट्ठेतुं न सक्कोति निच्चस्स अप्पवत्तिं पापेतुं असक्कुण्यत्ता । मिच्छादिट्ठि सम्मादिट्ठिं विज्झति असमाहितपुग्गलसेवनवसेन तथा पवत्तितुं अप्पदानवसेन च पजहितब्बापजहनवसेन सम्मादिट्ठिं विज्झति । विसूकमिवाति कण्डको विय । न केवलं अननुवत्तकोव, अथ खो विरोधोपि “निच्च”न्ति आदिना पवत्तनधम्मताय विज्जापनतो । विरूपं बीभच्छं फन्दितं विप्फन्दितं । पण्णपुप्फफलपल्लवानं अवत्थुभूतो तालो एव तालावत्थु “असिवे सिवा”ति वोहारो विय । केचि पन “तालवत्थुकतानी”ति पठन्ति, अवत्थुभूतताय तालो विय कतानीति अत्थो । तेनाह “मत्थकच्छिन्नतालो विया”ति । अनुअभावन्ति विनासं ।

अविज्जापच्चयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. दुतियअविज्जापच्चयसुत्तवण्णना

३६. इति वाति एवं वा । जरामरणस्स चेव जरामरणसामिकस्स च खणवसेन यो वदेय्य । अविसारदधातुको पुच्छितुं अच्छेकताय मङ्कुभावेन जातो । तेनाह “पुच्छितुं न सक्कोती”ति ।

दुतियअविज्जापच्चयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. नतुम्हसुत्तवण्णना

३७. न तुम्हाकन्ति कायस्स अनत्तनियभावदस्सनमेव पनेतन्ति या तस्स अनत्तनियता, तं दस्सेतुं “अत्तनि ही”ति आदि वुत्तं । यदि न अत्तनियं, परकियं नाम सियाति, तम्पि नत्थीति दस्सेन्तो “नापि अज्जेस”न्ति आह । नयिदं पुराणकम्ममेवाति “इदं कायो”ति वुत्तसरीरं पुराणकम्ममेव न होति । न हि कायो वेदनासभावो । पच्चयवोहारेनाति कारणोपचारेन । अभिसङ्खत्तन्ति आदि नपुंसकलिङ्गवचनं । पुरिमलिङ्गसभागतायाति “पुराणमिदं कम्म”न्ति एवं वुत्तपुरिमनपुंसकलिङ्गसभागताय । अज्जमज्जाभिमुखेहि समेच्च पच्चयेहि कतो अभिसङ्खत्तोति आह “पच्चयेहि कतोति दट्ठब्बो”ति । अभिसज्जेतयितन्ति तथा अभिसङ्खत्तसङ्गातेन अभिमुखभावेन चेतयितं पकप्पितं, पवत्तितन्ति अत्थो ।

चेतनावत्थुकोति चेतनाहेतुको । वेदनियन्ति वेदनाय हितं वत्थारम्मणभावेन वेदनाय पच्चयभावतो । तेनाह “वेदनियवत्थू”ति ।

नतुम्हसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## ८. चेतनासुत्तवण्णना

३८. यज्जाति एत्थ च-सद्वो अट्टाने । तेन चेतनाय विय पकप्पानानुसयानम्पि विज्जाणस्स ठितिया वक्खमानंयेव अविसिद्धं आरम्मणभावं जोतेति । कामं तीसुपि पदेसु “पवत्तेति” इच्चेव अत्थो वुत्तो, वत्तनत्थो पन चेतनादीनं यथाक्कमं चेतयनपकप्पनानुसयनरूपो विसिद्धो दट्ठब्बो । तेभूमककुसलाकुसलचेतना गहिता कम्मविज्जाणस्स पच्चयनिद्वारणमेतन्ति । तण्हादिट्टिकप्पा गहिता यथारहन्ति अधिप्पायो । अट्टसुपि हि लोभसहगतचित्तेसु तण्हाकप्पो, तत्थ चतूस्वेव दिट्टिकप्पोति । कामं अनुसया लोकियकुसलचेतनासुपि अनुसेन्तियेव, अकुसलेसु पन पवत्ति पाकटाति “द्वादसन्नं चेतनान”न्ति वुत्तं । सहजातकोटियाति इदं पच्चुप्पन्नापि कामरागादयो अनुसयाव वुच्चन्ति तंसदिसतायाति वुत्तं । न हि कालभेदेन लक्खणप्पभेदो अत्थीति । अनागता एव हि कामरागादयो निप्परियायतो “अनुसया”ति वत्तब्बतं अरहन्ति । पच्चयुप्पन्नो वट्टतीति आह “आरम्मणं पच्चयो”ति । कम्मविज्जाणस्स ठितत्थन्ति कम्मविज्जाणस्सेव पवत्तिया । तस्मिं पच्चये सतीति तस्मिं चेतनापकप्पनानुसयसज्जिते पच्चये सति पतिट्ठा विज्जाणस्स होति । सन्ताने फलदानसमत्थतायेव होतीति “पतिट्ठा होति, तस्मिं पतिट्ठिते”ति वुत्तं । सन्निट्ठापकचेतनावसेन विरुद्धहेति । पतिट्ठितेति हि इमिना कम्मस्स कतभावो वुत्तो, “विरुद्धे”ति इमिना उपचितभावो । तेनाह “कम्मं जवापेत्वा”तिआदि । तत्थ पुरेतरं उपन्नाहि कम्मचेतनाहि लद्धपच्चयत्ता बलप्पत्ताय सन्निट्ठापकचेतनाय कम्मविज्जाणं लद्धपतिट्ठं विरुद्धमूलज्य होतीति वुत्तं “निब्बत्तमूले जाते”ति । तथा हि सन्निट्ठापकचेतना विपाकं देत्तं अनन्तरे जातिवसेन देति उपपज्जवेदनीयकम्मन्ति ।

तेभूमकचेतनायाति तेभूमककुसलाकुसलचेतनाय । अप्पवत्तनक्खणोति इध पवत्तनक्खणो जायमानक्खणो । न जायमानक्खणो अप्पवत्तनक्खणो न केवलं भङ्गक्खणो अप्पहीनानुसयस्स अधिप्पेतत्ता । अप्पहीनकोटियाति असमुच्छिन्नभावेन । तदिदं तेभूमककुसलाकुसलचेतनासु अप्पवत्तमानासु अनुसयानं सहजातकोटिआदिना पवत्ति नाम नत्थि, विपाकादीसु अप्पहीनकोटिया पवत्तति करोन्तस्स अभावतोति इममत्थं सन्धाय वुत्तं । अवारितत्ताति पटिपक्खेति अवारितब्बत्ता । पच्चयोव होति विज्जाणस्स ठितिया ।

पठमदुतियवारेहि वट्ठं दस्सेत्वा ततियवारे “नो चे”तिआदिना विवट्ठं दस्सितन्ति “पठमपदे तेभूमककुसलाकुसलचेतना निवत्ता”तिआदि वुत्तं । तत्थ निवत्ताति अकरणतो अप्पवत्तिया अपगता । तण्हादिट्टियो निवत्ताति योजना । वुत्तप्पकारेसूति “तेभूमकविपाकेसू”तिआदिना वुत्तप्पकारेसु ।

एत्थाति इमस्मिं सुत्ते । एत्थ चेतनापकप्पनानं पवत्तनवसेन धम्मपरिच्छेदो दस्सितोति “चेतेतीति तेभूमककुसलाकुसलचेतना गहिता”तिआदिनयो इधेव होतीति दस्सितो । चतस्सोति पटिघट्टयमोहमूलसमागता चतस्सो अकुसलचेतना । चतूसु अकुसलचेतनासूति यथावुत्तासु एव चतूसु अकुसलचेतनासु, इतरा पन “न पक्कपेती”ति इमिना पटिक्खेपेन निवत्ताति । सुत्ते आगतं वारेत्वाति “नो च पक्कपेती”ति एवं पटिक्खेपवसेन सुत्ते आगतं वज्जेत्वा । “न पक्कपेती”ति हि इमिना अट्टसु लोभसहगतचित्तेसु सहजातकोटिया पवत्तानुसयो निवत्तितो तेसं चित्तानं अप्पवत्तनतो, तस्मा तं ठानं ठपेत्वाति अत्थो । पुरिमसदिसोव पुरिमनयेसु वुत्तनयेन गहेतब्बो धम्मपरिच्छेदत्ता ।

तदप्पतिट्ठितेति समासभावतो विभक्तिलोपो, सन्धिवसेन द-कारागमो, तस्स अप्पतिट्ठितं तदप्पतिट्ठितं, तस्मिं तदप्पतिट्ठितेति एवमेत्थ समासपदसिद्धि दट्ठब्बा । एत्थाति एतस्मिं ततियवारे अरहत्तमग्गस्स किच्चं कथितं सब्बसो अनुसयनिब्बत्तिभेदनतो । खीणासवस्स किच्चकरणन्तिपि वत्तुं वट्ठति सब्बसो वेदनादीनं पटिक्खेपभावतो । नव लोकुत्तरधम्मातिपि वत्तुं वट्ठति मग्गपटिपाटिया अनुसयसमुग्घाटनतो मग्गानन्तरानि फलानि, तदुभयारम्मणञ्च निब्बानन्ति । विज्जाणस्साति कम्मविज्जाणस्स । पुनब्भवसीसेन अनन्तरभवसङ्गहितं नामरूपं पटिसन्धिविज्जाणमेव वा गहितन्ति आह “पुनब्भवस्स च अन्तरे एको सन्धी”ति । भवजातीनन्ति एत्थ “दुतियभवस्स ततियभवे जातिया”ति एवं परम्परवसेन गहेतब्बं । आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिगहणेन पन नानन्तरियतो कम्मभवो गहितो, जातिहेतुफलसिद्धिपेत्य वुत्ता एवाति वेदितब्बं । एत्थ च “नो चे, भिक्खवे, चेतेति नो च पकप्पेति, अथ खो अनुसेती”ति एवं भगवता दुतियनये पुब्बभागे भवनिब्बत्तककुसलाकुसलायूहनं, पकप्पनञ्च विनापि भवेसु दिट्ठादीनवस्स योगिनो अनुसयपच्चया विपस्सनाचेतनापि पटिसन्धिजनका होतीति दस्सनत्थं कुसलाकुसलस्स अप्पवत्ति चेपि, तदा विज्जमानतेभूमकविपाकादिधम्मेसु अप्पहीनकोटिया अनुसयितकिलेसप्पच्चया भववज्जस्स कम्मविज्जाणस्स पतिट्ठितता होतीति दस्सनत्थञ्च वुत्तो । “न चेतेति पकप्पेति अनुसेती”ति अयं नयो न गहितो चेतनं विना पकप्पनस्स अभावतो ।

चेतनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ९. दुतियचेतनासुत्तवण्णना

३९. विज्जाणनामरूपानं अन्तरे एको सन्धीति हेतुफलसन्धि विज्जाणग्गहणेन कम्मविज्जाणस्स गहितत्ता । नामरूपं पन विपाकनामरूपमेवाति पाकटमेव । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

दुतियचेतनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १०. ततियचेतनासुत्तवण्णना

४०. रूपादीसु छसु आरम्मणेसु । तेन चेत्थ भवत्तयं सङ्गण्हाति छळारम्मणपरियापन्नत्ता । तस्सेव भवत्तयस्स पत्थना पणिधानादिवसेन नति नाम । आगतिमिहि गतीति पच्चुपट्टानवसेन अभिमुखं गति पवत्ति एतस्माति आगति, कम्मादिनिमित्तं । तस्मिं पटिसन्धिविज्जाणस्स गति पवत्ति निब्बत्ति होति । तेनाह “आगते”तिआदि । चुतूपपातोति चवनं चुति, मरणं । उपपज्जनं निब्बत्ति, उपपातो । चुतितो उपपातो पुनरुप्पादो । तेनाह “एवं विज्जाणस्सा”तिआदि । इतोति निब्बत्तभवतो । तत्थाति पुनब्भवसङ्घाते आयतिभवे । एकोव सन्धीति एको हेतुफलसन्धि एव कथितो ।

ततियचेतनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

कळारखत्तियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## ५. गहपतिवग्गो

### १. पञ्चवेरभयसुत्तवण्णना

४१. यतोति यस्मिं काले । अयज्जि तो-सद्धो दा-सद्धो विय इध कालविसयो । तेनाह “यदा”ति । भयवेरचेतनायोति

भायितब्बट्टेन भयं, वेरपसवनट्टेन वेरन्ति च लद्धनामा चेतनायो । पाणातिपातादयो हि यस्स पवत्तन्ति, यच्च उद्दिस्स पवत्तियन्ति, उभये सभयभेरवाति ते एव भायितब्बभयवेरजनकावाति । सोतस्स अरियमग्गस्स आदितो पट्टाय पटिपत्तिअधिगमो सोतापत्ति, तदत्थाय तत्थ पतिट्ठितस्स च अङ्गानि **सोतापत्तियङ्गानि**, तदुभयं सन्धायह “**दुविधं सोतापत्तिया अङ्गं**”न्ति, सोतापत्तिअत्थं अङ्गन्ति अत्थो । यं **पुब्बभागे**ति यं सयं सोतापत्तिमग्गफलपटिलाभतो पुब्बभागे तदत्थाय संवत्तति । किं पन तन्ति आह “सप्पुरिससंसेवो”तिआदि । सप्पुरिसानं बुद्धादीनं अरियजाणसज्जाणजाता पयिरुपासना, **सद्धम्मस्सवनं** चतुसच्चधम्मस्सवनं, योनिसो उपायेन अनिच्चादितो मनसि करणं **योनिसो मनसिकारो**, उस्सुक्कापेन्तेन धम्मस्स निब्बानस्स अनुधम्मपटिपज्जनं **धम्मनुधम्मपटिपत्ती**ति एतानि सोतापत्तिया अङ्गानि । अट्ठकथायं पन सोतापत्तिअङ्गन्ति पदं अपेक्खित्वा “**एवं आगतं**”न्ति वुत्तं । **ठितस्स** पुग्गलस्स अङ्गं । सोतापन्नो अङ्गीयति जायति एतेनाति **सोतापन्नस्स अङ्गन्ति**पि वुच्चति । **इदं** पच्छा वुत्तं अङ्गं । दोसेहि आरकाति **अरियो**ति आह “**निदोसो**”ति । कथं अविज्जा सङ्खारानं पच्चयोतिआदिना केनचिपि अनुपारम्भियत्ता **निरुपारम्भो** । जाणं सन्धाय “निदोसो”ति वुत्तं, पटिच्चसमुप्पादं सन्धाय “**निरुपारम्भो**”ति वदन्ति । उभयम्पि पन सन्धाय उभयं वुत्तन्ति अपरे । **पटिच्चसमुप्पादो** एत्थ अधिप्पेतो । तथा हि वुत्तं “**अपरापरं उप्पन्नाय विपस्सनापज्जाया**”ति । न हि मग्गजाणं विपस्सनापज्जाति । सम्मा उपायत्ता तस्स पटिच्चसमुप्पन्ने याथावतो जायतीति **जायो**, पटिच्चसमुप्पादो । जाणं पन जायति सो एतेनाति **जायो** ।

तत्थाति निरये । **मग्गसोतन्ति** मग्गस्स सोतं । **आपन्नो**ति अधिगतो । अपायेसु उप्पज्जनसङ्घातो विनिपातधम्मो एतस्साति विनिपातधम्मो, न विनिपातधम्मो **अविनिपातधम्मो** । परं अयनन्ति अतिविय सविसये अयितब्बं बुज्झितब्बं । येसज्झि धातूनं गतिअत्थो, बुद्धिपि तेसं अत्थो । तेनाह “**अवस्सं अभिसम्बुज्जनको**”ति ।

**पाणातिपातकम्मकारणा**ति पाणातिपातसङ्घातस्स पापकम्मस्स करणहेतु । **वेरं** वुच्चति विरोधो, तदेव भायितब्बतो भयन्ति आह “**भयं वेरन्ति अत्थतो एकं**”न्ति । **इदं बाहिरं वेरं नाम** तस्स वेरस्स मूलभूततो वेरकारपुग्गलतो बहिभावत्ता । तेनेव हि तस्स वेरकारपुग्गलस्स उप्पन्नं वेरं सन्धाय “**इदं अज्झत्तिकवेरं नामा**”ति वुत्तं, तन्निस्सितस्स वेरस्स मूलभूता वेरकारपुग्गलचेतना उप्पज्जति पहरितुं असमत्थस्सपीति अधिप्पायो । न हि नेरयिका निरयपालेसु पटिपहरितुं सक्कोन्ति । **निरयपालस्स चेतना उप्पज्जती**ति एतेन “अत्थि निरये निरयपाला”ति दस्सेति । यं **पनेतं बाहिरवेरन्ति** यमिदं दिट्ठधम्मिकं सम्परायिकञ्च बाहिरं वेरं । **पुग्गलवेरन्ति वुत्तं** अत्तकिच्चं साधेतुं असक्कोन्तो केवलं परपुग्गले उप्पन्नमत्तं वेरन्ति कत्वा । **अत्थतो एकमेव** “चेतसिक”न्ति विसेसेत्वा वुत्तत्ता । **सेसपदेसू**ति “अदिन्नादानपच्चया”तिआदिना आगतेसु सेसकोट्टासेसु । **अत्थो भग्गो**ति अत्थो धंसितो । **अधिगतेनाति** मग्गेन अधिगतेन । “अभिगतेना”तिपि पाठो, अधिवुत्तेनाति अत्थो । तेनाह “**अचलप्पसादेना**”ति ।

पञ्चवेरभयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. दुतियपञ्चवेरभयसुत्तवण्णना

**४२. भिक्खूनं कथितभावमत्तमेव विसेसो**ति एतेन या सत्थारा एकच्चानं देसितदेसना, पुन तदज्जेसं वेनेय्यदमकुसलेन कालन्तरे तेनेव देसिता, सा धम्मसंगाहकेहि “**मा नो सत्थुदेसना सम्पटिग्गहं विना नस्सतू**”ति विसुं सङ्गहं आरोपिताति दस्सेति ।

दुतियपञ्चवेरभयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. दुक्खसुत्तवण्णना

४३. समुदयनं समुदयो, समुदेति एतम्हाति समुदयो, एवं उभिन्नं समुदयानमत्थतोपि भेदो वेदितब्बो । पच्चयाव पच्चयसमुदयो । आरब्धविपस्सको “इमञ्च इमञ्च पच्चयसामग्गिं पटिच्च इमे धम्मा खणे खणे उप्पज्जन्ती”ति पस्सन्तो “पच्चयसमुदयं पस्सन्तोपि भिक्खु खणिकसमुदयं पस्सती”ति वुत्तो पच्चयदस्सनमुखेन निब्बत्तिक्खणस्स दस्सनतो । सो पन खणे खणे सङ्खारानं निब्बत्तिं पस्सितुं आरब्धो “इमेहि नाम पच्चयेहि निब्बत्तती”ति पस्सति । “सो खणिकसमुदयं पस्सन्तो पच्चयं पस्सती”ति वदन्ति । यस्मा पन पच्चयतो सङ्खारानं उदयं पस्सन्तो खणतो तेसं उदयदस्सनं होति, खणतो एतेसं उदयं पस्सतो पगेव पच्चयानं सुगहितत्ता पच्चयतो दस्सनं सुखेन इज्झति, तस्मा वुत्तं “पच्चयसमुदयं पस्सन्तोपी”तिआदि । अत्थङ्गमदस्सनेपि एसेव नयो । अच्चन्तत्थङ्गमोति अप्पवत्ति निरोधो निब्बानन्ति । भेदत्थङ्गमोति खणिकनिरोधो । तदुभयं पुब्बभागे उगगहपरिपुच्छादिवसेन पस्सन्तो अज्जरत्तस्स दस्सने इतरदस्सनम्पि सिद्धमेव होति, पुब्बभागे च आरम्भणवसेन खयतो वयसम्मसनादिकाले भेदत्थङ्गमं पस्सन्तो अतिरेकवसेन अनुस्सवादितो अच्चन्तं अत्थङ्गमं पस्सति । मग्गक्खणे पनारम्भणतो अच्चन्तत्थङ्गमं पस्सति, असम्मोहतो इतरम्पि पस्सति । तं सन्धायाह “अच्चन्तत्थङ्गमं पस्सन्तोपी”तिआदि । समुदयत्थङ्गमं निब्बत्तिभेदन्ति समुदयसङ्घातं निब्बत्तिं अत्थङ्गमसङ्घातं भेदञ्च । निस्सयवसेनाति चक्खुस्स सन्निस्सयवसेन पच्चयं कत्वा । आरम्भणवसेनाति रूपे आरम्भणं कत्वा । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं मधुपिण्डकसुत्तटीकायं वुत्तनयेन वेदितब्बं । तिण्णं सङ्गति फस्सोति “चक्खु रूपानि विज्जाण”न्ति इमेसं तिण्णं सङ्गति समागमे निब्बत्ति फस्सोति वुत्तोति आह “तिण्णं सङ्गतिया फस्सो”ति । तिण्णन्ति च पाकटपच्चयवसेन वुत्तं, तदज्जेपि पन मनसिकारादयो फस्सपच्चया होन्तियेव । एवन्ति तण्हादीनं असेसविरागनिरोधक्कमेन । भिन्नं होतीति अनुप्पादनरोधेन निरुद्धं होति । तेनाह “अप्पटिसन्धिय”न्ति ।

दुक्खसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ४. लोकसुत्तवण्णना

४४. अयमेत्थ विसेसोति “अयं लोकस्सा”ति समुदयत्थङ्गमानं विसेसदस्सनं । एत्थ चतुत्थसुत्ते ततियसुत्ततो विसेसो ।

लोकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ५. जातिकसुत्तवण्णना

४५. अज्जमज्जं द्विन्नं जातीनं गामो जातिकोति वुत्तोति आह “द्विन्नं जातकानं गामे”ति । गिज्जका वुच्चन्ति इट्ठका, गिज्जकाहि एव कतो आवसथो गिज्जकावसथो । सो किर आवासो यथा सुधापरिकम्मेन पयोजनं नत्थि, एवं इट्ठकाहि एव चिनित्वा छादेत्वा कतो । तादिसज्झि छदनं सन्धाय भगवता इट्ठकाछदनं अनुज्जातं । तेन वुत्तं “इट्ठकाहि कते महापासादे”ति । तत्थ द्वारबन्धकवाटफलकादीनि पन दारुमयानियेव । परियायति अत्तनो फलं परिगहेत्वा वत्ततीति परियायो, कारणन्ति आह “धम्मपरियायन्ति धम्मकारण”न्ति, परियत्तिधम्मभूतं विसेसाधिगमस्स हेतुन्ति अत्थो । उपेच्च सुय्यति एत्थाति उपस्सुतीति वुत्तं “उपस्सुतीति उपस्सुतिट्ठान”न्ति । अत्तनो कम्मन्ति यदत्थं तत्थ गतो, तं परिवेणसमज्जनकिरियं । पहायाति अकत्वा । एवं महत्थज्झि विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सुणन्तस्स महतो अत्थाय संवत्तति ।

एकङ्गणं अहोसीति सब्बं विवटं अहोसि । तीसु हि भवेसु सङ्खारगतं पच्चयुप्पन्नवसेन मनसिकरोतो भगवतो किञ्चि असेसेत्वा सब्बम्पि तं जाणमुखे आपाथं उपगच्छि । तेन वुत्तं “यावभवग्गा एकङ्गणं अहोसी”ति । तन्तिवसेन तमत्थं वाचाय निच्छारेन्तो “वचसा सङ्गायं करोन्तो”ति वुत्तो । पच्चयपच्चयुप्पन्नवसेन च अत्थं आहरित्वा तेसं निरोधेन विवटस्स आहतत्ता “यथानुसन्धिना”ति वुत्तं । अद्दस जाणचक्खुना ।

मनसा सङ्गायं करोन्तो “तुण्हीभूतोव पगुणं करोन्तो”ति वुत्तो । पदानुपदन्ति पदञ्च अनुपदञ्च । पुरिमज्झि पदं नाम, तदनन्तरं अनुपदं । घटेत्वा सम्बन्धं कत्वा अविच्छिन्दित्वा । परियापुणातीति अज्झयति । आधारप्पत्तन्ति आधारं चित्तसन्तानप्पत्तं अप्पमुट्ठं गतत्ता आधारप्पत्तं नाम । कारणनिस्सितोति लोकुत्तरधम्मस्स कारणसन्निस्सितो । आदिब्रह्मचरियकोति आदिब्रह्मचरियं, तदेव आदिब्रह्मचरियकं । धम्मपरियायापेक्खाय पुल्लिङ्गनिद्देशो । तीसुपि इमेसूति ततियचतुत्थपञ्चमेसु तीसु सुत्तेसु ।

जातिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. अञ्जतरब्राह्मणसुत्तवण्णना

४६. नामवसेनाति गोत्तनामवसेन च कित्तिवसेन च अपाकटो, तस्मा “जातिवसेन ब्राह्मणो”ति वुत्तं ।

अञ्जतरब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. जाणुस्सोणिसुत्तवण्णना

४७. एवंलद्धनामोति “जाणुस्सोणी”ति एवंलद्धनामो रज्जो सन्तिका अधिगतनामो ।

जाणुस्सोणिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. लोकायतिकसुत्तवण्णना

४८. आयतिं हितं तेन लोको न यतति न ईहतीति लोकायतं । न हि तं लद्धिं निस्साय सत्ता पुञ्जकिरियाय चित्तम्पि उप्पादेन्ति, कुतो पयोगो, तं एतस्स अत्थि, तत्थ वा नियुत्तोति लोकायतिको । पठमसद्दो आदिअत्थवाचकत्ता जेट्ठवेवचनोति आह “पठमं लोकायत”न्ति । साधारणवचनोपि लोकसद्दो विसिद्धविसयो इधाधिप्पेतोति आह “बालपुथुज्जनलोकस्सा”ति । इत्तरभावेन लकुण्डकभावेन तस्स विपुलादिभावेन बालानं उपट्टानमत्तन्ति दस्सेन्तो “आयतं महन्त”न्तिआदिमाह । परित्तन्ति खुद्दकं । एकसभावन्ति एकं सभावं । अविपरिणामधम्मतायाति आह “निच्चसभावमेवाति पुच्छती”ति । पुरिमसभावेन नानासभावन्ति पुरिमसभावतो भिन्नसभावं । पच्छा न होतीति पच्छा किञ्चि न होति सब्बसो समुच्छिज्जनतो । तेनाह “उच्छेदं सन्धाय पुच्छती”ति । एकत्तन्ति सब्बकालं अत्तसम्भवं । तथा चेव गहणेन द्वेपि वादा सस्सतदिट्ठियो होन्ति । नत्थि न होति । पुथुत्तं नानासभावं, एकरूपं न होतीति वा गहणेन द्वेपि वादा उच्छेददिट्ठियोति ।

लोकायतिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ९. अरियसावकसुत्तवण्णना

४९. संसयुप्पत्ति आकारदस्सनन्ति “कस्मिं सति किं होती”ति कारणस्स फलस्स च पच्चासनेन विना केवलं इदप्पच्चयताय संसयस्स उप्पज्जनाकारदस्सनं। समुदयति समुदेतीति अत्थोति आह “उप्पज्जती”ति।

अरियसावकसुत्तवण्णना निट्ठिता।

## १०. दुतियअरियसावकसुत्तवण्णना

५०. द्वेपि नया एकतो वुत्ताति इदं “विज्जाणे सति नामरूपं होती”तिआदिना नवमे वुत्तस्स नयस्स “अविज्जाय सति सङ्खारा होती”तिआदिना दसमे वुत्तनये अन्तो गधत्ता। नानत्तन्ति पुरिमतो नवमतो दसमस्स नानत्तं।

दुतियअरियसावकसुत्तवण्णना निट्ठिता।

गहपतिवग्गवण्णना निट्ठिता।

## ६. दुक्खवग्गो

### १. परिवीमंसनसुत्तवण्णना

५१. उपपरिक्खमानोति पवत्तिपवत्तिहेतुं, निवत्तिनिवत्तिहेतुञ्च परितुलेन्तो। कुतो पनेतन्ति? “सम्मा दुक्खक्खया”ति वचनतो। न हि सब्बदुक्खपरिवीमंसं विना सम्मा दुक्खक्खयो सम्भवति। कस्मातिआदिना जरामरणस्सेव गहणे कारणं पुच्छति। जातिआदीनम्पि पवत्ति दुक्खभाविनीति अधिप्पायो। यस्मा जरामरणे गहिते सति जातिपि गहिता होति, तस्सा अभावे जरामरणस्सेव अभावतो। एस नयो भवादीसुपि। एवं याव जातिधम्मो जरामरणे गहिते गहितोव होति, जरामरणपदेसेन तब्बिकारवन्तो सब्बे तेभूमका सङ्खारा गहिताति एवम्पि जरामरणगहणेन सब्बम्पि वट्टदुक्खं गहितमेव होति। तेनाह “तस्मिं गहिते सब्बदुक्खस्स गहितत्ता”ति। अनेकविधन्ति बहुविधं बहुकोट्टासं। “अनेक”न्ति वा पाठो। अनेकन्ति बहुलवचनं। विधन्ति खण्डिच्चपालिच्चादिवसेन विपरीतकोट्टासं। नानप्पकारकन्ति ततो एव नानप्पकारं। न्हत्वा ठितं पुरिसं वियाति बालानं अत्तभावस्स सुभाकारेन उपट्ठानं सन्धायाह।

“सारुप्पभावेना”ति वुत्तं, किं सब्बथा सारुप्पभावेनाति आह “निक्किलेसताय परिसुद्धताया”ति। न हि तस्सेसा असङ्खततादिभावेन सदिसा। पटिपन्नोति पटिमुखो अभिसङ्खारमुखो हुत्वा पन्नो अधिगतो। अनुगतन्ति अनुच्छविकभावेन गतं, यथा च निब्बानस्स अधिगमो होति, एवं तदनुरूपभावेन गतं। एत्थ च पाळियं “पजानाती”ति पुब्बभागवसेन पजानना वुत्ता, “तथा पटिपन्नो च होती”ति नियतवसेन। “अपरभागवसेना”ति अपरे। केचि पन “यथा पटिपन्नस्स जरामरणं निरुज्झति, तथा पटिपन्नो”ति वदन्ति। पदवीमंसना पुब्बभागवसेन वेदितब्बा, न मग्गक्खणवसेन। सङ्खारनिरोधायाति एत्थ नयिदं अविज्जापच्चयसङ्खारगहणं, अथ खो सङ्खतसङ्खारगहणन्ति आह “सङ्खारदुक्खस्स निरोधत्थाया”ति। तेनाह “एत्तावता याव अरहत्ता देसना कथिता”ति।

“पच्चत्तंयेव परिनिब्बायती”तिआदिना अरहत्तफलपच्चवेक्खणं, “सो सुखञ्च वेदनं वेदयती”तिआदिना सततविहारञ्च दस्सेत्वा देसना सब्बथाव वट्टदेसनातो निवत्तेतब्बा सिया। अविज्जागतोति एत्थ इति-सद्दो

आदिअत्थो, तेन एवमादिकं इदं वट्टविवट्टकथनं पुन गण्हाति । पुगलसद्वो इतरासं द्विन्नं पकतीनं वाचकोति ततो विसेसेत्वा गहणे पठमपकतिमेव दस्सेन्तो “पुरिसपुग्गलो”ति अवोचाति आह “**पुरिसोयेव पुग्गलो**”ति । उभयेनाति पुरिसपुग्गलगहणेन । सम्मुतिया अविज्जमानाय कथा देसना **सम्मुतिकथा** । परमत्थस्स कथा देसना **परमत्थकथा** । तत्थाति सम्मुतिपरमत्थकथासु, न सम्मुतिपरमत्थेसु । तेनाह “**एवं पवत्ता सम्मुतिकथा नामा**”तिआदि । तत्रिदं सम्मुतिपरमत्थानं लक्खणं — यस्मिं भिन्ने बुद्धिया वा अवयवविनिब्भोगे कते न तंसमज्जा, सा घटपटादिप्पभेदा सम्मुति, तब्बिपरियायतो परमत्थो । न हि कक्खळफुसनादिसभावे अयं नयो लब्भति । तत्थ रूपादिधम्मं समूहसन्तानवसेन पवत्तमानं उपादाय “सत्तो”तिआदि वोहारोति आह “**सत्तो नरो...पे०... सम्मुतिकथा नामा**”ति । यस्मा रूपादयो परमत्थधम्मा “**खन्धा धातुयो**”तिआदिना वुच्चन्ति, न वोहारमत्तं, तस्मा “**खन्धा...पे०... परमत्थकथा नामा**”ति वुत्तं । ननु खन्धकथापि सम्मुतिकथाव, सम्मुति हि सङ्केतो खन्धद्वो रासद्वो वा कोट्टासद्वो वाति? सच्चमेतं, अयं पन खन्धसमज्जा फस्सादीसु तज्जापज्जन्ति विय परमत्थसन्निस्सया तस्स आसन्नतरा पुगलसमज्जादयो विय न दूरेति परमत्थसङ्गहता वुत्ता । खन्धसीसेन वा तदुपादाना सभावधम्मा एव गहिता । ननु च सब्बेपि सभावधम्मा सम्मुतिमुखेनेव देसनं आरोहन्ति, न सम्मुखेनाति सब्बापि देसना सम्मुतिदेसनाव सियाति? नयिदमेवं देसेतब्बधम्मविभागेन देसनाविभागस्स अधिप्पेतत्ता, न च सद्वो केनचि पवत्तिनिमित्तेन विना अत्थं पकासेतीति । तेनाह “**परमत्थं कथेन्तापि सम्मुतिं अमुञ्चित्वाव कथेन्ती**”ति । **सच्चमेव** अविपरीतमेव **कथेन्ति** ।

**सम्मुतीति** समज्जा । परमो उत्तमो अत्थोति परमत्थो, धम्मानं यथाभूतसभावो । तं **परमत्थं, सम्मुति** पन लोकस्स सङ्केतमत्तसिद्धा । यदि एवं कथं सम्मुतिकथाय सच्चताति आह “**लोकसम्मुतिकारण**”न्ति लोकसमज्जं निस्साय पवत्तनतो । लोकसमज्जाय हि अभिनिवेसनं विना पज्जापना एकच्चस्स सुतस्स सावना विय, न मुसा अनतिक्कमितब्बतो तस्सा । तेनाह भगवा “जनपदनिरुत्तिं नाभिनिवेसेय्य, समज्जं नातिधावेय्या”ति । **धम्मानं** सभावधम्मानं । **भूतलक्खणं** भावस्स लक्खणं दीपेन्तीति कत्वा ।

**तेरसचेतनाभेदन्ति** अट्टकामावचरकुसलचेतनापञ्चरूपावचरकुसलचेतनाभेदं । अत्तनो सन्तानस्स पुननतो पुज्जभवफलस्स अभिसङ्खरणतो **पुज्जाभिसङ्खारं** । **कम्मपुज्जेनाति** कम्मभूतेन । **विपाकपुज्जेनाति** विपाकसङ्खातेन । पुज्जफलम्पि हि उत्तरपदलोपेन “पुज्ज”न्ति वुच्चति “एवमिदं पुज्जं पवट्ठीती”तिआदीसु विय । “अपुज्जूपगं होति विज्जाण”न्ति इदं “पुज्जूपगं होति विज्जाण”न्ति एत्थ वुत्तनयमेवाति न उद्धतं । अपुज्जफलं उत्तरपदलोपेन “अपुज्ज”न्ति वुच्चति । **सङ्खारन्ति** सङ्खारस्स गहितत्ता “अविज्जागतोय”न्ति इमिना सङ्खारस्स पच्चयो गहितो, “पुज्जूपगं होति विज्जाण”न्तिआदिना पच्चयुप्पन्नं विज्जाणं । तस्मिज्ज गहिते नामरूपादि सब्बं गहितमेव होति । तेनाह “**द्वादसपदिको पच्चयाकारो गहितोव होती**”ति ।

**विज्जाति** अरहत्तमग्गजाणं उक्कट्टनिद्देसेन । तस्सा हि उप्पादा सब्बसो अविज्जा पहीना होति । **पठममेवाति** इदं अविज्जापहानविज्जुप्पादानं समानकालतादस्सनं । तेनाह “**यथा पना**”तिआदि । **पदीपुज्जलेनाति** पदीपुज्जलनहेतुना सहेव । **विज्जुप्पादाति** विज्जुप्पादहेतु, एवं सतीपि समकालत्तेति अधिप्पायो । **न गण्हातीति** “एतं ममा”तिआदिना न गण्हाति । **न तण्हायति न भायति** तण्हावुत्तिनो अभावा, ततो एव भयवत्थुनो च अभावा ।

**गिलित्वा परिनिट्ठापेत्वाति** गिलित्वा विय अज्जस्स अविसयं विय करणेन परिनिट्ठापेत्वा । सामिससुखस्स अनेकदुखानुबन्धभावतो, सुखाभिनन्दस्स दुक्खहेतुभावतो च **सुखं अभिनन्दन्तोयेव दुक्खं अभिनन्दति नाम**

अगिसन्तापसुखं इच्छन्तो धूमदुखानुज्जातो विय । **दुखं पत्वा सुखं पत्थनतो**ति एत्थ दुब्बलगाहणिकादयो निदस्सनभावेन वेदितब्बा । ते हि याव सायन्हसमयापि अभुत्वा सायमासादीनि करोन्तो जिघच्छादिं उप्पादेत्वा भुञ्जनादीनि करोन्ति । सुखस्स विपरिणामदुखतो सुखं अभिनन्दन्तो दुखं अभिनन्दति नामाति योजना । केचि पन दुखस्स अभावतो विपरिणामसुखतो तं सुखं अभिनन्दन्तो दुखं अभिनन्दतीति वदन्ति । तं न, न हि तादिसं सुखनिमित्तं कोचि दुखं अभिनन्दन्तो दिट्ठो, दुखहेतुं पन सामिसं सुखं अभिनन्दन्तो दिट्ठो । दुखहेतुं सामिसं सुखं अभिनन्दन्तो अत्थतो दुखं अभिनन्दति नामाति वुत्तोवायमत्थो । कायोति पञ्चद्वारकायो, सो परियन्तो अवसानं एतस्साति **कायपरियन्तिकं** । तेनाह “**याव पञ्चद्वारकायो पवत्ति, ताव पवत्ति**”न्ति । **जीवितपरियन्तिकन्ति** एत्थापि एसेव नयो ।

**पच्छा उप्पज्जित्वा पठमं निरुज्झतीति** एकस्मिं अत्तभावे मनोद्वारिकवेदनातो पच्छा उप्पज्जित्वा ततो पठमं निरुज्झति, ततो एव सिद्धमत्थं सरूपेनेव दस्सेतुं “**मनोद्वारिकवेदना पठमं उप्पज्जित्वा पच्छा निरुज्झती**”ति वुत्तं । इदानीं तमेव सङ्खेपेन वुत्तं विवरितुं “**सा ही**”ति आदिमाह । याव तेत्तिसवस्सापि **पठमवयो** । **पण्णासवस्सकाले**ति पठमवयतो याव पञ्चासवस्सकाला, ताव **ठिता होती**ति वुट्ठिहानियो अनुपगन्त्वा सरूपेनेव ठिता होती । **मन्दा**ति मुदुका अतिखिणा । **तदा**ति असीतिनवुतिवस्सकाले । तथा चिरपरिवितक्केपि । **भग्गा** नित्तेजा भग्गविभग्गा दुब्बला । **हृदयकोटियेवा**ति चक्खादिवत्थूसु अवत्तेत्वा तेसं खीणत्ता कोटिभूतं हृदयवत्थुंयेव । **याव एसा** वेदना वत्ति ।

**वापिया**ति महातळाकेन । **पञ्चउदकमगगसम्पन्न्ति** पञ्चहि उदकस्स पविसननिक्खमनमगगेहि युत्तं । **ततो ततो विस्सन्दमानं** सब्बसो पुण्णत्ता ।

**पठमं देवे वस्सन्ते**ति आदि उपमासंसन्दनं । **इमं वेदनं सन्धाया**ति इमं यथावुत्तं परियोसानप्पत्तं मनोद्वारिकवेदनं सन्धाय ।

**कायस्स भेदा**ति अत्तभावस्स विनासतो । “उद्धं जीवितपरियादानां”ति पाळि, अट्ठकथायं पन जीवितपरियादाना उद्धन्ति पदुद्धारो कतो । परलोकवसेन **अगन्त्वा** । वेदनानं सीतिभावो नाम सङ्खारदरथपरिळाहभावो, सो पनायं अप्पवत्तिवसेनाति आह “**पवत्ति...पे०... भविस्सन्ती**”ति । **धातुसरीरानी**ति अट्ठिकङ्कलसङ्खातधातुसरीरानि । सरीरेकदेसे हि सरीरसमज्जा ।

**कुम्भकारपाका**ति कुम्भकारपाकतो । एत्थ पच्यतीति पाको, पचनट्ठानं । तदेव पाचनवसेन आवसन्ति एत्थाति आवासो, तस्मा कुम्भकारावासतो । अविगतवूपसमं सङ्खरितं कुम्भं उद्धरित्वा ठपेन्तो छारिकाय सति पिधानवसेन ठपेति । तथा ठपनं पन सन्धाय वुत्तं “**पटिसिस्सेय्या**”ति । कुम्भस्स पदेसभूतताय आबद्धा अवयवा “**कुम्भकपालानी**”ति अधिप्पेतानि, न छिन्नभिन्नानि । अवयवमुखेन हि समुदायो वुत्तो । तत्थ कपालसमुदायो हि घटो । तेनाह “**मुखवट्टिया एकबद्धानी**”ति । **अवसिस्सेय्युन्ति** वण्णविसेसउण्हभावापगता घटकारानेव तिट्ठेय्युन्ति । **आदित्त...पे०... तयो भवा दट्ठब्बा** एकादसहि अग्गीहि आदित्तभावतो । यथा कुम्भकारो कुम्भकारावासं आदित्तं पच्यवेक्खति, एवं आरद्धविपस्सकोपेस भवत्तयं रागादीहि आदित्तन्ति आह “**कुम्भकारो विय योगावचरो**”ति । **नीहरणदण्डको विय अरहत्तमगगजाणं** भवत्तयपाकतो नीहरणतो । **समो भूमिभागो विय निब्बानतलं** सब्बविसमा निवत्तनतो ।

“आदाननिक्खेपनतो, वयोवुद्धत्थङ्गमतो, आहारमयतो, उतुमयतो, चित्तसमुट्ठानतो, कम्मजतो, धम्मतारूपतो”ति (विसुद्धि० २.७०६) इमेहि सत्तहि आकारेहि सम्मसन्तो **रूपसत्तकं** विपस्सति नाम । “कलापतो, यमकतो, खणिकतो,

पटिपाटितो, दिट्ठिउग्घाटनतो, मानसमुग्घाटतो, निकन्तिपरियादानतो”ति (विसुद्धि० २.७१७) इमेहि सत्तहि आकारेहि सम्मसन्तो **अरूपसत्तकं** विपस्सति नाम, तस्मा यथावुत्तं इमं **रूपसत्तकं अरूपसत्तकञ्च** नीहरित्वा **विपस्सन्तस्स** । यदिपि अरहतो अत्तभावो सब्बभवेहिपि उद्धटो, याव पन अनुपादिसेसपरिनिब्बानं न पापुणाति, ताव तस्मिम्पि सुगतिभवे ठितोयेवाति वत्तब्बतं लब्भतीति “**चतूहि अपायेहि अत्तभावं उद्धरित्वा**”इच्चेव वुत्तं । तेनाह “**खीणासवो पना**”तिआदि । तथा च वक्खति “अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स वट्टवूपसमो वेदितब्बो”ति । न **परिनिब्बाति** अनुपादिसेसाय निब्बानधातुयाति अधिप्पायो, सउपादिसेसाय पन निब्बानधातुया परिनिब्बानं अरहतत्तप्पत्तियेव । अभिसङ्खारहेतुतो हेत्थ परिळाहवूपसमस्स उपसमभावेन अधिप्पेतत्ता उण्हकुम्भनिब्बाननिदस्सनम्पि न विरुज्झति । **अनुपादिन्नकसरीरानीति** उतुसमुद्धानिकरूपकलापे वदन्ति । **भिक्षवेति** एत्थ **इति-सद्दो** आदिअत्थो । **इदं पन** वचनं । **अनुयोगारोपनत्थन्ति** कायपरियन्तिकं वेदनं वेदयमानो खीणासवो अपि नु पुज्जाभिसङ्खारादिकम्मं करेय्याति पज्जं कातुं । अथ वा **अनुयोगारोपनत्थन्ति** “अपि नु खो खीणासवो भिक्षु पुज्जाभिसङ्खारं वा अभिसङ्खारेय्या”तिआदिना अनुयोगं आरोपेतुं वुत्तं, न ताव यथारद्धदेसनं निट्ठापेतुन्ति अत्थो ।

पटिसन्धिविज्जाणे सिद्धे तस्मिं भवे उप्पज्जनारहानं विज्जाणानं सिया सम्भवो, नासतीति वुत्तं “**विज्जाणं पज्जायेथाति पटिसन्धिविज्जाणं पज्जायेथा**”ति । सब्बसो सङ्खारेसु असन्तेसु पटिसन्धिविज्जाणं अपि नु खो पज्जायेय्य । तस्मिज्हि अपज्जायमाने सब्बं विज्जाणं न पज्जायेय्य । **थेरानन्ति** “**भिक्षवे**”ति आलपितत्थेरानं । **पज्जब्बाकरणं सम्पहंसति** तस्स सब्बज्जुतज्जाणेन संसन्दनतो । **अप्पज्जाणन्ति** अप्पज्जायनं । **आदि-सद्देन** विज्जाणे असति नामरूपस्स अप्पज्जाणन्ति एवमादिं सङ्गण्हाति । **सन्निट्ठानसङ्घातन्ति** सद्दहनाकारेण पवत्तसन्निट्ठानसङ्घातं । **अधिमोक्खन्ति** निच्छयाकारविमोक्खं सद्दाविमोक्खञ्च । तेनाह पाळियं “**सद्दहथ मेतं, भिक्षवे**”ति । सद्दासहितज्जि निच्छयाकारविमोक्खं सन्धायाह “**सन्निट्ठानसङ्घातं अधिमोक्ख**”न्ति । **अन्तोति** परियन्तो । परितो छिज्जति एत्थाति **परिच्छेदो** ।

परिवीमंसनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. उपादानसुत्तवण्णना

५२. आरम्भणादिभावेन संवत्तनतो उपादानानं हितानि उपादानियानि, तेसु **उपादानियेसु** । तेनाह “**चतुन्नं उपादानानं पच्चयेसू**”ति । **अस्सादं अनुपस्सन्तस्साति** असादेतब्बं मिच्छाज्जाणेन अनुपस्सतो । **तदाहारोति** सोळस वा वीसं तिसं चत्तालीसं पज्जासं वा आहारो पच्चयो एतस्साति तदाहारो । **अग्गिक्खन्धो विय तयो भवा** एकादसहि अग्गीहि आदित्तभावतो एतदेव भवत्तयं । **अग्गि...पे०... पुथुज्जनो** अग्गिक्खन्धसदिसस्स भवत्तयस्स परिवन्धनतो ।

**कम्मट्ठानस्साति** विपस्सनाकम्मट्ठानस्स । तेनाह “**तेभूमकधम्मोसू**”ति । **धम्मपासादन्ति** लोकुत्तरधम्मपासादं । सो हि अच्चुगगतट्ठेन “**पासादो**”ति वुच्चति । **सतिपट्ठानमहावीथियं** फलक्खणे पवत्तायाति ।

उपादानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ३-४. संयोजनसुत्तद्वयवण्णना

५३-५४. महन्तवट्टप्पबन्धओपम्मभावेन तेलपदीपस्स आहतत्ता “**महन्तञ्च वट्टिकपालं गहेत्वा**”ति वुत्तं ।

पुरिमनयेनेवाति पुरिमस्मिं उपादानियसुत्ते वुत्तनयेनेव । तथा विनेतब्बानं पुग्गलानं अज्झासयवसेन हि इमेसं सुत्तानं एवं वचनं एवं देसना । एस नयो इतो परेसुपि ।

संयोजनसुत्तद्वयवण्णना निट्ठिता ।

#### ५-६. महारुक्खसुत्तद्वयवण्णना

५५-५६. ओजं अभिहरन्तीति रसहरणियो विय पुरिसस्स सरीरे रुक्खमूलानि रुक्खस्स पथवीआपोरसे उपरि आरोपेन्ति । तेसं तथा आरोपनं “ओजाया”तिआदिना विभावेति । हत्थसतुब्बेधमस्साति हत्थसतुब्बेधो, हत्थसतं उब्बिद्धस्सपि । एत्थाति एतिस्सं वट्टकथायं । कम्मरोहनन्ति कम्मपच्चयो ।

पुन एत्थाति एतिस्सं विवट्टकथायं । वट्टदुक्खं नासेतुकामस्स दळ्हं उप्पन्नसंवगेजाणं सन्धाय “कुद्दालो विया”ति आह । ततो निब्बत्तितजाणं समाधिपच्छिया ठितं निस्साय पवत्तेतब्बविपस्सनारम्भजाणं । रुक्खच्छेदनफरसु वियाति एवंभूतस्स विपस्सना एकन्ततो वट्टच्छेदाय होतियेवाति आह “रुक्खस्स...पे०... मनसिकरोन्तस्स पज्जा”ति । तत्थ कम्मट्ठानन्ति विपस्सनाकम्मट्ठानं । तं चतुब्बिधववत्थानवसेन वीसति पथवीकोट्टासा, द्वादस आपोकोट्टासा, चत्तारो तेजोकोट्टासा, छ वायोकोट्टासाति द्वेचत्तालीसाय कोट्टासेसु । विज्जाणस्स चाति इति-सद्वो आदिअत्थो पकारत्थो च । तेन भूतरूपानि विज्जाणसम्पयुत्तधम्मे च सङ्गहाति । सत्तसु सप्पायेसु यस्स अलभन्तस्स कम्मट्ठानं विभूतं हुत्वा न उपट्ठाति, तं सन्धायाह “अज्जतरं सप्पाय”न्ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

महारुक्खसुत्तद्वयवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. तरुणरुक्खसुत्तवण्णना

५७-५९. पलिमज्जेय्याति अल्लकरणवसेन परितो पाळिं बन्धेय्य । तथा करोन्तो यस्मा च तत्थ तिणगच्छादीनं मूलसन्तानगगहणेन तं ठानं सोधेति नाम, तस्मा वुत्तं “सोधेय्या”ति । पंसुन्ति अस्स पवड्डुकारकं, आगन्तुकं पंसुन्ति अत्थो । ददेय्याति पक्खिपेय्य । तेनाह “थद्ध”न्तिआदि । वुत्तनयेनेवाति “रुक्खं नासेतुकामो पुरिसो विया”तिआदिना पञ्चमसुत्ते वुत्तनयेन । अट्ठमनवमानि उत्तानत्थानेव वुत्तनयत्ता ।

तरुणरुक्खसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### १०. निदानसुत्तवण्णना

६०. बहुवचनवसेनाति कुरू नाम जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हीवसेन “कुरू”ति एवं बहुवचनवसेन । यत्थ भगवतो वसनोकासभूतो कोचि विहारो न होति, तत्थ केवलं गोचरगामकित्तनं निदानकथाय पकति यथा “सक्केसु विहरति देवदहं नाम सक्क्यानं निगमो”ति । “आयस्मा”ति वा “देवानं पियो”ति वा भवन्ति वा पियसमुदाहारो एसोति आह “आयस्माति पियवचनमेत”न्ति । तयिदं पियवचनं गारववसेन वुच्चतीति आह “गरुवचनमेत”न्ति । अतिदूरं अच्चासन्नं अतिसम्मुखा अतिपच्छतो उपरिवातो उन्नतप्पदेसोति इमे छ निसज्जदोसा । नीलपीतलोहितोदातमज्जिड्डपभस्सरवसेन छब्बण्णानं ।

**कुलसङ्गहत्थायाति** कुलानुद्वयतावसेन कुलानुगणहनत्थाय । **सहस्सभण्डिकं निक्खिपन्तो विय** भिक्खापटिगणहनेन तेसं अभिवादानादिसम्पटिच्छनेन च पुज्जाभिसन्दस्स जननेन । **पटिसम्मज्जित्वाति** अन्तेवासिकेहि सम्मट्ठानं सक्कच्चकारिताय पुन सम्मज्जित्वा । **उभयन्ततो पट्टाय मज्झन्ति** आदितो पट्टाय वेदनं, जरामरणतो पट्टाय च वेदनं पापेत्वा सम्मसनमाह । **तिक्खत्तुन्ति** “आदितो पट्टाय अन्त”न्ति आदिना वुत्तचतुराकारुपसंहिते तयो वारे । तेन द्वादसक्खत्तुं सम्मसनमाह । अम्हाकं भगवता गम्भीरभावेनेव कथितत्ता सेसबुद्धेहिपि एवमेव कथितोति धम्मन्वये ठत्वा वुत्तं “**सब्बबुद्धेहि... पे०... कथितो**”ति ।

**पमाणातिक्कमेति** अपरिमाणत्थे “यावज्जिदं तेन भगवता”ति आदीसु (दी० नि० १.३) विय । अतिरेकभावजोतनो हि यं याव-सद्दो । तेनाह “**अतिगम्भीरोति अत्थो**”ति । **अवभासति** खायति उपट्टाति जाणस्स । तथा उपट्टानज्हि सन्धाय “**दिस्सती**”ति वुत्तं । ननु एस पटिच्चसमुप्पादो एकन्तगम्भीरोव, अथ कस्मा गम्भीरावभासता जोतिताति? सच्चमेतं, एकन्तगम्भीरतादस्सनत्थमेव पनस्स गम्भीरावभासगहणं, तस्मा अज्जत्थ लब्भमानं चातुकोटिकं व्यतिरेकमुखेन निदस्सेत्वा तमेवस्स एकन्तगम्भीरतं विभावेतुं “**एकं ही**”ति आदि वुत्तं । **एतं नत्थीति** अगम्भीरो अगम्भीरावभासो चाति एतं द्वयं नत्थि । तेन यथादस्सिते चातुकोटिके पच्छिमा एककोटि लब्भतीति दस्सेति । तेनाह “**अयं ही**”ति आदि ।

येहि गम्भीरभावेहि पटिच्चसमुप्पादो “**गम्भीरो**”ति वुच्चति, ते चतूहि उपमाहि उल्लिङ्गेन्तो “**भवग्गगहणाया**”ति आदिमाह । यथा भवग्गगहणत्थं हत्थं पसारेत्वा गहेतुं न सक्का दूरभावतो, एवं सङ्खारादीनं अविज्जादिपच्चयसम्भूतसमुदागतत्थो पकतिजाणेन गहेतुं न सक्का । यथा सिनेरुं भिन्दित्वा मिज्जं पब्बतरसं पाकतिकपुरिसेन नीहरितुं न सक्का, एवं पटिच्चसमुप्पादगते धम्मत्थादिके पकतिजाणेन भिन्दित्वा विभज्ज पटिविज्जनवसेन जानितुं न सक्का । यथा महासमुदं पकतिपुरिस्स बाहुद्वयवसेन पारं तरितुं न सक्का । एवं वेपुल्लङ्गेन महासमुदसदिसं पटिच्चसमुप्पादं पकतिजाणेन देसनावसेन परिहरितुं न सक्का । यथा पथविं परिवत्तेत्वा पाकतिकपुरिस्स पथवोजं गहेतुं न सक्का, एवं इत्थं अविज्जादयो सङ्खारादीनं पच्चया होन्तीति तेसं पटिच्चसमुप्पादसभावो पाकतिकजाणेन नीहरित्वा गहेतुं न सक्कोति, एवं चतुब्बिधगम्भीरतावसेन चतस्सो उपमा योजेतब्बा । पाकतिकजाणवसेन चायमत्थयोजना कता दिट्ठसच्चानं तत्थ पटिवेधसम्भावतो, तथापि यस्मा सावकानं पच्चेकबुद्धानज्च तत्थ सप्पदेसमेव जाणं, बुद्धानंयेव निप्पदेसं । तस्मा वुत्तं “**बुद्धविसयं पज्ज**”न्ति ।

**माति** पटिसेधे निपातो । स्वायं “उत्तानकुत्तानको विय खायती”ति वचनं सन्धाय वुत्तोति आह “**मा भणीति अत्थो**”ति । **उस्सादेन्तोति** पज्जावसेन उक्कंसन्तोति अत्थो । **अप्सादेन्तोति** निब्भच्छन्तो, निग्गणहन्तोति अत्थो । **तेनाति** महापज्जभावेन ।

**तत्थाति** थेरस्स सतिपि उत्तानभावे पटिच्चसमुप्पादस्स अज्जेसं गम्भीरभावे । **सुभोजनरसपुट्टस्साति** सुन्दरेन भोजनरसेन पोसितस्स । **कतयोगस्साति** निब्बुद्धपयोगे कतपरिचयस्स । **मल्लपासाणन्ति** मल्लेहि महाबलेहेव खिपितब्बपासाणं । **कुहिं इमस्स भारियट्टानन्ति** कस्मिं पस्से इमस्स पासाणस्स गरुतरपदेसोति तस्स सल्लहुकभावं दीपेन्तो वदति ।

**तिमिरपिङ्गलेनेव दीपेन्ति** तस्स महाविष्कारभावतो । तेनाह “**तस्स किरा**”ति आदि । **पक्कुथतीति** पक्कुथन्तं विय परिवत्तति परितो वत्तति । लक्खणवचनज्हेतं । पिट्ठियं सकलिकअट्टिका पिट्ठिपत्तं । **कायूपपन्नस्साति** महता कायेन उपेतस्स, महाकायस्साति अत्थो । **पिञ्छ वट्ठीति** पिञ्छ कलापो । **सुपण्णवातन्ति** नागगहणादीसु पक्खपफोटनवसेन

उप्पज्जनकवातं ।

“पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिया”ति आदिना उद्दिट्टकारणानि वित्थारतो विवरितुं “इतो किरा”ति आदि वुत्तं । तत्थ इतोति इतो भद्दकप्पतो । सतसहस्सिमेति सतसहस्समे । हंसवती नाम नगरं अहोसि जातनगरं । धुरपत्तानीति बाहिरपत्तानि, यानि दीघतमानि ।

कनिट्टभाताति वेमातिकभाता कनिट्टो यथा अम्हाकं भगवतो नन्दत्थेरो । बुद्धानज्झि सहोदरा भातरो नाम न होन्ति । तत्थ जेट्ठा ताव नुप्पज्जन्ति, कनिट्टानं पन असम्भवो एव । भोगन्ति विभवं । उपसन्तोति चोरजनितसङ्खोभवूपसमेन उपसन्तो जनपदो ।

द्वे साटके निवासेत्वाति साटकद्वयमेव अत्तनो कायपरिहारियं कत्वा, इतरं सब्बसम्भारं अत्तना मोचेत्वा ।

पत्तगहणत्थन्ति अन्तोपक्खित्तउण्हभोजनत्ता पत्तस्स अपरापरं हत्थे परिवत्तेन्तस्स सुखेन पत्तगहणत्थं । उत्तरिसाटकन्ति अत्तनो उत्तरियं साटकं । एतानि पाकटट्टानानीति एतानि यथावुत्तानि भगवतो देसनाय पाकटानि बुद्धे बुद्धसावके च उद्दिस्स थेरस्स पुज्जकरणट्टानानि, पच्चेकबुद्धं पन बोधिसत्तज्ज उद्दिस्स थेरस्स पुज्जकरणट्टानानि बहूनियेव ।

पटिसन्धिं गहेत्वाति अम्हाकं बोधिसत्तस्स पटिसन्धिगहणदिवसेयेव पटिसन्धिं गहेत्वा ।

उग्गहनं पाळिया उग्गहनं, सवनं अत्थसवनं, परिपुच्छनं गण्ठिट्टानेसु अत्थपरिपुच्छनं, धारणं पाळिया पाळिअत्थस्स च चित्ते ठपनं । सब्बज्जेतं इध पटिच्चसमुप्पादवसेन वेदितब्बं, सब्बस्सपि बुद्धवचनस्स वसेनातिपि वट्टति । सोतापन्नानज्ज...पे०... उपट्टाति तत्थ सम्मोहविगमेन “यं किञ्चि समुदयधम्मं, सब्बं तं निरोधधम्मं”न्ति अत्तपच्चक्खवसेन उपट्टानतो । नामरूपपरिच्छेदोति सह पच्चयेन नामरूपस्स परिच्छिज्ज अवबोधो । चतूहीति धम्मगम्भीरादीहि चतूहि गम्भीरताहि सब्बापि गम्भीरता ।

सावकेहि देसिता देसनापि पन सत्थु एव देसनाति आह “मया दिन्ननये ठत्वा”ति । “सेक्खेन नाम निब्बानं सब्बाकारेण पटिविद्धं न होती”ति न तस्स गम्भीरताति तस्स गम्भीरस्स उपादानस्स गम्भीरता विय सुट्ठ दिट्ठा नाम होति । तस्मा आह “इदं निब्बानमेव गम्भीरं, पच्चयाकारो पन उत्तानको जातो”ति । निब्बानज्झि सब्बेपि असेक्खा सब्बसो पटिविज्जन्ति निप्पदेसत्ता, पच्चयाकारं पन सम्मासम्बुद्धायेव अनवसेसतो पटिविज्जन्ति, न इतरे । तस्मा पच्चयवसेन “इदं अपरद्ध”न्ति वुत्तं थेरं अपसादेन्तेन । तमेव हिस्स अनवसेसतो पटिवेधाभावं विभावेतुं “अथ कस्मा”ति आदि वुत्तं । असतिपि धम्मतो भेदे संयोजनत्थ अनुसयत्थवसेन पन तेसं लब्धमानभेदं गहेत्वा “इमे चत्तारो किलेसे”ति वुत्तं । अज्जो हि तेसं बन्धनत्थो, अज्जो थामगमनट्ठोति । एस नयो सेसेसुपि । इति इमेसं किलेसानं अप्पहीनत्ता तथारूपं उपनिस्सयसम्पदं अभावयतोव अनुत्तानमेव धम्मं उत्तानन्ति न वत्तब्बमेवाति अधिप्पायो । चत्तारि अट्ठ सोळस वा असङ्ख्येय्यानीति इदं महाबोधिसत्तानं सन्ताने बोधिपरिपाचकधम्मनं तिक्खमज्झिममुदुभावसिद्धकालविसेसदस्सनं, तज्ज खो महाभिनीहारतो पट्टायाति वदन्ति । एतेहीति यथावुत्तबुद्धसावकअगसावकपच्चेकबुद्धसम्मासम्बुद्धानं विसेसाधिगमेहि । पच्चनीकन्ति पटिकूलं विरुद्धं । सब्बथा पच्चयाकारपटिवेधो नाम सम्मासम्बोधियाधिगमो एवाति वुत्तं “पच्चयाकारं पटिविज्जितुं वायमन्तस्सेवा”ति । नवहि आकारेहीति उप्पादादीहि नवहि पच्चयाकारेहि । वुत्तज्जेतं पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.४५)

“अविज्जासङ्खारानं उप्पादट्ठिति च पवत्तट्ठिति च निमित्तट्ठिति च आयूहनट्ठिति च संयोगट्ठिति च पलिबोधट्ठिति च समुदयट्ठिति च हेतुट्ठिति च पच्चयट्ठिति च, इमेहि नवहाकारेहि अविज्जा पच्चयो, सङ्खारा पच्चयसमुप्पन्ना”तिआदि ।

तत्थ नवहाकारेहीति नवहि पच्चयभावूपगमनेहि आकारेहि । उप्पज्जति एतस्मा फलन्ति उप्पादो, फलुप्पत्तिया कारणभावो । सति च अविज्जाय सङ्खारा उप्पज्जन्ति, नासति, तस्मा अविज्जा सङ्खारानं उप्पादो होति । तथा अविज्जाय सति सङ्खारा पवत्तन्ति च निमित्तयन्ति च । यथा च भवादीसु खिपन्ति, एवं तेसं अविज्जा पच्चयो होति, तथा आयूहन्ति फलुप्पत्तिया घटेन्ति संयुज्जन्ति अत्तनो फलेन । यस्मिं सन्ताने सयं उप्पन्ना, तं पलिबुन्धन्ति पच्चयन्तरसमवाये उदयन्ति उप्पज्जन्ति, हिनोति च सङ्खारानं कारणभावं उपगच्छति । पटिच्च अविज्जं सङ्खारा अयन्ति पवत्तन्तीति एवं अविज्जाय सङ्खारानं कारणभावूपगमनविसेसा उप्पादादयो वेदितब्बाति । उप्पादट्ठितीति च तिड्ठिति एतेनाति ठिति, कारणं । उप्पादो एव ठिति उप्पादठिति । एस नयो सेसेसुपि । इदञ्च पच्चयाकारदस्सनं यथा पुरिमेहि महाबोधिमूले पवत्तितं, तथा अम्हाकं भगवतापि पवत्तितन्ति अच्छरियवेगाभिहता दससहस्सिलोकधातु सङ्कम्पि सम्पकम्पीति दस्सेन्तो “दिट्ठमत्ते”तिआदिमाह ।

एतस्स धम्मस्साति एतस्स पटिच्चसमुप्पादसज्जितस्स धम्मस्स । सो पन यस्मा अत्थतो हेतुप्पभवानं हेतु । तेनाह “एतस्स पच्चयधम्मस्सा”ति । जातिआदीनं जरामरणपच्चयतायाति अत्थो । नामरूपपरिच्छेदो तस्स च पच्चयपरिग्गहो न पठमाभिनिवेसमत्तेन होति, अथ खो तत्थ अपरापरं जाणुप्पत्तिसज्जितेन अनु अनु बुज्झनेन । तदुभयभावं पन दस्सेन्तो “जातपरिज्जावसेन अननुबुज्झना”ति आह । निच्चसज्जादीनं पजहनवसेन पवत्तमाना विपस्सनाधम्मे पटिविज्झति एव नाम होति पटिपक्खविक्खम्भनेन तिक्खविसदभावापत्तितो, तदधिट्ठानभूता च तीरणपरिज्जा अरियमग्गो च परिज्जापहानाभिसमयवसेन पवत्तिया तीरणप्पहानपरिज्जासङ्गहो चाति तदुभयपटिवेधाभावं दस्सेन्तो “तीरणप्पहानपरिज्जावसेन अप्पटिविज्झना”ति आह । तन्तं वुच्चति पटवीननत्थं तन्तवायेति तन्तं आवज्झित्वा पसारितसुत्तवट्ठितं नीयतीति कत्वा, तं पन तन्ताकुलताय निदस्सनभावेन आकुलमेव गहितन्ति आह “तन्तं विय आकुलजाता”ति । सङ्खेपतो वुत्तमत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो “यथा नामा”तिआदि वुत्तं । समानेतुन्ति पुब्बेनापरं समं कत्वा आनेतुं, अविसमं उजुं कातुन्ति अत्थो । तन्तमेव वा आकुलं तन्ताकुलं, तन्ताकुलं विय जाता भूता तन्ताकुलकजाता । मज्झिमं पटिपदं अनुपगन्त्वा अन्तद्वयपक्खन्देन पच्चयाकारे खलित्वा आकुलब्याकुला होन्ति, तेनेव अन्तद्वयपक्खन्देन तंतंदिट्ठिगाहवसेन परिब्भमन्ता उजुकं धम्मट्ठितितन्तं पटिविज्झितुं न जानन्ति । तेनाह “न सक्कोन्ति पच्चयाकारं उजुं कातु”न्ति । द्वे बोधिसत्तेति पच्चेकबोधिसत्तमहाबोधिसत्ते । अत्तनो धम्मतायाति अत्तनो सभावेन, परोपदेसेन विनाति अत्थो । तत्थ तत्थ गुळकजातन्ति तस्मिं तस्मिं ठाने जातगुळकं पिण्डिसुत्तं । ततो एव गण्ठिबद्धन्ति वुत्तं । पच्चयेसु पक्खलित्वाति अनिच्चदुक्खानत्तादिसभावेसु पच्चयधम्मेषु निच्चादिभाववसेन पक्खलित्वा । पच्चये उजुं कातुं असक्कोन्तोति तस्सेव निच्चादिगाहस्स अविस्सज्जनतो पच्चयधम्मनिमित्तं अत्तनो दस्सनं उजुं कातुं असक्कोन्तो इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्धवसेन गण्ठिकजाता होन्तीति आह “द्वासट्ठि...पे०... गण्ठिबद्धा”ति ।

ये हि केचि समणा वा ब्राह्मणा वा सस्सतदिट्ठिआदि दिट्ठियो निस्सिता अल्लीना, विननतो कुलाति इत्थिलिङ्गवसेन लद्धनामस्स तन्तवायस्स गण्ठिकं नाम आकुलभावेन अगगतो वा मूलतो वा दुविज्जेय्यावयवं खलितबन्धसुत्तन्ति आह “कुलागण्ठिकं वुच्चति पेसकारकज्जियसुत्त”न्ति । सकुणिकाति वट्टचाटकसकुणिका । सा हि रुक्खसाखासु ओलम्बनकुलावका होति । तज्जि सा कुलावकं ततो ततो तिणहीरादिके आनेत्वा तथा तथा विनन्धति, यथा तेसं

पेसकारकज्जियसुत्तं विय अग्गेन वा अग्गं, मूलेन वा मूलं समानेतुं विवेचेतुं वा न सक्का। तेनाह “यथा”तिआदि। तदुभयम्पीति कुलागण्ठिकन्ति वुत्तं कज्जियसुत्तं कुलावकज्ज। **पुरिमनयेनेवाति** “एवमेव सत्ता”तिआदिना पुब्बे वुत्तनयेनेव।

कामं मुज्जपब्बजतिणानि यथाजातानिपि दीघभावेन पतित्वा अरज्जद्वाने अज्जमज्जं विनन्धित्वा आकुलानि हुत्वा तिद्वन्ति, तानि पन तथा दुब्बिवेचियानि यथा रज्जुभूतानीति दस्सेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं। सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयमेव।

**अपायोति** अयेन सुखेन, सुखहेतुना वा विरहितो। **दुक्खस्स गतिभावतोति** अपायिकस्स दुक्खस्स पवत्तिद्वानभावतो। **सुखसमुस्सयतोति** “अब्भुदयतो विनिपतितत्ता”ति विरूपं निपतितत्ता यथा तेनत्तभावेन सुखसमुस्सयो न होति, एवं निपतितत्ता। **इतरोति** संसारो ननु “अपाय”न्तिआदिना वुत्तोपि संसारो एवाति? सच्चमेतं, निरयादीनं पन अधिमत्तदुक्खभावदस्सनत्थं अपायादिगगहणं गोबलिबद्धजायेन अयमत्थो वेदितब्बो। **खन्धानज्ज पटिपाटीति** पच्चन्नं खन्धानं हेतुफलभावेन अपरापरुप्पत्ति। **अब्भोच्छिन्नं वत्तमानाति** अविच्छेदेन पवत्तमाना।

तं **सब्बम्पीति** तं “अपाय”न्तिआदिना वुत्तं सब्बं अपायदुक्खज्जेव वट्टदुक्खज्ज। **महासमुद्वे वातक्खित्ता नावा वियाति** इदं परिब्भमनद्वानस्स महन्तभावदस्सनत्थज्जेव परिब्भमनस्स अनवत्तितदस्सनत्थज्ज वेदितब्बं। सेसं वुत्तनयमेव।

निदानसुत्तवण्णना निड्डिता।

दुक्खवग्गवण्णना निड्डिता।

## ७. महावग्गो

### १. अस्सुतवासुत्तवण्णना

**६१. “अस्सुतवा”**ति सोतद्वारानुसारेण उपधारितं, उपधारणं वा सुतं अस्स अत्थीति सुतवा, तप्पटिक्खेपेन न सुतवाति अस्सुतवा। वा-सद्दो चायं पसंसायं, अतिसयस्स वा बोधनको, तस्मा यस्स पसंसितं, अतिसयेन वा सुतं अत्थि, सो “सुतवा”ति संकिलेसविद्धंसनसमत्थो परियत्तिधम्मपरिचयो “तं सुत्वा तथत्ताय पटिपत्तिं च सुतवा”ति इमिना पदेन पकासितो। अथ वा सोतब्बयुत्तं सुत्वा कत्तब्बनिप्पत्तिं सुणीति सुतवा। तप्पटिक्खेपेन न सुतवाति अस्सुतवा। तेनाहु पोराणा “आगमाधिगमाभावा, जेय्यो अस्सुतवा इती”ति। तथा चाह “खन्धधातु...पे... विनिच्छयरहितो”ति। तत्थ वाचुग्गतकरणं उग्गहो, तत्थ परिपुच्छनं **परिपुच्छा**, कुसलेहि सह चोदनापरिहरणवसेन विनिच्छयस्स कारणं **विनिच्छयो**। **पुथूनन्ति** बहून्। **किलेसादीनं** किलेसाभिसङ्खारानं वित्थारेतब्बं पटिसम्भिदामग्गनिद्वेसेसु (महानि० ५१, ९४) आगतनयेन। **अन्धपुथुज्जनो गहितो** “नालं निब्बिन्दितु”न्तिआदिवचनतो। आसन्नपच्चक्खवाची **इदं-सद्दोति** आह “**इमस्मिन्ति पच्चुप्पन्नपच्चक्खकायं दस्सेती**”ति। चतूसु महाभूतेसु नियुत्तोति **चातुमहाभूतिको**। यथा पन महामत्तिकाय निब्बत्तं मत्तिकामयं, एवमयं चतूहि महाभूतेहि निब्बत्तो “**चतुमहाभूतमयो**”ति वुत्तं। **निब्बिन्देय्याति** निब्बिन्दनम्पि आपज्जेय्य। निब्बिन्दना नाम उक्कण्ठना अनभिरतिभावतोति वुत्तं “**उक्कण्ठेय्या**”ति। **विरज्जेय्याति** वीतरागो भवेय्य। तेनाह “**न रज्जेय्या**”ति। **विमुच्चेय्याति** इध पन अच्चन्ताय विमुच्चनं अधिप्पेतन्ति आह “**मुच्चितुकामो भवेय्या**”ति। चतूहि च रूपजनकपच्चयेहि आगतो चयोति, **आचयो**, वुद्धि। चयतो अपक्कमोति **अपचयो**, परिहानि। **आदानन्ति** गहणं, पटिसन्धिया निब्बत्ति। **भेदोति** खन्धानं भेदो। सो हि कळेवरस्स निक्खेपोति वुत्तोति आह “**निक्खेपनन्ति भेदो**”ति।

पञ्जायन्तीति पकारतो जायन्ति । रूपं परिगगहेतुं परिगगणहनवसेनपि रूपं आलम्बितुं । अयुत्तरूपं कत्वा तण्हादीहि परिगगहेतुं अरूपं परिगगणितुं युत्तरूपं करोति तेसं भिक्खूनं सप्पायभावतो । तेनाह “कस्मा”तिआदि । निक्खड्ढन्तीति ततो गाहतो नीहरन्तो ।

मनायतनस्सेव नामं, न समाधिपञ्जत्तीनं “चित्तं पञ्जञ्च भावयं (सं० नि० १.२३, १९२; पेटको० २२; मि० प० १.९.९), चित्तो गहपती”तिआदीसु (ध० प० अट्ठ० ७४) विय । चित्तीकातब्बभूतं वत्थु एतस्साति चित्तवत्थु, तस्स भावो चित्तवत्थुता, तेन कारणेन चित्तभावमाह । चित्तगोचरतायाति चित्तविचित्तविसयताय । सम्पयुत्तधम्मचित्ततायाति रागादिसद्भादिसम्पयुत्तधम्मवसेन चित्तसभावत्ता । तेन चित्तताय चित्तत्तमाह । विजाननट्टेनाति बुज्झनट्टेन । अज्झोसितन्ति अज्झोसाभूताय तण्हाय गहितं । तेनाह “तण्हाया”तिआदि । परामसित्वाति धम्मसभावं अनिच्चतादिं अतिक्कमित्वा परतो निच्चादितो आमसित्वा । अट्टसतन्ति अट्टाधिकं सतं । नव मानाति सेय्यस्स “सेय्योहमस्मी”तिआदिना आगता नवविधमाना । ब्रह्मजाले आगता सस्सतवादादयो द्वासट्ठिदिट्ठियो । एवन्ति वुत्ताकारेन । यस्मा तण्हामानदिट्ठिगाहवसेन पुथुज्जनेन दळ्हग्गाहं गहितं, तस्मा सो तत्थ निब्बिन्दितुं निब्बिदाजाणं उप्पादेतुं न समत्थो ।

भिक्खवेति एत्थ इति-सद्दो आदिअत्थो, तेन “वर”न्ति एवमादिकं सङ्गणहाति । इदं अनुसन्धिवचनं “कस्मा आहा”ति कथेतुकामताय कारणं पुच्छति । तेनाह “पठमं ही”तिआदि । अस्सुतवता पुथुज्जनेन । तेनाति भगवता । अयुत्तरूपं कतं “निब्बिन्देय्या”तिआदिना आदीनवस्स विभावितत्ता । अरूपे पन तथा आदीनवस्स अविभावितत्ता वुत्तं “अरूपं परिगगहेतुं युत्तरूप”न्ति, युत्तरूपं विय कतन्ति अधिप्पायो । गाहोति तण्हामानदिट्ठिगाहो । “निक्खमित्वा अरूपं गतो”ति इदं भगवता आदीनवं दस्सेत्वा रूपे गाहो पटिक्खित्तो, न अरूपे, तस्मा “कातब्बो नु खो सो तत्था”ति मिच्छागणहन्तानं सो ततो रूपतो निक्खमित्वा अरूपं गतो विय होतीति कत्वा वुत्तं । तिट्ठमानन्ति तिट्ठन्तं । “आपज्जित्वा विय होती”ति सभावेन पवत्तमानं “पठमवये”तिआदिना रूपस्स भेदं वयादीहि विभजित्वा दस्सेति ।

पादस्स उद्धरणेति यथा ठपितस्स पादस्स उक्खिपने । अतिहरणन्ति यथाउद्धतं यथाट्टितट्ठानं अतिक्कमित्वा हरणं । वीतिहरणन्ति उद्धतो पादो यथाट्टितं पादं यथा न घट्टेति, एवं थोकं पस्सतो परिणामेत्वा हरणं । वोस्सज्जनन्ति तथा परपादं वीतिसारेत्वा भूमियं निक्खिपनत्थं अवोस्सज्जनं । सन्निक्खेपनन्ति वोस्सज्जेत्वा भूमियं समं निक्खिपनं ठपनं । सन्निरुज्जनन्ति निक्खित्तस्स सब्बसो निरुज्जनं उप्पीळनं । तत्थ तत्थेवाति तस्मिं तस्मिं पठमवयादिके एव । अवधारणेन तेसं कोट्टासन्तरसङ्कमनाभावमाह । ओधीति भावो, पब्बन्ति सन्धि । पठमवयादयो एव हेत्थ ओधि पब्बन्ति च अधिप्पेता । पटपटायन्ताति “पटपटा”इति करोन्ता विय, तेन नेसं पवत्तिक्खणस्स इत्तरतं दस्सेति । एतन्ति एतं रूपधम्मानं यथावुत्तं तत्थ तत्थेव भिज्जनं एवं वुत्तप्पकारमेव । वट्ठिप्पदेसन्ति वट्ठिया पुलकं बरहं । तज्हि वट्ठिया पुलकं अनतिक्कमित्वाव सा दीपजाला भिज्जति । पवेणिसम्बन्धवसेनाति सन्ततिवसेन ।

रत्तिन्ति रत्तियं । भुम्मत्थे हेतं उपयोगवचनं । एवं पन अत्थो न गहेतब्बो अनुप्पन्नस्स निरोधाभावतो । पुरिमपवेणितोति रूपे वुत्तपवेणितो । अनेकानि चित्तकोटिसतसहस्सानि उप्पज्जन्तीति वुत्तमत्थं थेरवादेन दीपेतुं “वुत्तप्पि चेत”न्तिआदि वुत्तं । अट्ठचूळन्ति थोकेन ऊनं उपट्ठं, तस्स पन उपट्ठं अधिकारतो वाहसतस्साति विज्जायति । “अट्ठचुद्धस”न्ति केचि, “अट्ठचतुत्थ”न्ति अपरे । “साधिकं दियट्ठसतं वाहा”ति दळ्हं कत्वा वदन्तीति वीमंसितब्बं । चतुनाळिको तुम्बो । महारज्जताय पवद्धं वनं पवनन्ति आह “पवनेति महावने”ति । तन्ति पठमं गहितसाखं । अयमत्थोति अयं भूमिं अनोतरित्वा ठितसाखाय एव गहणसङ्घातो अत्थो । एतदत्थमेव हि भगवा “अरज्जे”ति वत्वापि

“पवने”ति आह ।

अरञ्जमहावनं वियाति अरञ्जद्वाने ब्रह्मरञ्जे विय । आरम्भणोलम्बनन्ति आरम्भणस्स अवलम्बनं । न वत्तब्बं आरम्भणपच्चयेन विना अनुप्पज्जनतो । एकजातियन्ति रूपादिनीलादिएकसभावं । “दिस्सति, भिक्खवे, इमस्स चातुमहाभूतिकस्स कायस्स आचयोपि अपचयोपी”ति वदन्तेन रूपतो नीहरित्वा अरूपे गाहो पतिट्ठापितो नाम, “वरं, भिक्खवे, अस्सुतवा पुथुज्जनो”तिआदिं वदन्तेन अरूपतो नीहरित्वा रूपे गाहो पतिट्ठापितो नाम ।

नन्ति गाहं । उभयतोति रूपतो च अरूपतो च । हरिस्सामीति नीहरिस्सामि । परिवत्तेत्वाति मन्तं जप्पित्वा । कण्णे धुमेत्वाति कण्णे धमेत्वा । अस्साति विसस्स । निम्मथेत्वाति निम्मदित्वा, नीहरित्वाति अधिप्पायो ।

मग्गोति लोकोत्तरमग्गो । “निब्बिन्द”न्ति इमिना बलवविपस्सना कथिता ।

अस्सुतवासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. दुतियअस्सुतवासुत्तवण्णना

६२. पच्चयभावेन सुखवेदनाय हितन्ति सुखवेदनियं । तेनाह “सुखवेदनाय पच्चय”न्ति । पच्चयभावो च उपनिस्सयकोटिया, न सहजातकोटिया । तेनाह “ननु चा”तिआदि । जवनवेदनायाति जवनचित्तसहगताय वेदनाय । तं सन्धायाति तं उपनिस्सयपच्चयतं सन्धाय । एतन्ति एतं “सुखवेदनाय पच्चय”न्ति वचनं वुत्तं । एसेव नयोति इमिना “ननु च सोतसम्फस्सो सुखवेदनाय पच्चयो न होती”ति एवमादिं अतिदिसति । सो सम्फस्सो जाति उप्पत्तिद्वानं एतस्साति तज्जातिकं, वेदयितं । तं पन यस्मा तस्स फस्सस्स अनुच्छविकमेव होति, तस्मा तस्सारुप्यं तस्स फस्सस्स अनुरूपन्ति च अत्थो वुत्तो । वुत्तनयेनाति “सुखवेदनाय पच्चयो”तिआदिना वुत्तविधिअनुसारेन । अधरारणियं उत्तरारणिया मन्तनवसेन घट्टनं इव सङ्घट्टनं फस्सेन युगगाहो, तस्स पन घट्टनस्स निरन्तरप्पवत्तिया पिण्डितभावो इध समोधानं, न केसज्जि द्विन्नं तिण्णं वा सहावट्टानन्ति वुत्तं “सङ्घट्टनसप्पिण्डनेनाति अत्थो”ति । अग्गिचुण्णोति विप्फुलिङ्गं । वत्थूति चक्खादिवत्थु विसयसङ्घट्टनतो । लब्भमानोव धम्मो सङ्घट्टनं विय गक्खतीति वुत्तं “सङ्घट्टनं विय फस्सो”ति । उस्माधातु विय वेदना दुक्खसभावत्ता ।

दुतियअस्सुतवासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ३. पुत्तमंसूपमसुत्तवण्णना

६३. वुत्तनयमेवाति हेट्ठा आहारवग्गस्स पठमसुत्ते वुत्तनयमेव । लाभसक्कारेनाति लाभसक्कारसङ्घाताय अट्ठुप्पत्तियाति केचि । लाभसक्कारे वा अट्ठुप्पत्तियाति अपरे । यो हि लाभसक्कारनिमित्तं पच्चयेसु गेधेन भिक्खूनं अपच्चवेक्खितपरिभोगो जातो, तं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा भगवा इमं देसनं निक्खिपि । यमकमहामेघोति हेट्ठा ओलम्बनउपरिउगमनवसेन सतपटलसहस्सपटलो युगळमहामेघो ।

तिट्ठन्ति चेव भगवति कत्थचि निबद्धवासं वसन्ते, चारिकम्पि गच्छन्ते अनुबन्धन्ति च । भिक्खूनम्पि येभ्य्येन कप्पसतसहस्सं ततो भिय्योपि पूरितदानपारमिसञ्चयत्ता तदा महालाभसक्कारो उप्पज्जतीति वुत्तं “एवं

**भिक्षुसङ्घस्सपी**”ति । **सक्कतो**ति सक्कारप्पत्तो । **गरुकतो**ति गरुकारप्पत्तो । **मानितो**ति बहुमतो मनसा पियायितो च । **पूजितो**ति मालादिपूजाय चैव चतुपच्चयाभिपूजाय च पूजितो । **अपचितो**ति अपचायनप्पत्तो । यस्स हि चत्तारो पच्चये सक्कत्वा सुअभिसङ्घते पणीतपणीते उपनेन्ति, सो सक्कतो । यस्मिं गरुभावं पच्चुपट्टपेत्वा देन्ति, सो गरुकतो । यं मनसा पियायन्ति बहुमञ्जन्ति, सो बहुमतो । यस्स सब्बमेतं पूजावसेन करोन्ति, सो पूजितो । यस्स अभिवादनपच्चुट्टानञ्जलिकम्मादिवसेन परमनिपच्चकारं करोन्ति, सो अपचितो । भगवति भिक्षुसङ्घे च लोको एवं पटिपन्नो । तेन वुत्तं “तेन खो पन समयेन...पे०... परिकखारान”न्ति (उदा० १४; सं० नि० २.७०) । **लाभगयसगप्पत्तन्ति** लाभस्स च यसस्स च अगं उक्कंसं पत्तं ।

### पठमाहारवण्णना

**अस्साति** भगवतो । धम्मसभावचिन्तावसेन पवत्तं सहोत्तप्पजाणं **धम्मसंवेगो** । धुवपटिसेवनट्टानज्हेतं सत्तानं, यदिदं आहारपरिभोगो, तस्मा न तत्थ अपच्चवेक्खणमत्तेन पाराजिकं पञ्जपेतुं सक्काति अधिप्पायो । **आहाराति** “पच्चया”तिआदिना पुब्बे आहारेसु वुत्तविधिं सन्धाय आह “**आहारा**”तिआदि । इदानी तत्थ कत्तब्बं अत्थवण्णनं सन्धाय “**हेट्ठा वुत्तत्थमेवा**”ति वुत्तं ।

**आदीनवन्ति** दोसं । **जायाति** भरिया । **पतीति** भत्ता । अपेक्खासद्वा चेते पितापुत्तसद्वा विय, पाळियं पन आ-कारस्स रस्सत्तं सानुनासिकञ्च कत्वा वुत्तं “**जायम्पतिका**”ति । सम्मा फलं वहतीति सम्बलं, सुखावहन्ति अत्थो । तथा हि तं “पथे हितन्ति पाथेय्य”न्ति वुच्चति । मग्गस्स कन्तारपरियापन्नत्ता वुत्तं “**कन्तारभूतं मग्ग**”न्ति । दुल्लभताय तं उदकं तत्थ तारेतीति कन्तारं, निरुदकं महावनं । रुळ्हीवसेन इतरम्पि महावनं तथा वुच्चतीति आह “**चोरकन्तार**”न्तिआदि । परराजूनं वेरिआदीनञ्च वसेन सप्पटिभयम्पि अरञ्जं एत्थेव सङ्गहं गच्छतीति वुत्तं “**पञ्चविध**”न्ति ।

**घनघनट्टानतो**ति मंसस्स बहलबहलं थूलथूलं हुत्वा ठितट्टानतो । “तादिसज्झि मंसं गहेत्वा सुक्खापितं **वल्लूरं** । सूले आवुनित्वा पक्कमंसं **सूलमंसं** । **विरळच्छायायं निसीदिसु** गन्तुं असमत्थो हुत्वा । **गोवतकुक्कुरवतदेवतायाचनादीहीति** गोवतकुक्कुरवतादिवतचरणेहि चैव देवतायाचनादीहि पणिधिकम्मेहि च महन्तं दुक्खं अनुभूतं ।

यस्मा पन सासने सम्मापटिपज्जन्तस्स भिक्षुनो आहारपरिभोगस्स ओपम्मभावेन तेसं जायम्पतिकानं पुत्तमंसपरिभोगो इध भगवता आनीतो, तस्मास्स नानाकारेहि ओपम्मत्तं विभावेतुं “**तेसं सो पुत्तमंसाहारो**”तिआदि आरब्धं । तत्थ **सजातिमंसतायाति** समानजातिकमंसभावेन, मनुस्समंसभावेनाति अत्थो । मसुस्समंसज्झि कुलप्पसुतमनुस्सानं अमनुज्जं होति अपरिचितभावतो गारय्हभावतो च, ततो एव जातिआदिमंसतायातिआदि वुत्तं । तरुणमंसतायातिआदि पन सभावतो अनभिसङ्खारतो च अमनुज्जाति कत्वा वुत्तं । **अधूपिततायाति** अधूपितभावतो । **मज्झत्तभावेयेव ठिता** । ततो एव **निच्छन्दरागपरिभोगे ठिताति** वुत्तं कन्तारतो नित्थरणज्झासयताय । इदानी ये च ते अनपनीताहारो, न यावदत्थपरिभोगो विगतमच्छेरमलता सम्मोहाभावो आर्यतिं तत्थ पत्थनाभावो सन्निधिकाराभावो अपरिच्चजनमदत्थाभावो अहीळना अविवादपरिभोगो चाति उपमायं लब्धमाना पकारविसेसा, ते तथा नीहरित्वा उपमेय्ये योजेत्वा दस्सेतुं “**न अट्टिन्हारुचम्मनिस्सितट्टानानी**”तिआदि वुत्तं । तं **कारणन्ति** तं तेसं जायम्पतीनं यावदेव कन्तारनित्थरणत्थाय पुत्तमंसपरिभोगसङ्घातं कारणं ।

**निस्सन्दपाटिकुल्यतं पच्चवेक्खन्तोपि** कबळीकाराहारं परिवीमंसति । **यथा ते जायम्पतिकाति**आदिपि

ओपम्मसंसन्दनं । “परिभुज्जितब्बो आहारो”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । एस नयो इतो परेसुपि ।  
अपटिक्खिपित्वाति अनपनेत्वा । वड्डकेन विय कुक्कुटेन विय चाति विसदिसूदाहरणं । ओधिं अदस्सेत्वाति  
महन्तग्गहणवसेन ओधिं अकत्वा । सीहेन वियाति सदिसूदाहरणं । सो किर सपदानमेव खादति ।

अगधितअमुच्छितादिभावेन परिभुज्जितब्बतो “अमच्छरायित्वा”तिआदि वुत्तं । अब्भन्तरे अत्ता नाम अत्थीति दिट्ठि  
अत्तूपलद्धि, तंसहगतेन सम्मोहेन अत्ता आहारं परिभुज्जतीति । सतिसम्पजज्जवसेनपीति “असिते पीते खायिते सायिते  
सम्पजानकारी होती”ति एत्थ वुत्तसतिसम्पजज्जवसेनपि ।

“अहो वत मयं...पे०... लभेय्य”न्ति पत्थनं वा, “हिय्यो विय...पे०... न लद्ध”न्ति अनुसोचनं वा अकत्वाति योजना ।

“सन्निधिं न अकंसु, भूमियं वा निखणिसु, अग्गिना वा झापयिसू”ति न-कारं आनेत्वा योजना । एवं सब्बत्थ ।

पिण्डपातं वा अहीळेन्तेन दायकं वा अहीळेन्तेन परिभुज्जितब्बोति योजना । स पत्तपाणीति सो पत्तहत्यो ।  
नावजानियाति न अवजानिया । अतिमज्जतीति अतिक्कमित्वा मज्जति, अवजानातीति अत्थो ।

“तीहि परिज्जाहि परिज्जाते”ति वत्वा ताहि कबळीकाराहारस्स परिजाननविधिं दस्सेन्तो “कथ”न्तिआदिमाह । तत्थ  
सवत्थुकवसेनाति ससम्भारवसेन, सभावतो पन रूपाहरणं ओजमत्तं होति । इदञ्चि कबळीकाराहारस्स लक्खणं । कामं  
रसारम्मणं जिक्कापसादे पटिहज्जति, तेन पन अविनाभावतो सम्पत्तविसयगाहिताय च जिक्कापसादस्स “ओजडुमकरूपं  
कथ पटिहज्जती”ति वुत्तं । तस्साति जिक्कापसादस्स । इमे धम्माति इमे यथावुत्तभूतुपादायधम्मा । तन्ति रूपखन्धं ।  
परिग्गहतोति परिग्गहन्तस्स । उप्पन्ना फस्सपञ्चमका धम्माति सब्बेपि ये यथानिद्धारिता, तेहि सहप्पवत्ताव सब्बेपि  
इमे । सरसलक्खणतोति अत्तनो किच्चतो लक्खणतो च । तेसं नामरूपभावेन ववत्थपितानं पञ्चन्नं खन्धानं पच्चयो  
विज्जाणं । “तस्स सङ्खारा तेसं अविज्जा”ति एवं उद्धं आरोहनवसेन पच्चयं । अधोओरोहनवसेन पन सळायतनादिके  
परियेसन्तो अनुलोमपटिलोमं पटिच्चसमुप्पादं पस्सति । सळायतनादयोपि हि रूपारूपधम्मानं यथारहं पच्चयभावेन  
ववत्थपेतब्बाति । याथावतो दिट्ठत्ताति “इदं रूपं, एत्तकं रूपं, न इतो भिय्यो, इदं नामं, एत्तकं नामं, न इतो भिय्यो”ति च  
यथाभूतं दिट्ठत्ता । अनिच्चानुपस्सना, दुक्खानुपस्सना, अनत्तानुपस्सना, निब्बिदानुपस्सना, विरागानुपस्सना,  
निरोधानुपस्सना, पटिनिस्सगानुपस्सनाति इमासं सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन । सोति कबळीकाराहारो । तिलक्खण...  
पे०... सङ्खातायाति अनिच्चतादीनं तिण्णं लक्खणानं पटिविज्जनवसेन लक्खणवन्तसम्मसनवसेन च  
पवत्तजाणसङ्खाताय । परिज्जातो होति अनवसेसतो नामरूपस्स जातत्ता तप्परियापन्नत्ता च आहारस्स । तेनाह “तस्मिं  
येवा”तिआदि । छन्दरागावकड्डनेनाति छन्दरागस्स पजहनेन ।

पञ्च कामगुणा कारणभूता एतस्स अत्थीति पञ्चकामगुणिको । तेनाह “पञ्चकामगुणसम्भवो”ति । एकस्सा  
तण्हाय परिज्जा एकपरिज्जा । सब्बस्स पञ्चकामगुणिकस्स रागस्स परिज्जा, सब्बपरिज्जा । तदुभयस्सपि मूलभूतस्स  
आहारस्स परिज्जा मूलपरिज्जा । इदानी इमा तस्सोपि परिज्जायो विभागेन दस्सेतुं “यो भिक्खू”तिआदि आरब्धं ।  
जिक्काद्वारे एकरसतण्हं परिजानातीति जिक्काय रसं सायित्वा इति पटिसज्जिक्खति “यो यमेत्थ रसो, सो वत्थुकामवसेन  
ओजडुमकरूपं होति जिक्कायतनं पसादो । सो किं निस्सितो? चतुमहाभूतनिस्सितो । तंसहजातो वण्णो गन्धो रसो ओजा  
जीवितिन्द्रियन्ति इमे धम्मा रूपक्खन्धो नाम । यो तस्मिं रसे अस्सादो, अयं रसतण्हा । तंसहगता फस्सादयो धम्मा चत्तारो  
अरूपक्खन्धा”तिआदिवसेन । सब्बं अट्टकथायं आगतवसेन वेदितब्बं । तेनाह “तेन पञ्चकामगुणिको रागो

**परिज्जातोव होती**”ति । तत्थ तेनाति यो भिक्खु जिह्वाद्वारे रसतण्हं परिजानाति, तेन । कथं पन एकस्मिं द्वारे तण्हं परिजानतो पञ्चसु द्वारेसु रागो परिज्जातो होतीति आह **“कस्मा”**तिआदि । **तस्सायेवाति** तण्हाय एव तण्हासामज्जतो एकत्तनयवसेन वुत्तं । **तत्थाति** पञ्चसु द्वारेसु । **उप्पज्जनतोति** रूपरागादिभावेन उप्पज्जनतो । लोभो एव हि तण्हायनट्ठेन “तण्हा”तिपि, रज्जनट्ठेन “रागो”तिपि वुच्चति । तेनाह **“सायेव ही”**तिआदि । इदानीं वुत्तमेवत्थं **“यथा”**तिआदिना उपमाय सम्पिण्डेति । **पञ्चमग्गे हनतोति** पञ्चसु मग्गेसु सञ्चरित्तं करोन्तेन मग्गगामिनो हनन्तो **“मग्गे हनतो”**ति वुत्तो ।

सव्यज्जने पिण्डपातसज्जिते भत्तसमूहे मनुज्जे रूपे रूपसद्वादयो लब्धन्ति, तत्थ पञ्चकामगुणरागस्स सम्भवं दस्सेतुं **“कथं”**न्तिआदि वुत्तं । **सतिसम्पज्जनेन परिग्गहेत्वाति** सब्बभागियेन कम्मट्ठानपरिपालकेन परिग्गहेत्वा । **निच्छन्दरागपरिभोगेनाति** मग्गाधिगमसिद्धेन निच्छन्दरागपरिभोगेन परिभुत्ते । **सोति** कामगुणिको रागो ।

**तस्मिं सतीति** कबळीकाराहारे सति । **तस्साति** पञ्चकामगुणिकरागस्स । **उप्पत्तितोति** उप्पज्जनतो । न हि आहारालाभेन जिघच्छादुब्बल्यपरेतस्स कामपरिभोगिच्छा सम्भवति । **उपनिज्झानचित्तन्ति** रागवसेन अज्जमज्जं ओलोकनचित्तं ।

**नत्थि तं संयोजनन्ति** पञ्चविधमपि उद्धमभागियसंयोजनं सन्धाय वुत्तं । तेनाह **“तेन रागेन...पे०... नत्थी”**ति । तेनाति कामरागेन । **एत्तकेनाति** यथावुत्ताय देसनाय । **कथेतुं वट्ठतीति** इमं पठमाहारकथं कथेन्तेन धम्मकथिकेन ।

पठमाहारवण्णना निड्ढिता ।

### दुतियाहारवण्णना

**दुतियेति** दुतिये आहारे । **उद्दालितचम्माति** उप्पाटितचम्मा, सब्बसो अपनीतचम्माति अत्थो । **न सक्कोति** दुब्बलभावतो, तथा हि इत्थी **“अबला”**ति वुच्चति । **सिलाकुट्टादीनन्ति आदि-**सद्देन इट्ठककुट्टमत्तिकाकुट्टादीनं सङ्गहो । **उण्णनाभीति** मक्कटकं । **सरबूति** घरगोळिका । **उच्चालिङ्गपाणका** नाम लोमसा पाणका । **आकासनिस्सिताति** आकासचारिनो । **लुञ्चित्वाति** उप्पाटेत्वा ।

**तिस्सो परिज्जाति** हेट्ठा वुत्ता जातपरिज्जादयो तिस्सो परिज्जा । **तम्मूलकत्ताति** फस्समूलकत्ता । **देसना याव अरहत्ता कथिता** सब्बसो वेदनासु परिज्जातासु किलेसानं लेसस्सपि अभावतो ।

दुतियाहारवण्णना निड्ढिता ।

### ततियाहारवण्णना

**अङ्गारकासुन्ति** अङ्गाररासिं । **फुणन्तीति** अत्तनो उपरि सयमेव आकिरन्तीति अत्थो । तेनाह **“नरा रुदन्ता परिदङ्गत्ता”**ति । **नराति** पुरिसाति अत्थो, न मनुस्सा । **भयज्झि मं विन्दतीति** भयस्स वसेन करोन्तो भयं लभति नाम । **सन्तरमानोवाति** सुट्ठु तरमानो एव हुत्वा । पोरिसं वुच्चति पुरिसप्पमाणं, तस्मा **अतिरेकपोरिसा** पुरिसप्पमाणतो अधिका । तेनाह **“पञ्चरत्तनप्पमाणा”**ति । **अस्साति** कासुया । **तदभावेति** तेसं जालाधूमानं अभावे । **आरकावस्साति** आरका एव अस्स ।

अङ्गारकासु विय तेभूमकवट्टं एकादसन्नं अग्गीनं वसेन महापरिळाहतो । जिवि...पे०... पुथुज्जनो तेहि अग्गीहि दहितब्बतो । द्वे बल...पे०... कम्मं अनिच्छन्तस्सेव तस्स वट्टदुक्खे पातनतो । आयूहनूपकङ्कनानं कालभेदो न चिन्तेतब्बो एकन्तभाविनो फलस्स निष्फादितत्ताति आह “कम्मं ही”तिआदि ।

फस्से वुत्तनयेनेवाति तत्थ “फस्सो सङ्खारक्खन्धो”ति वुत्तं, इध “मनोसज्जेतना सङ्खारक्खन्धो”ति वत्तब्बं । सेसं वुत्तनयमेवाति । “तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो”ति वचनतो मनोसज्जेतनाय तण्हा मूलकारणन्ति आह “तण्हामूलकत्ता मनोसज्जेतनाया”ति । तेनाह “न ही”तिआदि । केचि पन यस्मा मनोसज्जेतनाय फलभूतं वेदनं पटिच्च तण्हा उप्पज्जति, तस्मा एवं वुत्तन्ति वदन्ति ।

ततियाहारवण्णना निट्ठिता ।

### चतुत्थाहारवण्णना

अनिट्ठपापनवसेन तंसमङ्गीपुग्गलं आगच्छतीति आगु, पापं, तं चरति सीलेनाति आगुचारी । तेनाह “पापचारि”न्ति ।

राजा विय कम्मं परमिस्सरभावतो । आगुचारी पुरिसो विय...पे०... पुथुज्जनो दुक्खवत्थुभावतो । आदिन्नप्पहारवण्णानि तीणि सत्तिसतानि विय पुथुज्जनस्स आतुरमानमहादुक्खपतिट्ठं पटिसन्धिविज्जाणं । तेनाह सत्ति... पे०... दुक्खन्ति ।

तम्मूलकत्ताति पटिसन्धिविज्जाणमूलकत्ता इतो परं पवत्तनामरूपस्स ।

चतुत्थाहारवण्णना निट्ठिता ।

पुत्तमंसूपमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ४. अत्थिरागसुत्तवण्णना

६४. चतुत्थे सोति लोभो । रज्जनवसेनाति रङ्गजातं विय तस्स चित्तस्स अनुरज्जनवसेन । नन्दनवसेनाति सप्पीतिकताय आरम्मणस्स अभिनन्दनवसेन । तण्हायनवसेनाति विसयकत्तुकामताय वसेन । एको एव हि लोभो पवत्तिआकारवसेन तथा वुत्तो । पतिट्ठितन्ति लद्धसभावं । तत्थाति वट्टे । आहारेति केचि । विज्जाणन्ति अभिसङ्खारविज्जाणं । विरुळ्हन्ति फलनिब्बत्तिया विरुळ्हिप्पत्तं । तेनाह “कम्मं जवापेत्वा”तिआदि । तत्थ जवापेत्वाति फलं गाहापेत्वा । अभिसङ्खारविज्जाणज्झि अत्तना सहजातानं सहजातादिपच्चयेहि चेव आहारपच्चयेन च पच्चयो हुत्वा तस्स अत्तनो फलुप्पादने सामत्थियत्ता विरुळ्हिप्पत्तं । तेनाह “कम्मं सन्ताने लद्धभावं विरुळ्हिप्पत्तज्जस्स होती”ति । वट्टकथा एसाति कत्वा “यत्थाति तेभूमकवट्टे भुम्म”न्ति वुत्तं । सब्बत्थाति सब्बेसु । पुरिमपदे एतं भुम्मन्ति “यत्थ तत्था”ति आगतं एतं भुम्मवचनं पुरिमस्मिं पुरिमस्मिं पदे विसयभूते । तज्झि आरब्भ एतं “यत्थ तत्था”ति भुम्मवचनं वुत्तं । इमस्मिं विपाकवट्टेति पच्चुप्पन्ने विपाकवट्टे । आयतिं वट्टहेतुके सङ्खारे सन्धाय वुत्तं “यत्थ अत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ती”ति वचनतो । पुनब्भवाभिनिब्बत्तीति च पटिसन्धि अधिप्पेताति वुत्तं “यत्थ अत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति, अत्थि तत्थ आयतिं जातिजरामरण”न्ति । जातीति चेत्थ मातुकुच्छितो निक्खमनं अधिप्पेतं । यस्मिं

ठानेति यस्मिं कारणे सति ।

कारणञ्चेत्थ सङ्गारा वेदितब्बा । ते हि आयतिं पुनर्भववाभिनिव्वत्तिया हेतू, तण्हाअविज्जायो, कालगतिआदयो च कम्मस्स सम्भारा । केचि पन किलेसवट्टकम्मगतिकाला चाति अधिप्पायेन “कालगतिआदयो च कम्मस्स सम्भारा”ति वदन्ति । तंतंभवपत्थनाय तथा तथा गतो तिविधो भवोव तेभूमकवट्ठं । तेनाह “यत्थाति तेभूमकवट्ठे”ति । तथा चाह “ससम्भारककम्मं भवेसु रूपं समुट्ठापेती”ति । रूपन्ति अत्तभावं ।

सङ्घिपित्वाति तीसु अकत्वा विज्जाणेन एकसङ्घेपं कत्वाति अत्थो । एको सन्धीति एको हेतुफलसन्धि । विपाकविधिन्ति सळायतनादिकं वेदनावसानं विपाकविधिं । “नामरूपेण सद्धि”न्ति पदं आनेत्वा सम्बन्धो । नामरूपेणाति वा सहयोगे करणवचनं । इध एको सन्धीति एको हेतुफलसन्धि । आयतिभवस्साति आयतिं उपपत्तिभवस्स । तेन चेत्थ एको सन्धि हेतुफलसन्धि वेदितब्बो ।

खीणासवस्स अगमग्गाधिगमनतोव पवत्तकम्मस्स मग्गेन सहायवेकल्लस्स कतत्ता अविज्जमानं । सूरियरस्मिसमन्ति ततो एव वुत्तनयेनेव अप्पतिट्ठितसूरियरस्मिसमं । साति रस्मि । कायादयोति कायद्वारादयो । कतकम्मन्ति पच्चयेहि कतभावं उपादाय वुत्तं, न कम्मलक्खणपत्ततो । तेनाह “कुसलाकुसलं नाम न होती”ति । किरियमत्तेति अविपाकधम्मत्ता कायिकादिपयोगमत्ते ठत्वा । अविपाकं होति तेसं अविपाकधम्मत्ता ।

अत्थिरागसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. नगरसुत्तवण्णना

६५. पञ्चमसुत्ते “पुब्बेव मे, भिक्खवे, सम्बोधा”तिआदि हेट्ठा संवण्णितमेवाति अवुत्तमेव संवण्णेतुं “नामरूपे खो सती”ति आरब्धो । तत्थ द्वादसपदिके पटिच्चसमुप्पादे इमस्मिं सुत्ते यानि द्वे पदानि अगगहितानि, नेसं अगगहणे कारणं पुच्छित्वा विस्सज्जेतुकामो तेसं गहेतब्बकारणं ताव दस्सेन्तो “एत्था”तिआदिमाह । पच्चक्खभूतं पच्चुप्पन्नं भवं पठमं गहेत्वा तदनन्तरं अनागतस्स “दुतिय”न्ति गहणे अतीतो ततियो होतीति आह “अविज्जासङ्गारा हि ततियो भवो”ति । ननु चेत्थ अनागतस्स भवस्स गहणं न सम्भवति पच्चुप्पन्नभववसेन अभिनिवेसस्स जोतितत्ताति? सच्चमेतं, कारणे पन गहिते फलं गहितमेव होतीति तथा वुत्तन्ति दट्ठब्बं । अपिचेत्थ अनागतो अट्ठा अत्थतो सङ्गहितो एव यतो “नामरूपपच्चया सळायतन”न्तिआदिना अनागतद्वसंगाहिता देसना पवत्ता, चतुवोकारवसेन विज्जाणपच्चया नामन्ति विसेसो अत्थि । तस्मा “पञ्चवोकारवसेना”ति वुत्तं । तेहीति अविज्जासङ्गारेहि आरम्मणभूतेहि । अयं विपस्सनाति अट्ठापच्चुप्पन्नवसेन उदयब्बयं पस्सन्तस्स पवत्तविपस्सना । न घटीयतीति न समिज्झति । महा...पे०... अभिनिविट्ठोति न घटने कारणमाह, हेट्ठा गहितत्ता पाटियेक्कं सम्मसनीयं न होतीति अधिप्पायो ।

अदिट्ठेसूति अनवबुद्धेसु । चतुसच्चस्स अनुबोधेन न भवितब्बन्ति आह “न सक्का बुद्धेन भवितु”न्ति । इमिनाति महासत्तेन । तेति अविज्जासङ्गारा । भवउपादानतण्हावसेनाति भवउपादानतण्हादस्सनवसेन । दिट्ठाव “तंसहगता”ति समानयोगक्खमत्ता । न परभागं खनेय्य अत्तना इच्छितस्स गहितत्ता परभागे अज्जस्स अभावतो च । तेनाह “कस्सचि नत्थिताया”ति । पटिनिवत्तेसीति पटिसंहरि । पटिनिवत्तने पन कारणं दस्सेतुं “तदेत”न्तिआदि वुत्तं । अभिन्नट्ठानन्ति अखणितट्ठानं ।

**पच्ययतीति** हेतुतो, सङ्खारतीति अत्थो । “किम्हि नु खो सति जरामरणं होती”ति आदिना हेतुपरम्परवसेन फलपरम्पराय कित्तमानाय, किम्हि नु खो सति विज्जाणं होतीति च विचारणाय सङ्खारे खो सति विज्जाणस्स विसेसतो कारणभूतो सङ्खारो अगगहितो, ततो विज्जाणं पटिनिवत्तति नाम, न सब्बपच्ययतो । तेनेवाह “नामरूपे खो सति विज्जाणं होती”ति । किं नाम हेत्थ सहजातादिवसेनेव पच्ययभूतं अधिप्पेतं, न कम्मूपनिस्सयवसेन पच्चुप्पन्नवसेन अभिनिवेसस्स जोतितत्ता । **आरम्मणतीति** अविज्जासङ्खारसङ्खातआरम्मणतो, अतीतभवसङ्खातआरम्मणतो । अतीतद्वपरियापन्ना हि अविज्जासङ्खारा । ततो पटिनिवत्तमानं विज्जाणं अतीतभवोपि पटिनिवत्तति नाम । **उभयम्पीति** पटिसन्धिविज्जाणं विपस्सनाविज्जाणम्पि । **नामरूपं न अतिक्कमतीति** पच्ययभूतं आरम्मणभूतञ्च नामरूपं न अतिक्कमति तेन विना अवत्तनतो । तेनाह “**नामरूपतो परं न गच्छती**”ति । **विज्जाणे नामरूपस्स पच्यये होन्तेति** पटिसन्धिविज्जाणे नामरूपस्स पच्यये होन्ते । **नामरूपे विज्जाणस्स पच्यये होन्तेति** नामरूपे पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्यये होन्ते । चतुवोकारपच्चवोकारभववसेन यथारहं योजना वेदितब्बा । **द्वीसुपि अज्जमज्जं पच्ययेसु होन्तेसूति** पन पच्चवोकारभववसेन । **एत्तकेनाति** एवं विज्जाणनामरूपानं अज्जमज्जं उपत्थम्भवसेन पवत्तिया । **जायेथ वा उपपज्जेथ वाति** “सत्तो जायति उपपज्जती”ति समज्जा होति विज्जाणनामरूपविनिमुत्तस्स सत्तपज्जत्तिया उपादानभूतस्स धम्मस्स अभावतो । तेनाह “**इतो ही**”ति आदि । **एतदेवाति** “विज्जाणं नामरूप”न्ति एतं द्वयमेव ।

**अपरापरचुतिपटिसन्धीहीति** अपरापरचुतिपटिसन्धिदीपकेहि “चवति, उपपज्जती”ति द्वीहि पदेहि । **पच्च पदानीति** “जायेथ वा”ति आदीनि पच्च पदानि । ननु तत्थ पठमतितियेहि चतुत्थपच्चमानि अत्थतो अभिन्नानीति? सच्चं, विज्जाणनामरूपानं अपरापरुप्पत्तिदस्सनत्थं एवं वुत्तं । तेनाह “**अपरापरचुतिपटिसन्धीही**”ति । **एत्तावताति** वुत्तमेवत्थन्ति यो “एत्तावता”ति पदेन पुब्बे वुत्तो, तमेव यथावुत्तमत्थं “यदिद”न्ति आदिना निरय्यातेन्तो पुन वत्त्वा । **अनुलोमपच्चयाकारवसेनाति** पच्चयधम्मदस्सनपुब्बकपच्चयुप्पन्नधम्मदस्सनवसेन । पच्चयधम्मानज्झि अत्तनो पच्चयुप्पन्नस्स पच्चयभावो इदप्पच्चयता पच्चयाकारो, सो च “अविज्जापच्चया सङ्खारा”ति आदिना वुत्तो सङ्खारुप्पत्तिया अनुलोमनतो अनुलोमपच्चयाकारो, तस्स वसेन ।

**आपतीति** परिखागतउदकतो । द्वारसम्पत्तिया तत्थ वसन्तानं पवेसननिग्गमनफासुताय उपभोगपरिभोगवत्थुसम्पत्तिया सरीरचित्तसुखताय नगरस्स मनुज्जताति वुत्तं “**समन्ता ... पे०... रमणीय**”न्ति । पुब्बे सुज्जभावेन अरज्जसदिसं हुत्वा ठितं जनवासं करोन्ते नगरस्स लक्खणप्पत्तं होतीति वुत्तं “**तं अपरेन समयेन इद्धज्जेव अस्स फीतज्जा**”ति ।

“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो च सुपरिसुद्धो”ति वचनतो तीहि विरतीहि सद्धिं पुब्बभागमग्गोपि अट्ठङ्गिकवोहारं लद्धुं अरहतीति वुत्तं “**अट्ठङ्गिकस्स विपस्सनामग्गस्सा**”ति । **विपस्सनाय चिण्णन्तेति** विपस्सनाय सज्जरितताय तत्थ तत्थ ताय विपस्सनाय तीरिते परियेसिते । **लोकुत्तरमग्गदस्सनन्ति** अनुमानादिवसेन लोकुत्तरमग्गस्स दस्सनं । तथा हि निब्बाननगरस्स दस्सनं दट्ठब्बं । **दिट्ठकालोति** अधिगमवसेन दिट्ठकालो । मग्गफलवसेन उप्पन्ना **परोपण्णास** अनवज्जधम्मा, पच्चवेक्खणजाणं पन तेसं ववत्थापकं । यापेत्वाति **चरापेत्वा** ।

**अवत्तमानकट्टेनाति** बुद्धसुज्जे लोके कस्सचि सन्ताने अप्पवत्तनतोव उप्पादादिवसेन वत्तमानवसेन । तथा हि भगवा “अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असज्जातस्स सज्जनेता”ति आदिकेहि थोमितो । पुब्बकेहि महेसीहि पटिपन्नो हि अरियमग्गो इतरेहि अन्तरा केहिचि अवळज्जितोति वुत्तं “**अवळज्जनट्टेन पुराणमग्गो**”ति । **ज्ञानस्सादेनाति** ज्ञानसुखेन ज्ञानपीतिया । **सुभिक्षं** पणीतधम्मामतताय तित्तिआवहं । **पुप्फितं** उपसोभितं । **याव दससहस्सचक्कवाळेति** वुत्तं

“एकस्मा लोकधातुया”ति परिच्छिन्नबुद्धखेत्तता । तस्स अत्थिताय हि परिच्छेदो अत्थि । एतस्मिं अन्तरेति एतस्मिं ओकासे ।

नगरसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. सम्मससुत्तवण्णना

६६. छट्ठे अस्साति भगवतो । सण्हसुखुमधम्मपरिदीपनतो सुखुमा । तीहि लक्खणेहि अङ्कियत्ता तिलक्खणाहता, अनिच्चादिलक्खणपरिदीपिनीति अत्थो । अरियधम्माधिगमस्स उपनिस्सयभूतेन हेतुना सहेतुका । तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय पाटिहारियपञ्जाय च अत्थिताय पञ्जवन्तो न केवलं अज्झत्तिकअङ्गसम्पत्तियेव, बाहिरङ्गसम्पत्तिपि नेसमत्थीति दस्सेतुं “सिनिद्धानी”तिआदि वुत्तं । अब्भन्तरन्ति अज्झत्तं । पच्चयसम्मसनन्ति पच्चयुप्पन्नानं पच्चयवीमंसं ।

आरम्भानुरूपा अनुसन्धि यथानुसन्धि । न गताति न सम्पत्ता । असम्भिन्नपदन्ति अवोमिस्सकपदं, अज्जत्थ एवं अनागतं वाक्यन्ति अत्थो । तेनाह “अज्जत्थ हि एवं वुत्तं नाम नत्थी”ति । एवन्ति “तेनहानन्दा”ति एकवचनं, “सुणाथ मनसि करोथा”ति बहुवचनं कत्वा वुत्तं नाम नत्थीति अत्थो । केचि पन “तेनहानन्दा”ति इधापि बहुवचनमेव कत्वा पठन्ति “साधु अनुबुद्धा”तिआदीसु विय । उपधीति अधिप्पेतं उपधीयति एत्थ दुक्खन्ति । उप्पज्जति उप्पादक्खणं उदयं पटिलभति “पाकटभावो ठितिको, अत्तलाभो उदयो”ति । निविसति निवेसं ओकासं पटिलभति । एकवारमेव हि उप्पन्नमत्तस्स धम्मस्स दुब्बलत्तेन ओकासे विय पतिट्ठहनं नत्थि, पुनप्पुनं आरम्भणे पवत्तमानं निविट्ठं पतिट्ठितं नाम होति । तेनाह “निविसतीति पुनप्पुनं पवत्तिवसेन पतिट्ठहती”ति ।

पियसभावन्ति पियायितब्बजातिकं । मधुरसभावन्ति इट्ठजातिकं । अभिनिविट्ठाति तण्हाभिनिवेसेन ओतिण्णा । सम्पत्तियन्ति भवसम्पत्तियं । निमित्तग्गहणानुसारेनाति पटिबिम्बग्गहणानुसारेन । कण्णस्स छिट्ठपदेसं रजतनाळिकं विय, कण्णबद्धं पन पामङ्गसुत्तं विय । तुङ्गा उच्चा दीघा नासिका तुङ्गनासा । एवं लद्धवोहारं अत्तनो घानं । “लद्धवोहारा”ति वा पाठो । तस्मिं सति तुङ्गा नासा येसं ते तुङ्गनासा । एवं लद्धवोहारा सत्ता अत्तनो घानन्ति योजना वण्णसण्ठानतो रत्तकम्बलपटलं विय । सम्फस्सतो मुदुसिनिद्धं किच्चतो सिनिद्धमधुररसदं । साललट्ठिन्ति सालक्खन्धं ।

अहसंसूति पस्सिंसु । एवं वुत्तन्ति “कंसे”ति एवं वुत्तं अधिट्ठानवोहारेन ।

सम्पत्तिन्ति वण्णादिगुणं । आदीनवन्ति मरणगततो ।

सत्तुपानीयेनाति सत्तुं पक्खिपित्वा आलोलितपानीयेन । चत्तारि पानानि विय चत्तारो मग्गा तण्हापिपासावूपसमनतो ।

सम्मससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. नळकलापीसुत्तवण्णना

६७. सत्तमे कस्मा पुच्छतीति महाकोट्टिकत्थेरो सयं तत्थ निक्कङ्खो समानो कस्मा पुच्छतीति अधिप्पायो ।

अज्झासयजाननत्थन्ति इदम्पि तस्स महासावकस्स परचित्तजाननेन अप्पाटिहीरं सिया, तेन तं अपरितुस्सन्तो “अपिचा”तिआदिमाह । तत्थ द्वे अग्गसावकाति सीलादिगुणेहि उत्तमसावकाति अत्थो, न हि महाकोट्टिकत्थेरो अग्गसावकलक्खणप्पत्तो, अथ खो महासावकलक्खणप्पत्तो । इदनेव खो मयन्तिआदि हेट्ठा पच्चयुप्पन्नं अनालोळेन्तेन दस्सेत्वा देसना आहटा, न अज्जमज्जपच्चयतावसेन, इध पन येनाधिप्पायेन तं आलोळेत्वा निवत्तेत्वा कथितं महाथेरेन, तमेवस्स अधिप्पायं तेनेव पकासेतुकामो महाकोट्टिकत्थेरो आह “इदनेव खो मय”न्तिआदि । तेनाह “इदं थेरो”तिआदि ।

एत्तके ठानेति “किं नु खो आवुसो”तिआदिना पठमारम्भतो पट्टाय याव “निरोधो होती”ति पदं, एत्तके ठाने । अविज्जासङ्खारे अग्गहेत्वा “नामरूपपच्चया विज्जाण”न्ति देसनाय पवत्तत्ता “पच्चयुप्पन्नपच्चवोकारभववसेन देसना कथिता”ति वुत्तं । “फले गहिते कारणं गहितमेवा”ति विज्जाणे गहिते सङ्खारा, तेसज्ज कारणभूता अविज्जा गहिता एव होतीति वुत्तं “हेट्ठा विस्सज्जितेसु द्वादससु पदेसू”ति । एकेकस्मिन्ति एकेकस्मिं पदे । तिण्णं तिण्णं वसेनाति “निरोधाय धम्मं देसेसि, निरोधाय पटिपन्नो होति, निरोधा अनुपादाविनिमुत्तो होती”ति एवमागतानं तिण्णं तिण्णं वारानं वसेन । “अट्टारसहि वत्थूही”तिआदीसु (महाव० ४६८) विय इध वत्थुसद्धो कारणपरियायोति आह “छत्तिंसाय कारणेही”ति । पठमो अनुमोदनाविधि । धम्मकथिकगुणोति विपस्सनाविसयो अभेदोपचारेन वुत्तो । सेसद्वयेसुपि एसेव नयो । दुतियो अनुमोदना, ततियं अनुमोदनन्ति अभिधेय्यानुरूपं वत्तब्बं । देसनासम्पत्ति कथिता “निब्बिदाय...पे०... धम्मं देसेती”ति वुत्तत्ता । सेक्खभूमि कथिता “निब्बिदाय...पे०... पटिपन्नो होती”ति वुत्तत्ता । असेक्खभूमि कथिता “निब्बिदा ... पे०... अनुपादाविमुत्तो होती”ति वुत्तत्ता ।

नळकलापीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. कोसम्बिसुत्तवण्णना

६८. अट्टमे परस्स सद्विहत्वाति परस्स वचनं सद्विहत्वा । तेनाह “यं एस भणति, तं भूतन्ति गणहाती”ति । परपत्तियो हि एसो परनेय्यबुद्धिको । यं कारणन्ति यं अत्तना चिन्तितवत्थु । रुच्चतीति “एवमेतं भविस्सति, न अज्जथा”ति अत्तनो मतिया चिन्तेन्तस्स रुच्चति । रुचिया गणहातीति परपत्तियो अहुत्वा सयमेव तथा रोचेन्तो गणहाति । अनुस्सवोति “अनु अनु सुत”न्ति एवं चिरकालगताय अनुस्सुतिया लब्भमानं “कथमिदं सिया, कस्मा भूतमेत”न्ति अनुस्सवेन गणहाति । वितक्कयतोति “एवमेतं सिया”ति परिकप्पेन्तस्स । एकं कारणं उपट्ठातीति यथापरिकप्पितवत्थु चित्तस्स उपट्ठाति । आकारपरिवितक्केनाति अत्तना कप्पिताकारेना तं गणहाति । एका दिट्ठि उप्पज्जतीति “यथापरिकप्पितं किञ्चि अत्थं एवमेतं, नाज्जथा”ति अभिनिविसन्तस्स एको अभिनिवेसो उप्पज्जति । यायस्साति याय दिट्ठिया अस्स पुग्गलस्स । निज्झायन्तस्साति पच्चक्खं विय निरूपेत्वा चिन्तेन्तस्स । खमतीति तथा गहणक्खमो होति । तेनाह “सो... पे०... गणहाती”ति । एतानीति सद्धादीनि । तानि हि सद्धेय्यानं वत्थूनं गहणहेतुभावतो “कारणानी”ति वुत्तानि । भवनिरोधो निब्बानन्ति नवविधोपि भवो निरुज्झति एत्थ एतस्मिं अधिगतेति भवनिरोधो, निब्बानं । स्वायं भवो पच्चक्खन्धसङ्गहो तब्बिनिमुत्तो नत्थीति आह “पच्चक्खन्धनिरोधो निब्बान”न्ति । भवनिरोधो निब्बानं नामाति “निब्बानं नाम भवनिरोधो”ति एस पज्जो सेक्खेहिपि जानितब्बो, न असेक्खेहेव । इमं ठानन्ति इमं याथावकारणं ।

सुट्ठु दिट्ठन्ति “भवनिरोधो निब्बान”न्ति मया सुट्ठु याथावतो दिट्ठं, भवस्स पीळनसङ्खतसन्तापविपरिणामट्ठानं, भवनिरोधस्स च निस्सरणविवेकासङ्खतामट्ठानं यथाभूतं सम्मप्पज्जाय दिट्ठत्ता । अनागामिफले ठितो हि अनागामिमग्गे ठितो एव नाम उपरिमग्गस्स अनधिगतत्ताति वुत्तं “अनागामिमग्गे ठितत्ता”ति । निब्बानं आरम्भ पवत्तम्पि थेरस्सेतं जाणं

“निब्बानं पच्चवेक्खती”ति वुत्तजाणं विय न होतीति वुत्तं “एकूनवीसतिया...पे०... पच्चवेक्खणजाण”न्ति । एतेन एतं निब्बानपच्चवेक्खणा विय न होति सप्पदेसभावतोति दस्सेति । एवञ्च कत्वा इध उदपाननिदस्सनम्पि समत्थितन्ति दट्ठब्बं । **पच्चवेक्खणजाणेना**ति अवसेसकिलेसानं, निब्बानस्सेव वा पच्चवेक्खणजाणेन । **उपरि अरहत्तफलसमयो**ति उपरि सिज्जनतो अरहत्तपटिलाभो तथा **अत्थि** । “येनाहं तं परियेसतो निब्बानं सच्छिकरिस्सामी”ति **जानाति** ।

कोसम्बिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

## ९. उपयन्तिसुत्तवण्णना

**६९.** नवमे **उदकवड्डनसमये**ति सब्बदिवसेसु महासमुद्दस्स अन्तो महन्तचन्दकन्तमणिपब्बतानं जुण्हसम्फस्सेन पहतत्ता जलाभिसन्दनवसेन उदकस्स वड्डनसमये । **उपरि गच्छन्तो**ति पकतिया उदकस्स तिड्डवानस्स ततो उपरि गच्छन्तोति अत्थो । **उपरि यापेती**ति उदकं तत्थ उपरूपरि वड्डेति । तथाभूतो च तं ब्रूहेन्तो पूरेन्तोति वुच्चतीति आह “**वड्डेति पूरेतीति अत्थो**”ति । यस्मा पच्चयधम्मा अत्तनो फलसमवायपच्चये होन्ते तस्स उपरि ठितो विय होति तस्स अत्तनो वसे वत्तापनतो, तस्मा वुत्तं “**अविज्जा उपरि गच्छन्ती**”ति । पच्चयभावेन हि सा तथा वुच्चति । तेनाह “**सङ्खारानं पच्चयो भवितुं सक्कुणन्ती**”ति । **अपगच्छन्तो** यायन्तो । तेनाह “**ओसरन्तो**”ति, अवड्डन्तो परिहीयमानोति अत्थो ।

उपयन्तिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

## १०. सुसिमसुत्तवण्णना

**७०.** दसमे **गरुकतो**ति गरुभावहेतूनं उत्तमगुणानं मत्थकप्पत्तिया अनञ्जसाधारणेन गरुकारेण गरुकतो । **मानितो**ति सम्मापटिपत्तिया मानितो । ताय हि विज्जूनं मनापताति आह “**मनेन पियायितो**”ति । **चतुपच्चयपूजाय च पूजितो**ति इदं अत्थवचनं । यदत्थं संगीतिकारेहि “तेन खो पन समयेन भगवा सक्कतो होती”ति आदिना इमस्स सुत्तस्स निदानं निक्खित्तं, तस्स अत्थस्स उल्लिङ्गवसेन वुत्तन्ति दट्ठब्बं । एस नयो सेसपदेसुपि । **अंसकूटतो**ति उत्तरासङ्गेन उभो अंसकूटे पटिच्छादेत्वा ठिता दक्खिणअंसकूटतो, उभयतो वा अपनेन्ति । परिचितगन्थवसेन **पण्डितपरिब्बाजको**, यतो पच्छा विसेसभागी जातो । विचित्तनयाय धम्मकथाय कथनतो “**कविसेट्ठो**”ति आहंसु ।

**तेजुस्सदो**ति महातेजो । पुरेभत्तकिच्चादीनं नियतभावेन **नियममनुयुत्तो** । **विपस्सनालक्खणम्ही**ति जाणं तत्थ कथितं । **धम्मन्ति** तस्सं तस्सं परिसायं थेरस्स असम्मुखा देसितं धम्मं । **आहरित्वा कथेति** तथा वरस्स दिन्नत्ता ।

किञ्चापि सुसिमो पूरणादयो विय सत्थुपटिज्जो न होति, तित्थियेहि पन “अयं ब्राह्मणपब्बजितो पज्जवा वेदङ्गकुसलो”ति गणाचरियद्वाने ठपितो, तथा चस्स सम्भावितो । तेन वुत्तं “**अहं सत्थाति पटिजानन्तो**”ति, न सस्सतदिट्ठिकत्ता । तथा हेस भगवतो सम्मुखा उपगन्तुं असक्खि ।

**अज्जाति अरहत्तस्स नामं** अज्जिन्द्रियस्स चिण्णन्ते पवत्तत्ता । **तं पवत्तिन्ति** यं अज्जब्याकरणं वुत्तं, तं सुत्वा । **अस्स सुसिमस्स, परमप्पमाणन्ति** उत्तमकोटि । **आचरियमुट्ठी**ति आचरियस्स मुट्ठिकतधम्मो ।

**अङ्गसन्तताया**ति नीवरणादीनं पच्चनीकधम्मानं विदूरभावेन ज्ञानङ्गानं वूपसन्तताय । निब्बुतसब्बदरथपरिळाहताय

हि तेसं ज्ञानानं पणीततरभावो । आरम्भणसन्ततायाति रूपपतिभागविगमेन सण्हसुखुमादिभावप्पत्तस्स आरम्भणस्स सन्तभावेन । यदग्गेन हि तेसं भावनातिसयसम्भावितसण्हसुखुमप्पकारानि आरम्भणानि सन्तानि, तदग्गेन ज्ञानज्ञानं सन्तता वेदितब्बा । आरम्भणसन्तताय वा तदारम्भणधम्मनं सन्तता लोकुत्तरधम्ममारम्भणाहि पच्चवेक्खणाहि दीपेतब्बा । आरुप्पविमोक्खाति अरूपज्ज्ञानसञ्जाविमोक्खा । पञ्जामत्तेनेव विमुत्ता, न उभतोभागविमुत्ता । धम्मनं ठितता तंसभावता धम्मट्ठिति, अनिच्चदुक्खानत्तता, तत्थ जाणं धम्मट्ठितिजाणन्ति आह “विपस्सनाजाण”न्ति । एवमाहाति “पुब्बे खो, सुसिम, धम्मट्ठितिजाणं, पच्छा निब्बाने जाण”न्ति एवमादि ।

विनापि समाधिन्ति समथलक्खणप्पत्तं पुरिमसिद्धं विनापि समाधिन्ति विपस्सनायानिकं सन्धाय वुत्तं । एवन्ति वुत्ताकारेन । न समाधिनिस्सन्दो अनुपुब्बविहारा विय । न समाधिआनिसंसो लोकियाभिज्जा विय । न समाधिस्स निप्फत्ति सब्बभवगं विय । विपस्सनाय निप्फत्ति मग्गो वा फलं वाति योजना ।

रूपादीसु चेतेसु तिण्णं लक्खणानं परिवत्तनवसेन देसना तेपरिवट्टदेसना । अनुयोगं आरोपेन्तोति ननु वुत्तं, सुसिम, इदानि अरहत्ताधिगमेन सब्बसो पच्चयाकारं पटिविज्झित्वा तत्थ विगतसम्मोहोति अनुयोगं करोन्तो । पाकटकरणत्थन्ति यथा त्वं, सुसिम, निज्ज्ञानको सुक्खविपस्सको च हुत्वा आसवानं खयसम्मसने सुप्पतिट्ठितो, एवमेतेपि भिक्खू, तस्मा “अपि पन तुम्हे आयस्मन्तो”तिआदिना न ते तथा अनुयुज्जितब्बाति ।

सुसिमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

महावग्गवण्णना निट्ठिता ।

## ८. समणब्राह्मणवग्गो

### १. जरामरणसुत्तादिवण्णना

७१-७२. एकेकं सुत्तं कत्वा एकादस सुत्तानि वुत्तानि अविज्जाय वसेन देसनाय अनागतत्ता, तथानागमनञ्चस्सा चतुसच्चवसेन एकेकस्स पदस्स उद्धटत्ता । कामञ्च “आसवसमुदया अविज्जासमुदयो”ति अत्थेव अज्जत्थ सुत्तपदं, इध पन वेनेय्यज्ज्ञासयवसेन तथा न वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

जरामरणसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

समणब्राह्मणवग्गवण्णना निट्ठिता ।

### ९. अन्तरपेय्यालवग्गो

#### १. सत्थुसुत्तादिवण्णना

७३. अयं सत्था नामाति अयं अरियमग्गस्स अत्थाय सासति विमुत्तिधम्मं अनुसासतीति सत्था नाम । अधिसीलादिवसेन तिविधापि सिक्खा । योगोति भावनानुयोगो । छन्दोति नित्यानेता कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दो । सब्बं भावनाय परिस्सयं सहति, सब्बं वास्स उपकारावहं सहति वाहेतीति सब्बसहं । अप्पटिवानीति न पटिनिवत्ततीति

अप्पटिवानी। अन्तराय सहनं मोहनासनवीरियं आतप्पति किलेसेति **आतप्पं**। विधिना ईरेतब्बत्ता पवत्तेतब्बत्ता **वीरियं**। सततं पवत्तियमानभावनानुयोगकम्मं **सातच्चन्ति** आह “**सततकिरियं**”न्ति। **तादिसमेवाति** यादिसी सति वुत्ता, तादिसमेव जाणं, जरामरणादिवसेन चतुसच्चपरिग्गाहकं जाणन्ति अत्थो।

अन्तरपेय्यालवग्गवण्णना निट्ठिता।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

निदानसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता।

## २. अभिसमयसंयुत्तं

### १. नखसिखासुत्तवण्णना

७४. **सुखुमाति** तरुणा परित्ता केसग्गमत्तभावतो। यथा केसा दीघसो द्रङ्गुलमत्ताय सब्बस्मिं काले एतप्पमाणाव, न तच्छिन्दनं, एवं नखग्गापि केसग्गमत्ताव, न तेसं छिन्दनं अवड्ढनतो। **परतोति** “सहस्सिमं सतसहस्सिमं”न्ति वुत्तट्ठाने। **अभिसमेत्वाति** पटिविज्झित्वा, तस्मा अभिसमेताविनो पटिविद्धसच्चस्साति अत्थो। कामं पुरिमपदं दुक्खक्खन्धस्स अतीतभावं उपादायपि वत्तुं युत्तं। पुरेतरंयेव पन वुत्तभावं उपादाय वुत्तन्ति दस्सेतुं “**पुरिमं दुक्खक्खन्धं**”न्तिआदि वुत्तं। **पुरिमं** नाम पच्छिमं अपेक्खित्वा। पुरिमपच्छिमता हि तं तं उपादाय वुच्चतीति इधाधिप्पेतं पुरिमं नीहरित्वा दस्सेतुं “**कतमं पना**”न्तिआदि वुत्तं। “अतीतम्पि परिक्खीणं”न्ति इधाधिप्पेतं परिक्खीणमेव विभावेतुं “**कतमं पन परिक्खीणं**”न्तिआदि वुत्तं। सोतापन्नस्स दुक्खक्खयो इध चोदितोति तं दस्सेतुं “**पठममग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्या**”न्ति वत्त्वा इदानि तं सरूपतो दस्सेतुं पुन “**कतमं**”न्तिआदि वुत्तं। **सत्तसु अत्तभावेसु** यं अपाये उप्पज्जेय्य अट्ठमं पटिसन्धिं आदिं कत्वा **यत्थ कत्थचि** अपायेसु चाति यं दुक्खं उप्पज्जेय्य, तं सब्बं परिक्खीणन्ति दट्ठब्बं। **अस्साति** सोतापन्नस्स, यं परिमाणं, ततो उद्धञ्च उपपातं अत्थीति अधिप्पायो। महा अत्थो गुणो महत्थो, सो एतस्स अत्थीति **महत्थियो** क-कारस्स य-कारं कत्वा। तेनाह “**महतो अत्थस्स निप्फादको**”न्ति।

नखसिखासुत्तवण्णना निट्ठिता।

### २. पोक्खरणीसुत्तवण्णना

७५. **उब्बेधेनाति** अववेधेन अधोदिसताय। तेनाह “**गम्भीरताया**”न्ति।

पोक्खरणीसुत्तवण्णना निट्ठिता।

### ३. संभेज्जउदकसुत्तादिवण्णना

७६-७७. **सम्भिज्जट्ठानेति** सम्भिज्जसमोधानगतट्ठाने। **समेन्ति** समेता होन्ति। तेनाह “**समागच्छन्ती**”न्ति। पाळियं विभत्तिलोपेन निद्देशोति तमत्थं दस्सेन्तो “**तीणि वा**”न्ति आह। सम्भिज्जति मिस्सीभावं गच्छति एत्थाति सम्भेज्जं,

मिस्सितट्ठानं । तत्थ उदकं सम्भेज्जउदकं । तेनाह “सम्भिन्नट्ठाने उदक”न्ति ।

संभेज्जउदकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

#### ४. पथवीसुत्तादिवण्णना

७८-८४. चक्कवाळब्भन्तरायाति चक्कवाळपब्बतस्स अन्तोगधाय ।

छट्ठादीसु वुत्तनयेनेवाति इध छट्ठसुत्तादीसु पठमसुत्तादीसु वुत्तनयेनेवाति अत्थो वेदितब्बो विसेसाभावतो ।

परियोसानेति इमस्स अभिसमयसंयुत्तस्स ओसानट्ठाने । अज्जतित्थियसमणब्राह्मणपरिब्बाजकानन्ति अज्जतित्थियानं । गुणाधिगमोति झानाभिज्जासहितो गुणाधिगमो । सतभागम्पि...पे०... न उपगच्छति सच्चपटिवेधस्स महानुभावत्ता । तेनाह भगवा पच्चक्खसब्बधम्मो “एवं महाधिगमो, भिक्खवे, दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो एवं महाभिज्जो”ति ।

पथवीसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

अभिसमयसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

### ३. धातुसंयुत्तं

#### १. नानत्तवग्गो

##### १. धातुनानत्तसुत्तवण्णना

८५. पठमन्ति इमस्मिं निदानवग्गे संयुत्तानं पठमं संगीतत्ता । निस्सत्तट्ठसुज्जतट्ठसङ्घातेनाति धम्ममत्तताय निस्सत्ततासङ्घातेन निच्चसुभसुखअत्तसुज्जतत्थसङ्घातेन । सभावट्ठेनाति यथाभूतसभावट्ठेन । ततो एव सभावस्स धारणट्ठेन धातूति लद्धनामानं । नानासभावो अज्जमज्जविसदिसता धातुनानत्तं । चक्खुसङ्घातो पसादो चक्खुपसादो । सो एव चक्खनट्ठेन चक्खु, निस्सत्तसुज्जतट्ठेन धातु चाति चक्खुधातु । चक्खुपसादवत्थुं अधिट्ठानं कत्वा पवत्तं चक्खुपसादवत्थुकं । सेसपदेसुपि एसेव नयो । द्वे सम्पटिच्छनमनोधातुयो, एका किरिया मनोधातूति तिस्सो मनोधातुयो मनोधातु “मननमत्ता धातू”ति कत्वा । वेदनादयो...पे०... निब्बानज्ज धम्मधातु विसेससज्जापरिहारेण सामज्जसज्जाय पवत्तनतो । तथा हेते धम्मा आयतनदेसनाय “धम्मायतन”न्तेव देसिता । न हि नेसं रूपायतनादीनं विय विज्जाणेहि अज्जविज्जाणेन गहेतब्बताकारो अत्थि । सब्बम्पीति छसत्ततिविधं मनोविज्जाणं । कामावचरा कामधातुपरियापन्नत्ता । अवसाने द्वेति धम्मधातुमनोविज्जाणधातुयो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन विसुद्धिमग्गे तंसंवण्णनासु दट्ठब्बो ।

धातुनानत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

##### २. फस्सनानत्तसुत्तवण्णना

८६. जातिपसुतिआरम्भणादिभेदेन नानाभावो **फस्सो**। जातिपच्चयभेदेन हि पच्चयुप्पन्नस्स भेदो होतियेव। धम्मपरिच्छेदवसेन धातुदेसनायं तिस्सो मननमत्ता धातुयोव मनोधातुयो। किरियामयस्स चित्तुप्पत्तिविभागेन पच्चयुप्पन्नस्स वसेन धातुदेसनायं मननट्ठेन धातुताय सामञ्जतो मनोद्वारावज्जनं “मनोधातू”ति अधिप्पेतन्ति वुत्तं “**मनोसम्फस्सो मनोद्वारे पठमजवनसम्पयुत्तो**”तिआदि। तस्माति यस्मा कामं सम्पटिच्छनमनोधातुअनन्तरं उप्पज्जमानो सन्तीरणविज्जाणधातुया सम्पयुत्तो फस्सोपि मनोसम्फस्सो एव नाम, दुब्बलत्ता पन सो सब्बभवेसु असम्भवतो च गहितो अनवसेसतो गहणं न होतीति मनोद्वारे जवनसम्फस्सो होति, तस्मा। **अयमेत्थ अत्थोति** अयं इध अधिप्पायानुगतो अत्थो।

फस्सनानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता।

### ३. नोफस्सनानत्तसुत्तवण्णना

८७. **मनोसम्फस्सं पटिच्चाति** मनोद्वारे पठमजवनसम्पयुत्तो फस्सो मनोसम्फस्सो, तं मनोसम्फस्सं पटिच्च। **मनोधातूति** आवज्जनकिरियमनोधातु। मनोविज्जाणधातु मनोधातूति वेनेय्यज्झासयवसेन वुत्तं। तेनाह “**मनोद्वारे...पे०... एवमत्थो दट्ठब्बो**”ति। तथा हि वक्खति “सब्बानि चेतानी”तिआदि।

नोफस्सनानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता।

### ४. वेदनानानत्तसुत्तवण्णना

८८. **सब्बापि तस्मिं द्वारे वेदना वत्तेय्युं** चक्खुसम्फस्सवेदना उपनिस्सयपच्चयभाविता। **निब्बत्तिफासुकत्थन्ति** निब्बत्तिया उपनिस्सयभावेन पवत्तिया दस्सनसुखत्थं। **सम्पटिच्छनवेदनमेव गहेतुं वट्ठति**, ताय गहिताय इतरासं गहणं जायागतमेवाति। **वुत्तं** पोराणट्ठकथायं। **आवज्जनसम्फस्सन्ति** आवज्जनमनोसम्फस्सं। अनन्तरूपनिस्सयभूतं पटिच्च पठमजवनवसेन उप्पज्जतीति योजना। **अयमधिप्पायो** उपनिस्सयस्स अधिप्पेतत्ता।

वेदनानानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता।

### ५. दुतियवेदनानानत्तसुत्तवण्णना

८९. **ततियचतुत्थेसु वुत्तनयावाति** “नो चक्खुसम्फस्सं पटिच्च उप्पज्जति चक्खुधातू”ति एवं वुत्तनयो, चतुत्थे “चक्खुधातुं, भिक्खवे, पटिच्च उप्पज्जति चक्खुसम्फस्सो”तिआदिना वुत्तनयो च। **एकतो कत्वाति** एकज्झं कत्वा देसिता। कस्मा पन तेसु सुत्तेसु एवं देसना पवत्ताति आह “**सब्बानि चेतानी**”तिआदि। पटिसेधो पन तेसं वेदनानानत्तादीनं फस्सनानत्तादिकस्स पच्चयभावतो तथाउप्पत्तिया असम्भवतो। **इतो परेसूति** “नो परियेसनानानत्तं पटिच्च उप्पज्जति परिळाहनानत्त”न्तिआदीसु।

दुतियवेदनानानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता।

### ६. बाहिरधातुनानत्तसुत्तवण्णना

९०. **पञ्च धातुयो कामावचरा** रूपसभावत्ता।

बाहिरधातुनानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ७. सञ्ज्ञानानत्तसुत्तवण्णना

११. आपाथे पतितन्ति चक्खुस्स आपाथगतं साटकवेठनादिसञ्जितं भूतसङ्घातं सम्मा निस्सितं । चक्खुद्वारे सम्पटिच्छनादिसम्पयुत्तसञ्ज्ञानं सङ्कप्पगतिकत्ता, चक्खुविज्जाणसम्पयुत्तसञ्ज्ञागहणेनेव वा गहेतब्बतो “रूपसञ्ज्ञाति चक्खुविज्जाणसम्पयुत्ता सञ्ज्ञा”ति वुत्तं तत्थ सञ्ज्ञाय एव लब्धनतो । एतेनेव हि तंसम्पयुत्तो सङ्कप्पोति इदम्पि संवण्णितन्ति दट्टब्बं । तेनाह “सञ्ज्ञासङ्कप्पच्छन्दा एकजवनवारेपि नानाजवनवारेपि लब्धन्ती”ति । जवनसम्पयुत्तस्स वितक्कस्स छन्दगतिकत्ता वुत्तं “तीहि चित्तेहि सम्पयुत्तो सङ्कप्पो”ति । छन्दिकतट्टेनाति छन्दकरणट्टेन, इच्छितट्टेनाति अत्थो । अनुडहनट्टेनाति परिडहनट्टेन । सन्निस्सयडाहरसा हि रागगिआदयो “रूपे”ति पन तस्स आरम्मणदस्सनमेतं । परिळाहोति परिळाहसीसेन अपेक्खं वदति । तेनाह “परिळाहे उप्पन्ने”तिआदि । “परिळाहो”ति दळ्हज्झोसाना बलवाकारप्पत्ता वुत्ताति आह “परिळाहपरियेसना पन नानाजवनवारेयेव लब्धन्ती”ति । तासं लद्धूपनिस्सयभावतोति दस्सेति । इमिना नयेनाति “उप्पज्जति सञ्ज्ञानानत्त”न्ति एत्थ वुत्तनयेन अत्थो वेदितब्बो । “रूपसञ्ज्ञादिनानासभावं सञ्जं पटिच्च कामसङ्कप्पादिनानासभावो सङ्कप्पो उप्पज्जती”तिआदिना नयेन वेदितब्बो ।

सञ्ज्ञानानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ८. नोपरियेसनानानत्तसुत्तवण्णना

१२. पटिसेधमत्तमेव नानं, सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेवाति अधिप्पायो ।

नोपरियेसनानानत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ९. बाहिरफस्सनानत्तसुत्तादिवण्णना

१३. वुत्तप्पकारे आरम्मणेति “आपाथे पतित”न्तिआदिना हेट्ठा वुत्तप्पकारे रूपारम्मणे । सञ्ज्ञाति रूपसञ्ज्ञाव । अरूपधम्मोपि समानो यस्मिं आरम्मणे पवत्तति, तं फुसन्तो विय होतीति वुत्तं “आरम्मणं फुसमानो”ति । तण्हाय वत्थुभूतंयेव रूपारम्मणं लब्धतीति कत्वा “रूपलाभो”ति अधिप्पेतन्ति आह “सह तण्हाय आरम्मणं रूपलाभो”ति । सब्बसङ्गाहिकनयोति एकस्मिंयेव आरम्मणे सब्बेसं सञ्ज्ञादीनं धम्मनं उप्पत्तिया सब्बसङ्गहनवसेन दस्सितनयो । तेनाह “एकस्मिंयेवा”तिआदि । सब्बसङ्गाहिकनयोति वा धुवपरिभोगवसेन निबद्धारम्मणन्ति वा आगन्तुकारम्मणन्ति वा विभागं अकत्वा सब्बसङ्गाहिकनयो । अपरो नयो । मिस्सकोति आगन्तुकारम्मणे निबद्धारम्मणे च विसयतो निबद्धारम्मणेन मिस्सको । निबद्धारम्मणे सत्तानं किलेसो मन्दो होति । तथा हि सञ्ज्ञासङ्कप्पफस्सवेदनाव दस्सिता । यं किञ्चि वियाति यं किञ्चि अज्जमज्जं विय । खोभेत्वाति कुतूहलुप्पादनवसेन चित्तं खोभेत्वा ।

उपासिकाति तस्स अमच्चपुत्तस्स भरियं सन्धायाह । तस्मिन्ति आगन्तुकारम्मणे । लाभो नाम “लब्धती”ति कत्वा ।

उरुवल्लियवासीति उरुवल्लियलेणवासी, उरुवल्लियविहारवासीति वदन्ति । पाळियाति “धातुनानत्तं, भिक्खवे, पटिच्च उप्पज्जती”तिआदिनयपवत्ताय इमिस्सा सुत्तपाळिया । परिवट्टेत्वाति मज्झे गहितफस्सवेदनापरियोसाने ठपनवसेन

पाळिं परिवट्टेत्वा । वुत्तप्पकारेतिआदि परिवत्तेतब्बाकारदस्सनं । तत्थ वुत्तप्पकारेति आपाथगतरूपारम्मणे ।  
अविभूतवारन्ति अविभूतारम्मणवारं । अयमेव वा पाठो । गणहन्ति कथेन्ति । एकजवनवारेपि लब्धन्ति  
चिरतरनिवेसाभावा । नानाजवनवारेयेव दळ्हरनिवेसताय ।

१४. दसमं उत्तानमेव नवमे वुत्तनयत्ता । पटिसेधमत्तमेव हेत्थ नानत्तन्ति ।

बाहिरफस्सनानत्तसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

नानत्तवग्गवण्णना निड्डिता ।

## २. दुतियवग्गो

### १. सत्तधातुसुत्तवण्णना

१५. आभातीति आभा, आलोकभावेन निष्फज्जति, उपट्ठातीति वा अत्थो । सो एव निज्जीवट्ठेन धातूति आभाधातु ।  
आलोकस्साति आलोककसिणस्स । सुट्ठु, सोभनं वा भातीति सुभं । कसिणसहचरणतो ज्ञानं सुभं । सेसं वुत्तनयमेव ।  
सुपरिसुद्धवण्णं कसिणं । आकासानज्वाद्योपि सुभारम्मणं एवाति केचि । देसनं निट्ठापेसीति देसनं उद्वेसमत्ते एव ठपेसि ।  
पाळियं “अन्धकारं पटिच्च पज्जायती”ति एत्थापि आरम्मणमेव गहितं, तथा “अयं धातु असुभं पटिच्च पज्जायती”ति  
एत्थापि । यथा हि इध सुवण्णं कसिणं सुभन्ति अधिप्पेतं, एवं दुब्बण्णं असुभन्ति ।

अन्धकारं पटिच्चाति अन्धकारं पटिच्छादकपच्चयं पटिच्च । पज्जायतीति पाकटो होति । तेनाह “अन्धकारो  
ही”तिआदि । आलोकोपि, अन्धकारेन परिच्छिन्नो होतीति योजना । अन्धकारो ताव आलोकेन परिच्छिन्नो होतु “यत्थ  
आलोको नत्थि, तत्थ अन्धकारो”ति आलोको कथं अन्धकारेन परिच्छिन्नो होतीति आह “अन्धकारेन हि सो पाकटो  
होती”ति । परिच्छेदलेखाय विय चित्तरूपं अन्धकारेन हि परितो परिच्छिन्नो हुत्वा पज्जायति, यथा तं छायाय आतपो ।  
एसेव नयोति असुभसुभानं अज्जमज्जपरिच्छिन्नतं अतिदिसित्वा तत्थ अधिप्पेतमेव दस्सेन्तो “असुभे सति सुभं  
पज्जायती”ति आह । एवमाहाति “असुभं पटिच्च सुभं पज्जायती”ति अवोच । “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीसु विय  
उत्तरपदलोपेनायं निद्वेसोति आह “रूपं पटिच्चाति रूपावचरसमापत्तिं पटिच्चा”ति । ताय हि सति अधिगताय ।  
रूपसमतिक्कमा वा होतीति सभावारम्मणानं रूपज्झानानं समतिक्कमा आकासानज्वायतनसमापत्ति नाम होतीति  
अत्थो । एसेव नयोति इमिना “आकासानज्वायतनसमतिक्कमा विज्जाणज्वायतनसमापत्ति नाम होती”तिआदिना द्वेपि  
पकारे अतिदिसति । पटिसङ्घाति पटिसङ्घाजाणेन । अप्पवत्तिन्ति यथापरिच्छिन्नकालं अप्पवत्तनं । एतेन खणनिरोधादिं  
पटिक्खपति ।

कथं समापत्ति पत्तब्बाति इमासु सत्तसु धातूसु का पकारा सज्जासमापत्ति नाना हुत्वा समापज्जितब्बा । तेनाह  
“कीदिसा समापत्तियो”तिआदि । सज्जाय अत्थिभावेनाति पटुकिच्चाय सज्जाय अत्थिभावेन । सुखुमसङ्घारानं तत्थ  
समापत्तियं अवसिस्सताय । निरोधोवाति सङ्घारानं निरोधो एव ।

सत्तधातुसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## २. सनिदानसुत्तवण्णना

**९६. भावनपुंसकमेतं** “विसमं चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ती”ति आदीसु (अ० नि० ४.७०) विय । **सनिदानन्ति** अत्तनो फलं निददातीति निदानं, कारणन्ति आह “**सनिदानो सप्पच्चयो**”ति । **कामपटिसंयुत्तो**ति कामरागसङ्घातेन कामेन पटिसंयुत्तो वा कामपटिबद्धो वा । तक्केतीति **तक्को** । अभूतकारं समारोपेत्वा कप्पेतीति **सङ्कप्पो** । आरम्मणे चित्तं अप्पेतीति **अप्पना** । विसेसेन अप्पेतीति **व्यप्पना** । आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपेत्तं विय पवत्ततीति **चेतसो अभिनिरोपना** । मिच्छा विपरीतो पापको सङ्कप्पोति **मिच्छासङ्कप्पो** । अज्जेसु च कामपटिसंयुत्तेसु विज्जमानेसु वितक्को एव कामधातुसद्देन निरुळ्हो दट्ठब्बो वितक्कस्स कामपसङ्गप्पत्तिसातिसयत्ता । एस नयो ब्यापादधातुआदीसुपि । **सब्बेपि अकुसला धम्मा कामधातु** हीनज्झासयेहि कामेतब्बधातुभावतो ।

किलेसकामस्स आरम्मणभावत्ता सब्बाकुसलसंगाहिकाय कामधातुया इतरा द्वे सङ्गहेत्वा कथनं **सब्बसङ्गाहिका** । तिस्सन्नं धातूनं अज्जमज्जं असङ्करतो कथा **असम्भिन्ना** । **इमं** कामावचरसज्जितं कामवितक्कसज्जितज्ज **कामधातुं** । **पटिच्चाति** पच्चयभूतं लभित्वा । **तीहि कारणेहीति** तीहि सारभूतेहि कारणेहि ।

ब्यापादवितक्को ब्यापादो उत्तरपदलोपेन, सो एव निज्जीवट्टेन सभावधारणट्टेन धातूति **ब्यापादधातु** । ब्यापज्जति चित्तं एतेनाति **ब्यापादो**, दोसो । ब्यापादोपि धातूति योजना । **सहजातपच्चयादिवसेनाति** सहजातअज्जमज्जनिस्सयसम्पयुत्तअत्थिअविगतपच्चयवसेन । विसेसेन हि परस्स अत्तनो च दुक्खापनं विहिंसा, सा एव धातु, अत्थतो रोसना परूपघातो, तथा पवत्तो वा दोससहगतचित्तुप्पादो ।

**तिणगहने अरज्जे**ति तिणेहि गहनभूते अरज्जे । **अनयव्यसनन्ति** अपायव्यसनं, परिहरणूपायरहितं विपत्तिन्ति वा अत्थो । **अवड्ढिं विनासन्ति** अवड्ढिज्जेव विनासज्जाति वदन्ति सब्बसो वड्ढिरहितं । **सुक्खतिणदायो विय आरम्मणं** किलेसगिसंवद्धनट्टेन । **तिणुक्का विय अकुसलसज्जा** अनुदहनट्टेन । **तिणकट्टु...पे०... सत्ता** अनयव्यसनापत्तितो । “इमे सत्ता”ति हि अयोनिस्सो पटिपज्जमाना अधिप्पेता । तेनाह “**यथा सुक्खतिणदाये**”ति आदि ।

समताभावतो समताविरोधतो विसमताहेतुतो च विसमा रागादयोति आह “**रागविसमादीनि अनुगत**”न्ति । **इच्छितब्बा** अवस्संभाविनिभावेन ।

संकिलेसतो निक्खमनट्टेन नेक्खम्मो, सो एव निज्जीवट्टेन धातूति **नेक्खम्मधातु** । स्वायं नेक्खम्मसद्दो पब्बज्जादीसु कुसलवितक्के च निरुळ्होति आह “**नेक्खम्मवितक्कोपि नेक्खम्मधातू**”ति । इतरापि द्वे धातुयोति अब्यापादअविहिंसाधातुयो वदति । **विसुं दीपेतब्बा** सरूपेन आगतत्ता । **वितक्कादयोति** नेक्खम्मसङ्कप्पच्छन्दपरिळाहपरियेसना । **यथानुरूपं** अत्तनो अत्तनो पच्चयानुरूपं । कथं पनेत्थ कुसलधम्मसेसु परिळाहो वुत्तोति? सङ्खारपरिळाहमत्तं सन्धायेतं वुत्तं, सोळससु आकारेसु दुक्खसच्चे सन्तापट्ठो विय वुत्तो, यस्स विगमेन अरहतो सीतिभावप्पत्ति वुच्चति ।

सयं न ब्यापज्जति, तेन वा तंसमङ्गीपुगगलो न किज्चि ब्यापादेतीति **अब्यापादो**, विहिंसाय वुत्तविपरियायेहि सा वेदितब्बा । हितेसिभावेन मिज्जति सिनिह्दतीति **मित्तो**, मित्तस्स एसाति **मेत्ति**, अब्यापादो । **मेत्तायनाति** मेत्ताकारणं, मेत्ताय वा अयना पवत्तना । **मेत्तायितत्तन्ति** मेत्तायितस्स मेत्ताय पवत्तस्स भावो । **मेत्ताचेतोविमुत्तीति** मेत्तायनवसेन पवत्तो

चित्तसमाधि । सेसं वृत्तनयमेव ।

सनिदानसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ३. गिज्जकावसथसुत्तवण्णना

१७. इतो पट्टायाति “धातुं, भिक्खवे”ति इमस्मा ततियसुत्ततो पट्टाय । याव कम्मवग्गो, ताव नेत्वा उपगन्त्वा सेति एत्थाति आसयो, हीनादिभावेन अधीनो आसयो अज्झासयो, तं अज्झासयं, अधिमुत्तन्ति अत्थो । सज्जा उपपज्जतीति आदीसु हीनादिभेदं अज्झासयं पटिच्च हीनादिभेदा सज्जा, तन्निस्सयदिट्ठिविकप्पना, वितक्को च उपपज्जति सहजातकोटिया उपनिस्सयकोटिया च । सत्थारेसूति तेसं सत्थुपटिज्जताय वृत्तं, न सत्थुलक्खणसम्भावतो । असम्मासम्बुद्धेसूति आधारे विसये च भुम्मं एकतो कत्वा वृत्तन्ति पठमं ताव दस्सेन्तो “मयं सम्मासम्बुद्धा”ति आदिं वत्वा इतरं दस्सेन्तो “तेसु सम्मासम्बुद्धा एते”ति आदिमाह । तेसं “मयं सम्मासम्बुद्धा”ति उपपन्नदिट्ठि इध मूलभावेन पुच्छिता, इतरा अनुसङ्किताति पुच्छितियेवाति सासङ्कं वदति ।

“महती”ति एत्थ महासद्धो “महाजानो”ति आदीसु विय बहु अत्थवाचकोति दट्ठब्बो । अविज्जापि हीनहीनतरहीनतमादिभेदेन बहुपकारा । तस्साति दिट्ठिया । कस्मा पनेत्थ “यदिदं अविज्जा धातू”ति अविज्जं उद्धरित्वा “हीनं धातुं पटिच्चा”ति अज्झासयधातु निद्विद्धाति? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं, “अज्जं उद्धरित्वा अज्जं निद्विद्धा”ति, यतो अविज्जासीसेन अज्झासयधातु एव गहिता । अविज्जागहितो हि पुरिसपुग्गलो दिट्ठज्झासयो हीनादिभेदं अविज्जाधातुं निस्साय ततो सज्जादिट्ठिआदिके सङ्कप्पेति । पणिधि पत्थना, सा पन तथा तथा चित्तस्स ठपनवसेन होतीति आह “चित्तदुपन”न्ति । तेनाह “सा पनेसा”ति आदि । एतेति हीनपच्चया सज्जादिट्ठिवितक्कचेतना पत्थना पणिधिसङ्ख्याता हीना धम्मा । हीनो नाम हीनधम्मसमायोगतो । सव्वपदानीति “पज्जपेती”ति आदीनि पदानि योजेतब्बानि हीनसद्धेन मज्झिमुत्तमट्ठानन्तरस्स असम्भवतो । उपपज्जनं “उपपत्ती”ति आह “द्वे उपपत्तियो पटिलाभो च निब्बत्ति चा”ति । तत्थ हीनकुलादीति आदि-सद्धेन हीनरूपभोगपरिसादीनं सङ्गहो । हीनत्तिकवसेनाति हीनत्तिके वृत्तत्तिकपदवसेनाति अधिप्पायो । चित्तुप्पादक्खणेति इदं हीनत्तिकपरियापन्नानं चित्तुप्पादानं वसेन तत्थ तत्थ लद्धत्ता वृत्तं । पज्चसु नीचकुलेसूति चण्डालवेननेसादरथकारपुक्कुसकुलेसु । द्वादसअकुसलचित्तुप्पादानं पन यो कोचि पटिलाभो हीनोति योजना । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इमस्मिं ठानेति “यायं, भन्ते, दिट्ठी”ति आदिना आगते इमस्मिं ठाने । “धातुं, भिक्खवे, पटिच्च उपपज्जती”ति आदिना आगतत्ता निब्बत्तियेव अधिप्पेता, न पटिलाभो ।

गिज्जकावसथसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ४. हीनाधिमुत्तिकसुत्तवण्णना

१८. एकतो होन्तीति समानच्छन्दताय अज्झासयतो एकतो होन्ति । निरन्तरा होन्तीति ताय एव समानच्छन्दताय चित्तेन निब्बिसेसा होन्ति । इध अधिमुत्ति नाम अज्झासयधातूति आह “हीनाधिमुत्तिकाति हीनज्झासया”ति ।

हीनाधिमुत्तिकसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

### ५. चङ्कमसुत्तवण्णना

१९. महापञ्जेसूति विपुलपञ्जेसु । नन्ति सारिपुत्तथेरं । खन्धन्तरन्ति खन्धविभागं, खन्धानं वा अन्तरं विसेसो अत्थीति खन्धन्तरो । एस नयो सेसेसुपि । परिकम्मन्ति इद्धिविधाधिगमस्स पुब्बभागपरिकम्मञ्चेव उत्तरपरिकम्मञ्च । आनिसंसन्ति इद्धानिसंसञ्चेव आनिसंसञ्च । अधिद्वानं विकुब्बन्ति अधिद्वानविधानञ्चेव विकुब्बनविधानञ्च । वुत्तनयेनेवाति “पथविं पत्थरन्तो विया”तिआदिना ।

धुतङ्गपरिहारन्ति धुतङ्गानं परिहरणविधिं । परिहरणगगहणेनेव समादानं सिद्धं होतीति तं न गहितं । आनिसंसन्ति तंतंधुतङ्गपरिहरणे दट्टब्बं आनिसंसमेव । समोधानन्ति “एत्तका पिण्डपातपटिसंयुत्ता, एत्तका सेनासनपटिसंयुत्ता”ति पच्चयवसेन अञ्जमञ्जञ्च अन्तोगधत्ता । अधिद्वानन्ति अधिद्वानविधिं । भेदन्ति उक्कट्टादिभेदञ्चेव भिन्नाकारञ्च ।

परिकम्मन्ति “दिब्बचक्खु एवं उप्पादेतब्बं, एवं विसोधेतब्बं”न्तिआदिना परिकम्मविधानं । आनिसंसन्ति परेसं अज्झासयानुरूपायतनादिआनिसंसपभेदं । उपक्किलेसन्ति साधारणं असाधारणं दुविधं उपक्किलेसं । विपस्सनाभावनुपक्किलेसा हि दिब्बचक्खुस्स उपक्किलेसाति वेदितब्बा ।

सङ्खेपवित्थारगम्भीरुत्तानविचित्रकथादीसूति सङ्खेपो वित्थारो गम्भीरता उत्तानता विचित्रभावो नेय्यत्थता नीतत्थताति एवमादीसु धम्मस्स कथेतब्बप्पकारेसु तं तं कथेतब्बाकारं ।

इति-सद्दो आदिअत्थो, पकारत्थो वा । तेन —

“आदिमिह सीलं देसेय्य, (दी० नि० अट्ठ० १.१९०; म० नि० अट्ठ० १.२९१)  
मज्झे चित्तं विनिद्विसे ।  
अन्ते पज्जा कथेतब्बा,  
एसो धम्मकथाविधो”ति ॥ —

एवं कथेतब्बाकारं सङ्गणहाति ।

“सिथिलं धनितञ्च दीघरस्सं, गरुकं लहुकञ्च निग्गहीतं ।  
सम्बन्धं ववत्थितं विमुत्तं, दसथा व्यञ्जनबुद्धिया पभेदो”ति ॥ (दी० नि० १.१९०; म० नि० अट्ठ० १.२९१; परि० ४८५) —

एवं वुत्तं दसविधं व्यञ्जनबुद्धिं । अट्ठुप्पत्तिन्ति तस्स तस्स सुत्तस्स जातकस्स च अट्ठुप्पत्तिं । अनुसन्धिन्ति पच्छानुसन्धिआदिअनुसन्धिं । पुब्बापरन्ति सम्बन्धं । इदं पदं एवं वत्तब्बं, इदं पुब्बापरं एवं गहेतब्बन्ति ।

कुलसङ्गणहनपरिहारन्ति लाभुप्पादनत्थं कुलानं सङ्गणहनविधिनो परिहरणं तन्नियमितं एकन्तिकं कुलसङ्गणहणविधिं ।

चङ्कमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ६. सगाथासुत्तवण्णना

१००. “धातुसो संसन्दन्ती”ति इदं अज्झासयतो सरिक्खतादस्सनं, न कायेन मिस्सीभावदस्सनन्ति आह

“समुद्गन्तरे”तिआदि । निरन्तरोति निब्बिसेसो । संसग्गाति पञ्चविधसंसग्गहेतु । संसग्गहणेन चेत्य संसग्गवत्थुका तण्हा गहिता । तेनाह “दस्सन... पे०... स्नेहेना”ति ।

वनति भजति सज्जति तेनाति वनं, वनथोति च किलेसो वुच्चतीति आह “वनथो जातोति किलेसवनं जात”न्ति । इतरे संसग्गमूलकाति तमेव पटिक्खपन्तो आह “अदस्सनेना”ति । साधुजीवीति साधु सुट्ठु जीवी, तंजीवनसीलो । तेनाह “परिसुद्धजीवितं जीवमानो”ति ।

सगाथासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ७. अस्सद्धसंसन्दनसुत्तवण्णना

१०१. निरोजाति सद्धास्नेहाभावेन निस्नेहा । ततो एव अरसभावेन निरसा । एकसदिसाति समसमा निब्बिसेसा । तेनाह “निरन्तरा”ति । अलज्जिताय एकसीमकता भिन्नमरियादा । सद्धा तेसं अत्थीति सद्धा । तन्तिपालकाति सद्धम्मतन्तिया पालका । वंसानुरक्खकाति अरियवंसस्स अनुरक्खका । आरद्धवीरियाति पग्गहितवीरिया । यस्मा तादिसानं वीरियं परिपुण्णं नाम होति किच्चसिद्धिया, तस्मा वुत्तं “परिपुण्णपरक्कमा”ति । सब्बकिच्चपरिग्गाहिकायाति चतुन्नं सतिपट्टानानं भावनाकिच्चपरिग्गाहिकाय ।

अस्सद्धसंसन्दनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ८-१२. अस्सद्धमूलकसुत्तादिवण्णना

१०२-१०६. अट्टमादीनीति अट्टमं नवमं दसमं एकादसमं द्वादसमन्ति इमानि पञ्च सुत्तानीति एके । अपरे पन नव सुत्तानीति इच्छन्ति । स्वायमत्थो अट्टकथायं वुत्तोयेव । पाळियञ्च केसुचि पोत्थकेसु लिखीयति ।

अस्सद्धमूलकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

### ३. कम्मपथवग्गो

#### १-२. असमाहितसुत्तादिवण्णना

१०७-१०८. इतो परेसूति इतो दुतियवग्गतो परेसु सुत्तेसु । पठमन्ति पठमवग्गे पठमं । कस्मा पनेत्थ एवं देसना पवत्ताति आह “एवं वुच्चमाने”तिआदि ।

असमाहितसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

#### ३-५. पञ्चसिक्खापदसुत्तादिवण्णना

१०९-१११. सुरामेरयसङ्घातन्ति पिट्सुरादिसुरासङ्घातं पुप्फासवादिमेरयसङ्घातञ्च । मज्जनट्ठेन मज्जं ।

सुरामेरयमज्जप्पमादोति वुच्चति “मज्जति तेना”ति कत्वा । तस्मिं तिद्वन्तीति तस्मिं पमादे पमज्जनवसेन तिद्वन्तीति अत्थो । सेसं ततियचतुत्थेसु सुविज्जेय्यमेवाति ।

पञ्चमे तानि पदानि संवण्णेत्तुं “पञ्चमे”तिआदि आरब्धं । तत्थ पाणो नाम वोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं, तं पाणं अतिपातेन्ति अतिच्च अन्तरेयेव, अतिक्कम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातेन्ति सणिकं पतितुं अदत्त्वा सीधं पातेन्तीति अत्थो । कायेन वाचाय वा अदिन्नं परसन्तकं । आदियन्तीति गणहन्ति । मिच्छाति न सम्मा, गारहवसेन । मुसाति अतथं वत्थु । वदन्तीति विसंवादनवसेन वदन्ति । पियसुज्जकरणतो पिसुणा, पिसति वा परे सत्ते, हिंसतीति अत्थो । मम्मच्छेदिकाति एतेन परस्स मम्मच्छेदवसेन एकन्तफरुससज्जेतना फरुसवाचा नामाति दस्सेति । अभिज्झासद्दो लुब्भने निरुळ्होति आह “परभण्डे लुब्भनसीलाति अत्थो”ति । व्यापन्नन्ति दोसवसेन विपन्नं । पकतिविजहनेन पूतिभूतं । साधूहि गरहितब्बतं पत्ता “नत्थि दिन्न”न्तिआदिनयप्पवत्ता नत्थिकाहेतुकअकिरियदिट्ठि कम्मपथपरियापन्ना नाम । मिच्छत्तपरियापन्ना सब्बापि लोकुत्तरमग्गपटिपक्खा विपरीतदिट्ठि ।

तेसन्ति कम्मपथानं । वोहारतोति इन्द्रियबद्धं उपादाय पज्जत्तिमत्ततो । तिरच्छानगतादीसूति आदि-सद्देन पेतानं सङ्गहो । पयोगवत्थुमहन्ततादीहि महासावज्जता तेहि पच्चयेहि उप्पज्जमानाय चेतनाय बलवभावतो । यथावुत्तपच्चयविपरियार्येपि तंतंपच्चयेहि चेतनाय बलवभाववसेन अप्पसावज्जमहासावज्जता वा वेदितब्बा । इद्धिमयोति कम्मविपाकिद्धिमयो दाठाकोटनादीनं विय ।

मेथुनसमाचारेसूति सदारपरदारगमनवसेन दुविधेसु मेथुनसमाचारेसु । तेपि हीनाधिमुत्तिकेहि कत्तब्बतो कामा नाम । मिच्छाचारोति गारह्याचारो । गारह्यता चस्स एकन्तनिहीनतायाति आह “एकन्तनिन्दितो लामकाचारो”ति असद्धम्माधिप्पायेनाति असद्धम्मसेवनाधिप्पायेन । गोत्तरक्खिताति सगोत्तेहि रक्खिता । धम्मरक्खिताति सहधम्महेहि रक्खिता । सस्सामिका नाम सारक्खा । यस्सा गमने दण्डो ठपितो, सा सपरिदण्डा । भरियभावाय धनेन कीता धनक्कीता । छन्देन वसतीति छन्दवासिनी । भोगत्थं वसतीति भोगवासिनी । पटत्थं वसतीति पटवासिनी । उदकपत्तं आमसित्वा गहिता ओदपत्तकिनी । चुम्बटं अपनेत्वा गहिता ओभटचुम्बटा । करमरानीता धजाहटा । तङ्गणिकं गहिता मुहुत्तिका । अभिभवित्वा वीतिक्कमो मिच्छाचारो महासावज्जो, न तथा द्विन्नं समानच्छन्दताय । अभिभवित्वा वीतिक्कमने सतिपि मग्गेनमग्गपटिपत्तिअधिवासने पुरिमुप्पन्नसेवनाभिसन्धिपयोगाभावतो मिच्छाचारो न होति अभिभुय्यमानस्साति वदन्ति । सेवनाचित्ते सति पयोगाभावो अप्पमाणं येभुय्येन इत्थिया सेवनापयोगस्स अभावतो । तथा सति पुरेतरं सेवनाचित्तस्स उपट्टानेपि तस्सा मिच्छाचारो न सिया, तथा पुरिसस्सपि सेवनापयोगाभावे । तस्मा अत्तनो रुचिया पवत्तितस्स वसेन तयो, बलक्कारेन पवत्तितस्स वसेन तयोति सब्बेपि अग्गहितग्गहणेन “चत्तारो सम्भारा”ति वुत्तं ।

आसेवनमन्दतायाति याय अकुसलचेतनाय सम्पं पलपति, तस्सा इत्तरकालताय पवत्तिया अनासेवनाति परिदुब्बला होति चेतना ।

उपसग्गवसेन अत्थविसेसवाचिनो धातुसद्दाति अभिज्झायतीति पदस्स परभण्डाभिमुखीतिआदिअत्थो वुत्तो । तन्निन्नतायाति तस्मिं परभण्डे लुब्भनवसेन निन्नताय । अभिपुब्बो झे-सद्दो लुब्भने निरुळ्होति दट्ठब्बो । यस्स भण्डं अभिज्झायति, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जातिआदिना नयेन तत्थ अप्पसावज्जमहासावज्जविभागो वेदितब्बो । तेनाह “अदिन्नादानं विया”तिआदि । अत्तनो परिणामनं चित्तेनेवाति

ददृब्बं ।

**हितसुखं व्यापादयतीति** यो नं उप्पादेति, यस्स उप्पादेति, तस्स सति समवाये हितसुखं विनासेति । **अहो वताति** इमिना यथा अभिज्झाने वत्थुनो एकन्ततो अत्तनो परिणामनं दस्सितं, एवमिधापि वत्थुनो “अहो वता”ति इमिना परस्स विनासचिन्ताय एकन्ततो नियमितभावं दस्सेति । एवञ्चि नेसं दारुणप्पवत्तिया कम्मपथप्पवत्ति ।

**यथाभुच्चगहणाभावेनाति** यथातच्छगहणस्स अभावेन अनिच्चादिसभावस्स निच्चादितो गहणेन । **मिच्छा पस्सतीति** वितथं पस्सति । **सम्फप्पलापो वियाति** इमिना आसेवनस्स अप्पमहन्तताहि मिच्छादिद्विया अप्पसावज्जमहासावज्जता । **वत्थुनोति** गहितवत्थुनो । **गहिताकारविपरीतताति** मिच्छादिद्विया गहिताकारस्स विपरीतता । **तथाभावेनाति** अत्तनो गहिताकारेनेव तस्सा दिद्विया, गहितस्स वा वत्थुनो **उपट्टानं** “एवमेतं, न इतो अज्जथा”ति ।

**धम्मतोति** सभावतो । **कोट्टासतोति** चित्तङ्गकोट्टासतो, यंकोट्टासा होन्ति, ततोति अत्थो । **चेतनाधम्मावाति** चेतनासभावा एव । **पटिपाटिया सत्ताति** एत्थ ननु चेतना अभिधम्मे कम्मपथेसु न वुत्ताति पटिपाटिया सत्तन्नं कम्मपथभावो न युत्तोति? न, अवचनस्स अज्जहेतुकत्ता । न हि तत्थ चेतनाय अकम्मपथत्ता कम्मपथरासिम्हि अवचनं, कदाचि पन कम्मपथो होति, न सब्बदाति कम्मपथभावस्स अनियतत्ता अवचनं । यदा, पनस्स कम्मपथभावो होति, तदा कम्मपथरासिसङ्गहो न निवारितो । एत्थाह — यदि चेतनाय सब्बदा कम्मपथभावाभावतो अनियतो कम्मपथभावोति कम्मपथरासिम्हि अवचनं, ननु अभिज्झादीनम्पि कम्मपथभावं अप्पत्तानं अत्थिताय अनियतो कम्मपथभावोति तेसम्पि कम्मपथरासिम्हि अवचनं आपज्जतीति? नापज्जति, कम्मपथतातंसभागताहि तेसं तत्थ वुत्तत्ता । यदि एवं चेतनापि तत्थ वत्तब्बा सिया? सच्चमेतं । सा पन पाणातिपातादिकाति पाकटो तस्सा कम्मपथभावोति न वुत्ता सिया । चेतनाय हि “चेतनाहं, भिक्खवे, कम्मं वदामि (अ० नि० ६.६३; कथा० ५३९) तिविधा, भिक्खवे, कायसज्जेतना अकुसलं कायकम्म”न्तिआदिवचनतो (कथा० ५३९) कम्मभावो पाकटो । कम्मंयेव च सुगतिदुग्गतीनं तत्थुप्पज्जनकसुखदुक्खानज्ज पथभावेन पवत्तं कम्मपथोति वुच्चतीति पाकटो, तस्सा कम्मपथभावो । अभिज्झादीनं पन चेतनासमीहनभावेन सुचरितदुच्चरितभावो, चेतनाजनितपिट्ठिवट्टकभावेन सुगतिदुग्गतितदुप्पज्जनकसुखदुक्खानं पथभावो चाति, न तथा पाकटो कम्मपथभावोति, ते एव तेन सभावेन दस्सेतुं अभिधम्मे कम्मपथरासिभावेन वुत्ता । अतथाजातियकत्ता वा चेतना तेहि सद्धिं न वुत्ताति ददृब्बं । **मूलं पत्त्वाति** मूलदेसनं पत्त्वा, मूलसभावेसु धम्मेसु देसियमानेसूति अत्थो ।

**अदिन्नादानं सत्तारम्मणन्ति** इदं “पज्ज सिक्खापदा परित्तरम्मणा एवा”ति इमाय पाळिया विरुज्झति । यञ्चि पाणातिपातादिदुस्सील्यस्स आरम्मणं, तदेव तं वेरमणिया आरम्मणं । वीतिक्कमितब्बवत्थुतो एव हि विरतीति । “सत्तारम्मण”न्ति वा सत्तसङ्घातं सङ्घारारम्मणमेव उपादाय वुत्तत्ता न कोचि विरोधो । तथा हि वुत्तं **सम्मोहविनोदनियं** (विभ० अट्ठ० ७१४) “यानि सिक्खापदानि एत्थ ‘सत्तारम्मणानी’ति वुत्तानि, तानि यस्मा ‘सत्तोति’ति सङ्घं गते सङ्घारेयेव आरम्मणं करोन्ती”ति । इतो परेसुपि एसेव नयो । विसभागवत्थुनो “इत्थिपुरिसा”ति गहेतब्बतो **सत्तारम्मणोतिपि एके** । “एको दिट्ठो, द्वे सुता”तिआदिना सम्फप्पलपने **दिट्ठसुतमुतविज्जातवसेन** । तथा **अभिज्झाति** एत्थ **तथा-सद्दो** “दिट्ठसुतमुतविज्जातवसेना”ति इदम्पि उपसंहरति, न सत्तसङ्घारारम्मणतं एव दस्सनादिवसेन अभिज्झायनतो । “नत्थि सत्ता ओपपातिका”ति पवत्तमानापि मिच्छादिद्वि तेभूमकधम्मरम्मणा एवाति अधिप्पायेन तस्सा सङ्घारारम्मणता वुत्ता । कथं पन मिच्छादिद्विया महगगतप्पत्ता धम्मा आरम्मणं होन्तीति? साधारणतो । नत्थि सुकटदुक्कटानं कम्मानं फलं

विपाकोति हि पवत्तमानाय अत्थतो रूपारूपावचरधम्मापि गहिताव होन्तीति ।

सुखबहुलताय राजानो हसमानापि “चोरं घातेथा”ति वदन्ति, हासो पन तेसं अज्जविसयोति आह  
**“सन्निट्ठापकचेतना पन नेसं दुक्खसम्पयुत्ताव होती”**ति । **मज्झत्तवेदनो न होति**, सुखवेदनोव । तत्थ “कामानं समुदया”तिआदिना वेदनाभेदो वेदितब्बो । लोभसमुद्धानो मुसावादो सुखवेदनो वा सिया मज्झत्तवेदनो वा, दोससमुद्धानो दुक्खवेदनो वाति **मुसावादो तिवेदनो** सिया । इमिना नयेन सेसेसुपि यथारहं वेदनानं “लोभो निदानं कम्मानं समुदयाया”तिआदिना भेदो वेदितब्बो ।

**पाणातिपातो दोसमोहवसेन द्विमूलकोति** सम्पयुत्तमूलमेव सन्धाय वुत्तं । तस्स हि मूलद्वेन उपकारभावो दोसविसेसो, निदानमूले पन गय्हमाने लोभमोहवसेनपि वट्ठति । सम्मूळ्हो आमिसकिज्जक्खकामोपि हि पाणं हनति । तेनेवाह “लोभो निदानं कम्मानं समुदयाया”तिआदि (अ० नि० ३.३४) । सेसेसुपि एसेव नयो ।

असमादिन्नसीलस्स सम्पत्ततो यथाउपट्ठितवीतिक्कमितब्बवत्थुतो विरति **सम्पत्तविरति** । समादानेन उप्पन्ना विरति **समादानविरति** । किलेसानं समुच्छिन्दनवसेन पवत्ता मग्गसम्पयुत्ता विरति **समुच्छेदविरति** । कामज्जेत्थ पाळियं विरतियोव आगता, सिक्खापदविभङ्गे पन चेतनापि आहरित्वा दस्सिताति तदुभयम्पि गणहन्तो “**चेतनापि वट्ठन्ति विरतियोपी**”ति आह ।

अदुस्सील्यारम्मणा जीवितिन्द्रियादिआरम्मणा कथं दुस्सील्यानि पजहन्तीति दस्सेतुं “**यथा पना**”तिआदि वुत्तं । पाणातिपातादीहि विरमणवसेन पवत्तनतो तदारम्मणभावेनेव तानि पजहन्ति । न हि तदेव आरब्भ तं पजहितुं सक्का ततो अनिस्सटभावतो ।

**अनभिज्झा...पे०... विरमन्तस्साति** अभिज्झं पजहन्तस्साति अत्थो । न हि मनोदुच्चरिततो विरति अत्थि अनभिज्झादीहेव तप्पहानसिद्धितो ।

पञ्चसिक्खापदसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

### ७. दसङ्गसुत्तवण्णना

**११३. मिच्छत्तसम्पत्तवसेनाति** एत्थ मिच्छाभावो **मिच्छत्तं**, तथा सम्माभावो **सम्पत्तं** । तथा तथा पवत्ता अकुसलक्खन्धाव मिच्छासति, एवं मिच्छाजाणम्पि दट्ठब्बं । न हि जाणस्स मिच्छाभावो नाम अत्थि । तस्मा **मिच्छाजाणिनोति** मिच्छासज्जाणाति अत्थो, अयोनिस्सो पवत्तचित्तुप्पादाति अधिप्पायो । **मिच्छापच्चवेक्खणेनाति** मिच्छादिट्ठिआदीनं मिच्छा अयोनिस्सो पच्चवेक्खणेन । **कुसलविमुत्तीति** पकतिपुरिससन्तरजाननं, गुणवियुत्तस्स अत्तनो सकत्तनि अवट्ठानन्ति एवमादिं अकुसलपवत्तिं “**कुसलविमुत्ती**”ति गहेत्वा ठिता मिच्छाविमुत्तिका । **सम्मापच्चवेक्खणाति** ज्ञानविमोक्खादीसु सम्मा अविपरीतं पवत्ता पच्चवेक्खणा ।

दसङ्गसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## ४. चतुर्थवग्गो

### १. चतुर्धातुसुत्तवण्णना

११४. पतिट्ठाधातूति सहजातानं धम्मनं पतिट्ठाभूता धातु । आबन्धनधातूति नहानियचुण्णस्स उदकं विय सहजातधम्मनं आबन्धनभूता धातु । परिपाचनधातूति सूरियो फलादीनं विय सहजातधम्मनं परिपाचनभूता धातु । वित्थम्भनधातूति दुतियो विय सहजातधम्मनं वित्थम्भनभूता धातु । केसादयो वीसति कोट्टासा । आदि-सद्देन पित्तादयो सन्तप्पनादयो उद्धङ्गमा वातादयो गहिता । एताति धातुयो ।

चतुर्धातुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### २. पुब्बेसम्बोधसुत्तवण्णना

११५. अयं पथवीधातुं निस्साय तं आरब्ध पवत्तो अस्सादो । एवं पवत्तानन्ति एवं काये पभावस्स पवेदनवसेनेव पवत्तानं । हुत्वा अभावाकारेणाति पुब्बे अविज्जमाना पच्चयसामग्गिया हुत्वा उप्पज्जित्वा पुन भङ्गुपगमनतो उद्धं अभावाकारेन । न निच्चाति अनिच्चा अद्भुवत्ता, धुवं निच्चं । पटिपीळनाकारेणाति उदयब्बयवसेन अभिण्हं पीळनाकारेन दुक्खट्ठेन । सभावविगमाकारेणाति अत्तनो सभावस्स विगच्छनाकारेन । सभावधम्मा हि अप्पमत्तं खणं पत्वा निरुज्झन्ति । तस्मा ते “जराय मरणेन चा”ति द्वेधा विपरिणमन्ति । तेनाह “विपरिणामधम्मा”ति । आदीनं वाति पवत्तेतीति आदीनवो, परमकापञ्जता । विनीयतीति वूपसमीयति । अच्चन्तप्पहानवसेन निस्सरति एतेनाति निस्सरणं ।

सायं निपन्ना सब्बरत्तिं खेपेत्वा पातो उट्टहाम, मासपुण्णघटो विय नो सरीरं निस्सन्दाभावतो ।

फुसितमत्तेसुपीति उदकस्स फुसितमत्तेसुपि ।

अतिनामेन्ति कालं । एवं वुत्तनयेन पवत्ता पुगला एता पथवीधातुआदयो अस्सादेन्ति नाम अभिरतिवसेन तत्थ आकङ्कुप्पादनतो ।

अभिविसिट्ठेन जाणेनाति अग्गमग्गजाणेन । रुक्खो बोधि “बुज्झति एत्था”ति कत्वा । मग्गो बोधि “बुज्झति एतेना”ति कत्वा । सब्बज्जुतज्जाणं बोधि सम्मा सामञ्च सब्बधम्मनं बुज्झनतो । निब्बानं बोधि बुज्झितव्वतो । तेसन्ति निद्धारणे सामिवचनं । सावकपारमीजाणन्ति सावकपारमीजाणं याथावतो दस्सनवत्थु ।

अकुप्पाति पटिपक्खेहि अकोपेतब्बो । कारणतोति अरियमग्गतो । ततो हिस्स अकुप्पता । तेनाह “सा ही”तिआदी । आरम्मणतोति निब्बानारम्मणतो निब्बानारम्मणानं लोकियसमापत्तीनं अभावतो ।

वित्थारवसेनाति एकेकधातुवसेनाति वदन्ति, एकेकिस्सा पन धातुया लक्खणविभत्तिदस्सनवसेन । यन्ति हेतुअत्थे निपातो, यं निमित्तन्ति अत्थो । अस्सादेति एतेनाति अस्सादो, तण्हा । अयं पथवीधातुया अस्सादोति एत्थ अयं-सद्दो “पहानपटिवेधो”ति एत्थापि आनेत्वा सम्बन्धितब्बो “अयं पहानपटिवेधो पटिविज्झितव्वट्ठेन समुदयसच्च”न्ति । एस नयो सेससच्चेसुपि । याति यथावुत्तेसु अस्सादो आदीनवो निस्सरणन्ति इमेसु तीसु ठानेसु पवत्ता या दिट्ठि...पे०... यो समाधि, अयं

भावनापटिवेधो मग्गसच्चन्ति वुत्तनयेनेव योजेतब्बं ।

पुब्बेसम्बोधसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. अचरिंसुत्तवण्णना

११६. यथा यावता निस्सरणपरियेसनट्ठाने आदीनवपरियेसना, एवं यावता आदीनवपरियेसनट्ठाने अस्सादपरियेसना सम्मापटिपन्नस्साति वुत्तं “अचरिन्ति जाणचारेन अचरिं, अनुभवनचारेना”ति ।

अचरिंसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ४. नोचेदंसुत्तवण्णना

११७. निस्सटातिआदीनि पदानि, आदितो वुत्तपटिसेधेनाति “नेवा”ति एत्थ वुत्तेन नकारेन । तेनाह “न निस्सटा”तिआदि । विमरियादिकतेनातिआदि च एत्थ विहरणपेक्खणे करणवचनं । दुतियनयेति “यतो च खो, भिक्खवे”तिआदिना वुत्तनये । किलेसवट्टमरियादाय सब्बसो अभावतो निम्मरियादिकतेन चित्तेन । तेनाह “तत्था”तिआदि । तीसूति दुतियादीसु तीसु ।

नोचेदंसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ५. एकन्तदुक्खसुत्तवण्णना

११८. एकन्तेनेव दुक्खाति अवीचिमहानिरयो विय एकन्ततो दुक्खा एव सुखेन अवोमिस्सा । दुक्खेन अनुपत्तिताति दुक्खेनेव सब्बसो उपगता । दुक्खेन ओक्कन्ताति बहिद्वा विय अन्तोपि दुक्खेन अवक्कन्ता अनुपविट्ठा । सुखवेदनापच्चयताय इमासं धातूनं सुखता विय दुक्खवेदनापच्चयतापि वेदितब्बा, सङ्खारदुक्खता पन सब्बत्थ चरिता एव । सब्बत्थाति सब्बासु धातूसु, सब्बट्ठानेसु वा । पठमं सुखं दस्सेत्वापि पच्छा दुक्खस्स कथितत्ता “दुक्खलक्खणं कथित”न्ति वुत्तं ।

एकन्तदुक्खसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ६-१०. अभिनन्दसुत्तादिवण्णना

११९-१२३. छट्ठसत्तमेसु वट्ठविवट्ठं कथितं । अट्ठकथायं पन “विवट्ठं कथित”न्ति वुत्तं । तीसु सुत्तेसु । चतुसच्चमेवाति चत्तारि सच्चानि समाहटानि चतुसच्चन्ति तेसं एकज्झं गहणं, नियमो पन तब्बिनिमुत्तस्स परमत्थस्स अभावतो ।

अभिनन्दसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

चतुत्थवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्टकथाय

धातुसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## ४. अनमतग्गसंयुत्तं

### १. पठमवग्गो

#### १. तिणकट्टसुत्तवण्णना

१२४. उपसग्गो समासविसये ससाधनं किरियं दस्सेतीति वुत्तं “जाणेन अनुगन्त्वापी”ति । वस्ससतं वस्ससहस्सन्ति निदस्सनमत्तमेतं, ततो भिय्योपि अनुगन्त्वा अनमतग्गो एव संसारो । अग्ग-सद्धो इध मरियादवचनो, अनुद्देशिकञ्चेतं वचनन्ति आह “अपरिच्छिन्नपुब्बापरकोटिको”ति । अञ्जथा अन्तिमभविकपरिच्छिन्नकतविमुत्तिपरिपाचनीयधम्मादीनं वसेन अपरिच्छिन्नपुब्बापरकोटि न सक्का वत्तुं । संसरणं संसारो । पच्छिमापि न पज्जायति अन्धबालानं वसेनाति अधिप्पायो । तेनाह भगवा “दीघो बालान संसारो”ति (ध० प० ६०) । वेमज्झेयेव पन सत्ता संसरन्ति पुब्बापरकोटीनं अलब्भनीयत्ता । अत्थो परित्तो होति यथाभूतावबोधाभावतो । बुद्धसमयेति सासनेति अत्थो । अत्थो महा यथाभूतावबोधिसम्भवतो, अत्थस्स विपुलताय तंसदिसा उपमा नत्थीति परित्तयेव उपमं आहरन्तीति अधिप्पायो । इदानि वुत्तमेवत्थं “पाळियं ही”ति आदिना समत्थेति । मातु मातरोति मातु मातामहियो । तस्सेवाति दुक्खस्सेव । तिब्बन्ति दुक्खपरियायोति ।

तिणकट्टसुत्तवण्णना निड्डिता ।

### २. पथवीसुत्तवण्णना

१२५. महापथवित्ति अविसेसेन अनवसेसपरियादायिनीति आह “चक्कवाळपरियन्त”न्ति । परिकप्पवचनञ्चेतं ।

पथवीसुत्तवण्णना निड्डिता ।

### ३. अस्सुसुत्तवण्णना

१२६. कन्दनं ससद्दं, रोदनं पन केवलमेवाति आह “कन्दन्तानन्ति ससद्दं रुदमानान”न्ति । पवत्तन्ति सन्दनवसेन पवत्तं । “सिनेरुस्मीहि परिच्छिन्नेसू”ति सङ्खेपेन वुत्तमत्थं विवरन्तो “सिनेरुस्सा”ति आदिमाह । मणिमयन्ति इन्दनीलमणिमयं । सिनेरुस्स पुब्बदक्खिणकोणसमपदेसा “पुब्बदक्खिणपस्सा”ति अधिप्पेता । तेहि निक्खन्तरजतरस्मियो इन्दनीलरस्मियो च एकतो हुत्वा । तासं रस्मीनं अन्तरेसूति तासं चतूहि कोणेहि निक्खन्तरस्मीनं चतूसु अन्तरेसु । चत्तारोति दक्खिणादिभेदा चत्तारो महासमुद्दा होन्ति । विअसनन्ति विसेसेन खेपनं । किं पन तन्ति आह “विनासोति अत्थो”ति ।

अस्सुसुत्तवण्णना निड्डिता ।

#### ४. खीरसुत्तवण्णना

१२७. मातुथज्जन्ति पीतं मातुया थनतो निब्बत्तखीरं बहुतरन्ति वेदितब्बं ।

खीरसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. पब्बतसुत्तवण्णना

१२८. “अनमतग्गस्स संसारस्स दीघतमत्ता न सुकरं नसुकरं”न्ति अट्ठकथापाठो । कथं नच्छिन्दतीति कथं न परियोसापेति, कायचिपि गहणतायाति अधिप्पायो । तयो कप्पासंसूति तयो एककप्पासंसू । येहि नं फुट्ठं, ततोपि सुखुमतरं सासपमत्तं खीयेय्य पब्बतं सब्बभागेहि अतिचिरवेलं परिमज्जन्ते ।

पब्बतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. सासपसुत्तवण्णना

१२९. नगरन्ति नगरसङ्घेपेन पाकारेन परिकिखत्ततं सन्धाय वुत्तं । अन्तो पन सब्बसो विचित्तसासपेहि एव पुण्णं, एवं चुण्णिकाबद्धं । तेनाह “न पन...पे०... दट्ठब्ब”न्ति ।

सासपसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. सावकसुत्तवण्णना

१३०. तस्स ठितट्ठानतोति भिक्खुनो अनुस्सरित्वा ठितट्ठानतो, तेन अनुस्सरितस्स सतसहस्सकप्पस्स अनन्तरकप्पतो पट्ठायाति अत्थो । एवन्ति वुत्तप्पकारेन । चत्तारोपि भिक्खू अभिज्जालाभिनो । चत्तारि कप्पसतसहस्सानि दिवसे दिवसे अनुस्सरेय्युन्ति परिकप्पनवसेन वदन्ति ।

सावकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. गङ्गासुत्तवण्णना

१३१. एतस्मिं अन्तरेति एतस्मिं पभवसमुद्दपदेसपरिच्छिन्ने आयामतो पञ्चयोजनसतिके अतिरेकयोजनसतिके वा ठाने ।

गङ्गासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ९. दण्डसुत्तवण्णना

१३२. नवमे खित्तोति पुनप्पुनं खित्तो । एकवारज्झि खित्तो मूलादीसु एकेनेव निपतेय्य । तथा सति अधिप्पेतो पातस्स अनियमो न निदस्सितो सिया । तत्थ च धम्मं सुणन्ता भिक्खू मनुस्सलोके, ते सन्धाय “अस्मा लोका”ति आह, तदज्जं

सन्धाय “परलोक”न्ति । तस्स तस्स वा पुग्गलस्स यथाधिप्पेतो अयं लोको, तदञ्जो परलोको ।

दण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १०. पुग्गलसुत्तवण्णना

१३३. समट्टिकालोति समेन आकारेन लद्धब्बअट्टिकालो । गिरिपरिक्खेपेति पञ्चहि गिरीहि परिक्खित्ता  
“गिरिपरिक्खेपो”ति लद्धनामे राजगहे ।

पुग्गलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## २. दुतियवग्गो

### १. दुग्गतसुत्तवण्णना

१३४. दुग्गतन्ति किच्छजीविकत्ता सब्बथा दुक्खं गतं उपगतं । तथाभूतो पन दलिद्वो वराको नाम होतीति वुत्तं  
“दलिद्वं कपण”न्ति । हत्थपादेहीति निदस्सनमत्तं, अञ्जेहिपि सरीरावयवेहि दुस्सण्ठानेहि उपेतो दुरुपेतो एवाति ।

दुग्गतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### २. सुखितसुत्तवण्णना

१३५. सुखितन्ति सज्जातसुखं । तेनाह “सुखसमप्पित”न्तिआदि । सुसज्जितन्ति सुखमुपकरणेहि सब्बथा  
सज्जितं ।

सुखितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३. तिसमत्तसुत्तवण्णना

१३६. धुतङ्गसमादानवसेन, न अरञ्जवासादिमत्तेन । ससंयोजना सब्बसो संयोजनानं अप्पहीनत्ता, न  
पुथुज्जनभावतो । एकेकवण्णकालोव गहेतब्बोति एतेन महिंसादीनं रस्सदीघपिङ्गलादीसु एकेकानेव गहेत्वा दस्सेति ।

तिसमत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ४-९. मातुसुत्तादिवण्णना

१३७-१४२. लिङ्गनियमेन चेव चक्कवाळनियमेन चाति “पुरिसानज्हि मातुगामकालो, मातुगामानञ्च  
पुरिसकालो”ति यथा सत्तसन्ताने लिङ्गनियमो नत्थि, एवं कदाचि इमस्मिं चक्कवाळे निब्बत्तन्ति, कदाचि अञ्जतरस्मिन्ति

चक्कवाळनियमोपि नत्थि । एवमेव ठिते

चक्कवाळे मातुगामकाले नमाताभूतपुब्बो नत्थीतिआदिना लिङ्गनियमेन चक्कवाळनियमो च वेदितब्बो । तेनाह “तेसू”तिआदि ।

मातुसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

## १०. वेपुल्लपब्बतसुत्तवण्णना

१४३. एकं अपदानं आहरित्वा दस्सेति “एवं संवेगं जनेत्वा भिक्खू विसेसं पापेस्सामी”ति । चतूहेन आरोहन्ति चतुयोजनुब्बेधत्ता । द्विन्नं बुद्धानन्ति ककुसन्धस्स कोणागमनस्स चाति इमेसं द्विन्नं बुद्धानं । “तिवरा रोहितस्सा सुप्पिया”ति मनुस्सानं तस्मिं तस्मिं काले समञ्जा तत्थ देसनामवसेन जाताति वेदितब्बा, यथा एतरहि मागधाति ।

पुन वस्ससतन्ति पठमवस्ससततो उपरिवस्ससतं जीवनको नाम मनुस्सो नत्थि । परिहीनसदिसं कतं देसनाय । वट्ठित्वाति दसवस्सायुकभावतो पट्टाय याव असङ्ख्येय्यायुकभावा वट्ठित्वा । “परिहीन”न्ति वत्त्वा तं परिहीनभावं दस्सेन्तो “कथ”न्तिआदिमाह । यं आयुप्पमाणेसूति यत्तकं आयुप्पमाणेसूति ।

वेपुल्लपब्बतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

अनमतग्गसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## ५. कस्सपसंयुत्तं

### १. सन्तुट्ठसुत्तवण्णना

१४४. सन्तुट्ठोति सकेन उच्चावचेन पच्चयेन सममेव च तुस्सनको । तेनाह “इतरीतरेना”तिआदि । तत्थ दुविधं इतरीतरं — पाकतिकं, जाणसज्जनितज्जाति । तत्थ पाकतिकं पटिक्खिपित्वा जाणसज्जनितमेव दस्सेन्तो “थूलसुखुमा”तिआदिमाह । इतरं वुच्चति हीनं पणीततो अज्जत्ता । तथा पणीतम्पि इतरं हीनतो अज्जत्ता । अपेक्खासद्वा हि इतरीतराति । इति येन केनचि हीनेन वा पणीतेन वा चीवरादिपच्चयेन सन्तुस्सितो तथापवत्तो अलोभो इतरीतरपच्चयसन्तोसो, तंसमङ्गिताय सन्तुट्ठो । यथालाभं अत्तनो लाभानुरूपं सन्तोसो यथालाभसन्तोसो । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । लब्भतीति वा लाभो, यो यो लाभो यथालाभो, तेन सन्तोसो यथालाभसन्तोसो । बलन्ति कायबलं । सारुप्पन्ति भिक्खुनो अनुच्छविकता ।

यथालब्धतो अज्जस्स अपत्थना नाम सिया अप्पिच्छताय पवत्तिआकारोति ततो विनिवत्तितमेव सन्तोसस्स सरूपं दस्सेन्तो “लभन्तोपि न गण्हाती”ति आह । तं परिवत्तेत्वाति पकतिदुब्बलादीनं गरुचीवरं न फासुभावावहं

सरीरबाधावहञ्च होतीति पयोजनवसेन, नात्रिच्छतादिवसेन परिवर्त्तेत्वा । लहुकचीवरपरिभोगे सन्तोसविरोधि न होतीति आह “लहुकेन यापेन्तोपि सन्तुट्ठोव होती”ति । महग्घचीवरं बहूनि वा चीवरानि लभित्वा तानि विस्सज्जेत्वा अञ्जस्स गहणं यथासारुप्पनये ठितत्ता न सन्तोसविरोधीति आह “तेसं...पे०... धारेन्तोपि सन्तुट्ठोव होती”ति । एवं सेसपच्चयेसु यथाबलयथासारुप्पनिद्वेसेसु अपि-सद्गहणे अधिप्पायो वेदितब्बो ।

**पकतीति** वाचापकतिआदिका । अवसेसनिद्वाय अभिभूतत्ता पटिबुज्झतो सहसा पापका वितक्का पातुभवन्तीति ।

**मुत्तहरीतकन्ति** गोमुत्तपरिभावितं, पूतिभावेन वा छड्डितत्ता मुत्तहरीतकं । **बुद्धादीहि वण्णितन्ति** “पूतिमुत्तभेसज्जं निस्साय या पब्बज्जा”तिआदिना सम्मासम्बुद्धादीहि पसत्थं ।

**एको एकच्चो सन्तुट्ठो होति, सन्तोसस्स वण्णं न कथेति** सेय्यथापि आयस्मा बाकुलत्थेरो । **न सन्तुट्ठो होति, सन्तोसस्स वण्णं कथेति** सेय्यथापि थेरो उपनन्दो सक्कपुत्तो । **नेव सन्तुट्ठो होति, न सन्तोसस्स वण्णं कथेति** सेय्यथापि थेरो लाळुदायी । **अयन्ति** आयस्मा महाकस्सपो । **अनेसनन्ति** अयोनिस्सो मिच्छाजीववसेन पच्चयपरियेसनं । **उत्तसतीति** “कथं नु खो लभेय्य”न्ति जातुत्तासेन उत्तसति । तथा **परितस्सति** । **अयन्ति** महाकस्सपत्थेरो । **एवं** यथावुत्तएकच्चभिक्षु विय न **परितस्सति**, अलाभपरित्तासेन विघातप्पत्तिया न परित्तासं आपज्जति । लोभोयेव आरम्मणेन सद्धिं गन्थनट्ठेन बज्जनट्ठेन गेधो **लोभगेधो** । **मुच्छन्ति** गेधं मोमूहत्तभावं । **आदीनवन्ति** दोसं । **निस्सरणमेवाति** चीवरे इदमत्थितादस्सनपुब्बकं अलग्गभावसङ्घातनिव्यानमेव पजानन्तो । **यथालद्धादीनन्ति** यथालद्धपिण्डपातादीनं । निद्धारणे चेतं सामिवचनं ।

**यथा महाकस्सपत्थेरोति** अत्तना वत्तब्बनियामेन वदति, भगवता पन वत्तब्बनियामेन “यथा कस्सपो भिक्षू”ति भवितब्बं । **कस्सपेन** निदस्सनभूतेन । **कथनं नाम भारो** “मुत्तो मोचेय्य”न्ति पटिज्जानुरूपत्ता । **पटिपत्तिं परिपूरं कत्वा पूरणं भारो** सत्थु आणाय सिरसा सम्पटिच्छितब्बतो ।

सन्तुट्ठसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## २. अनोत्तप्पीसुत्तवण्णना

**१४५. तेन रहितोति** तेन सम्मावायामेन रहितो । **निब्भयोति** भयरहितो । कुसलानुप्पादनम्पि हि सावज्जमेव अज्जाणालसियहेतुकत्ता । **सम्बुज्जनत्थायाति** अरियमग्गेहि सम्बुज्जनाय । **योगेहि खेमं** तेहि अनुपहुत्ता ।

**मनुञ्जवत्थुन्ति** मनोरमं लोभुप्पत्तिकारणं । **यथा वा तथा वाति** सुभसुखादिवसेन । **तेति** लोभादयो । **अनुप्पन्नाति वेदितब्बा** तथारूपे वत्थारम्मणे तथा अनुप्पन्नपुब्बत्ता । **अञ्जथाति** वुत्तनयेनेव वत्थारम्मणेहि अयोजेत्वा गहमाने । **वत्थुम्हीति** उपट्ठाकादिचीवरादिवत्थुम्हि । **आरम्मणेति** मनापियादिभेदे आरम्मणे । **तादिसेन पच्चयेनाति** अयोनिस्सोमनसिकारसतिवोस्सग्गादिपच्चयेन । **इमेति** वुत्तनयेन पच्चयलाभेन पच्छा उप्पज्जमाना पाळियं तथा वुत्ताति दट्ठब्बं । एवं उप्पज्जमानताय **नप्पहीयन्ति नाम** । अनुप्पादो हि परमत्थतो पहानं कथितं, तस्मा तत्थ कथितनयेनेव गहेतब्बन्ति अधिप्पायो ।

**अप्पटिलद्धाति** अनुप्पत्तिया । **तेति** यथावुत्तसीलादिअनवज्जधम्मा । **पटिलद्धाति** अधिगता । “सीलादिधम्मा”ति

एत्थ यदि मग्गफलानिपि गहितानि, अथ कस्मा “परिहानिवसेना”ति वुत्तन्ति आह “एत्थ चा”ति आदि। इमस्स पन सम्मप्पधानस्साति चतुत्थस्स सम्मप्पधानस्स वसेन। अयं देसनाति “उप्पन्ना मे कुसला धम्मा निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तेय्यु”न्ति अयं देसना कता। दुतियमग्गो वा...पे०... संवत्तेय्याति इदं आयतिं सत्तसु अत्तभावेसु उप्पज्जमानदुक्खसङ्घात अनत्थुप्पत्तिं सन्धाय वुत्तं। “आतापी ओत्तप्पी भब्बो सम्बोधाया”ति आदिवचनतो “इमे चत्तारो सम्मप्पधाना पुब्बभागविपस्सनावसेन कथिता”ति वुत्तं।

अनोत्तप्पीसुत्तवण्णना निट्ठिता।

### ३. चन्दूपमसुत्तवण्णना

१४६. पियमनापनिच्चनवकादिगुणेहि चन्दो उपमा एतेसन्ति चन्दूपमा। सन्थवादीनि पदानि अज्जमज्जवेवचनानि। परियुट्ठानं पुन चित्ते किलेसाधिगमो। सब्बेहिपि पदेहि कत्थचि सत्ते अनुरोधरोधाभावमाह। अत्तनो पन सोम्मभावेन महाजनस्स पियो मनापो। यदत्थमेत्थ चन्दूपमा आहटा, तं दस्सेन्तो “एव”न्ति आदिमाह। न केवलं चन्दूपमताय एत्तको एव गुणो, अथ खो अज्जेपि सन्तीति ते दस्सेतुं “अपिचा”ति आदि वुत्तं। एवमादीहीति आदि-सद्देन यथा। चन्दो लोकानुगहेन अजवीथिआदिका नानावीथियो पटिपज्जति, एवं भिक्खु तं तं दिसं उपगच्छति कुलानुद्वयाय। यथा चन्दो कण्हपक्खतो सुक्कपक्खं उपगच्छन्तो कलाहि वड्डमानो हुत्वा निच्चनवो होति, एवं भिक्खु कण्हपक्खं पहाय सुक्कपक्खं उपगन्त्वा गुणेहि वड्डमानो लोकस्स वा पामोज्जपासंसत्थो निच्चनवताय चन्दसमचित्तो अधुनुपसम्पन्नो विय च निच्चनवो हुत्वा चरति।

अपकस्सित्वाति किलेसकामवत्थुकामेहि विवेचेत्वा। तं नेक्खम्माभिमुखं कायचित्तानं आकड्डनं कायतो अपनयनञ्च होतीति आह “आकड्डित्वा अपनेत्वाति अत्थो”ति। चतुक्कञ्चेत्थ सम्भवतीति तं दस्सेतुं “यो हि भिक्खू”ति आदि वुत्तं।

निच्चनवयाति “निच्चनवका”इच्चेव वुत्तं होति। क-सद्देन हि पदं वड्डितं, क-कारस्स च य-कारादेसो। एवं विचरिंसूति किञ्जक्खवसेन परिग्गहाभावेन यथा इमे, एवं विचरिंसु अज्जेति अनुकम्पमाना।

द्वेभातिकवत्थूति द्वेभातिकत्थेरपटिबद्धं वत्थुं। अप्पतिरूपकरणन्ति भिक्खूनं असारुप्पकरणं। आधायित्वाति आरोपनं ठपेत्वा। तथाति यथा सङ्खमज्झे गणमज्झे च, तथा वुड्डतरे पुग्गले अप्पतिरूपकरणं। एवमादीति आदि-सद्देन अन्तरघरप्पवेसने अज्जत्थ च यथावुत्ततो अज्जं असारुप्पकिरियं सङ्गणहाति। तत्थेवाति सङ्खमज्झे गणमज्झे पुग्गलस्स च वुड्डस्स सन्तिके।

यथावुत्तेसु अज्जेसु च तेसु ठानेसु। पापिच्छतापि मनोपागब्भियन्ति एतेनेव कोधूपनाहादीनं समुदाचारो मनोपागब्भियन्ति दस्सितं होति।

एकतो भारियन्ति पिट्ठिपस्सतो ओनतं। वायुपत्थम्भन्ति चित्तसमुट्ठानवायुना उपत्थम्भनं। अनुब्बेजेत्वा चित्तन्ति आनेत्वा सम्बन्धो। चित्तस्स हि ततो अनुब्बेजनं तदनुनयनं। तेनाह “सम्पियायमानो ओलोकेती”ति। वायुपत्थम्भकं गाहापेत्वाति कायं तथा उपत्थम्भकं कत्वा।

ओपम्मसंसन्दनं सुविज्जेय्यमेव । कामगिद्धताय हीनाधिमुत्तिको, अविमुद्धसीलाचारताय मिच्छापटिपन्नो ।

अङ्गुलीहि निखन्तपभा आकाससञ्चलनेन दिगुणा हुत्वा आकासे विचरिंसूति आह “यमकविज्जुतं चारयमानो विया”ति । “आकासे पाणिं चालेसी”ति पदस्स अञ्जत्थ अनागतत्ता “असम्भिन्नपद”न्ति वुत्तं । अत्तमनोति पीतिसोमनस्सेहि गहितमनो । यज्झि चित्तं अनवज्जं पीतिसोमनस्ससहितं, तं ससन्तकं हितसुखावहत्ता । तेनाह “सकमनो”तिआदि । न दोमनस्सेन...पे०... गहितमनो सकचित्तस्स तब्बिरुद्धत्ता । पुरिमनयेनेवाति “इदानी यो हीनाधिमुत्तिको”तिआदिना पुब्बे वुत्तनयेनेव ।

पसन्नाकारन्ति पसन्नेहि कातब्बकिरियं । तं सरूपतो दस्सेति “चीवरादयो पच्चये ददेय्यु”न्ति । तथभावायाति यदत्थं भगवता धम्मो देसितो, यदत्थञ्च सासने पब्बज्जा, तदत्थाय । रक्खणभावन्ति अपायभयतो च रक्खणज्झासयं । चन्दोपमादिवसेनाति आदि-सद्देन आकासे चलितपाणि विय कत्थचि अलङ्गताय परिसुद्धज्झासयता सत्तेसु कारुज्जन्ति एवमादीनं सङ्गहो ।

चन्दूपमसुत्तवण्णना निड्डिता ।

#### ४. कुलूपकसुत्तवण्णना

१४७. कुलानि उपगच्छतीति कुलूपको । सन्दीयतीति सब्बसो दीयति, अवखण्डीयतीति अत्थो । सा पन अवखण्डियना दुक्खापना अट्टियना होतीति वुत्तं “अट्टीयती”ति । तेनाह भगवा “सो ततोनिदानं दुक्खं दोमनस्स पटिसंवेदयती”ति । वुत्तनयानुसारेण हेट्ठा वुत्तनयस्स अनुसरणेन ।

कुलूपकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

#### ५. जिण्णसुत्तवण्णना

१४८. छिन्नभिन्नद्वाने छिद्दस्स अपुथुलत्ता अगळं अदत्त्वाव सुत्तेन संसिब्बनमत्तेन अगळदानेन च छिद्दे पुथुले । निब्बसनानीति चिरनिसेवितवसनकिच्चानि, परिभोगजिण्णानीति अत्थो । तेनाह “पुब्बे...पे०... लद्धनामानी”ति, सज्जापुब्बको विधि अनिच्चोति “गहपतानी”ति वुत्तं यथा “वीरिय”न्ति ।

सेनापतिन्ति सेनापतिभाविनं, सेनापच्चारहन्ति अत्थो । अत्तनो कम्मेनाति अत्तना कातब्बकम्मेन । सोति सत्था । तस्मिन्ति महाकस्सपत्थेरे करोतीति सम्बन्धो । न करोतीति वुत्तमत्थं विवरन्तो “कस्मा”तिआदिमाह । यदि सत्था धुत्तङ्गानि न विस्सज्जापेतुकामो, अथ कस्मा “जिण्णोसि दानि त्व”न्तिआदिमवोचाति आह “यथा पना”तिआदि ।

दिट्ठधम्मसुखविहारन्ति इमस्मियेव अत्तभावे फासुविहारं । अमानुसिका सवनरतीति अतिक्कन्तमानुसिकाय अरञ्जसहुप्पत्तिया अरञ्जेहं वसामीति विवेकवासूपनिस्सयाधीनसद्वसनपच्चया धम्मरति उप्पज्जति । अपरोति अञ्जो, दुतियोति अत्थो । तत्थेवाति तस्मियेव एकस्स विहरणद्वाने विहरणसमये च फासु भवति चित्तविवेकसम्भवतो । तेनाह “एकस्स रमतो वने”ति ।

तथाति यथा आरञ्जिकस्स रति, तथा पिण्डपातिकस्स लब्धति दिट्ठधम्मसुखविहारो । एस नयो सेसेसु । अपिण्डपातिकाधीनो इतरस्स विसेसजोतकोति तमेवस्स विसेसं दस्सेतुं “अकालचारी”तिआदि वुत्तं ।

अम्हाकं सलाकं गहेत्वा भत्तत्थाय गेहं अनागच्छन्तस्स सत्ताहं न पातेतब्बन्ति सामिकेहि दिन्नत्ता सत्ताहं सलाकं न लभति, न कतिकवसेन । पिण्डचारिकवत्ते अवत्तनतो “यस्स चेसा”तिआदि वुत्तं ।

पठमतरं कातब्बं यं, तं वत्तं, इतरं पटिवत्तं । महन्तं वा वत्तं, खुद्दकं पटिवत्तं । केचि “वत्तपटिपत्ति”न्ति पठन्ति, वत्तस्स करणन्ति अत्थो । उद्धरण-अतिहरण-वीतिहरणवोस्सज्जन-सन्निक्खेपन-सन्निरुम्भनानं वसेन छ कोट्टासे । गरुभावेनाति थिरभावेन ।

“अमुकस्मिं सेनासने वसन्ता बहुं वस्सवासिकं लभन्ती”ति तथा न वस्सवासिकं परियेसन्तो चरति वस्सवासिकस्सेव अगगहणतो । तस्मा सेनासनफासुकंयेव चिन्तेति । तेन बहुपरिक्खारभावेन फासुविहारो नत्थि परिक्खारानं रक्खणपटिजगनादिदुक्खबहुलताय । अप्पिच्छादीनन्ति अप्पिच्छसन्तुट्ठादीनंयेव लब्धति दिट्ठधम्मसुखविहारो ।

जिण्णसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. ओवादसुत्तवण्णना

१४९. अत्तनो ठानेति सब्रह्मचारीनं ओवादकविज्जापकभावेन अत्तनो महासावकट्ठाने ठपनत्थं । अथ वा यस्मा “अहं दानि न चिरं ठस्सामि, तथा सारिपुत्तमोग्गल्लाना, अयं पन वीसंवस्सतायुको, ओवदन्तो अनुसासन्तो ममच्चयेन भिक्खूनं मया कातब्बकिच्चं करिस्सती”ति अधिप्पायेन भगवा इमं देसनं आरभि । तस्मा अत्तनो ठानेति सत्थारा कातब्बओवाददायकट्ठाने । तेनाह “एवं पनस्सा”तिआदि । यथाह भगवा “ओवद, कस्सप... पे... त्वं वा”ति । दुक्खेन वत्तब्बा अप्पदक्खिणग्गाहिभावतो । दुब्बचभावकरणेहीति कोधूपनाहादीहि । अनुसासनिया पदक्खिणग्गहणं नाम अनुधम्मचरणं, छिन्नपटिपत्ति कता वामग्गाहो नामाति आह “अनुसासनि”न्तिआदि । अतिक्कम्म वदन्तेति अज्जमज्जं अतिक्कमित्वा अतिमज्जित्वा वदन्ते । बहुं भासिस्सतीति धम्मं कथेन्तो को विपुलं कत्वा कथेस्सति । असहितन्ति पुब्बेनापरं नसहितं हेतुपमाविरहितं । अमधुरन्ति न मधुरं न कण्णसुखं न पेमनीयं । लहुज्जेव उट्ठाति अप्पवत्तनेन कूलट्ठानं विय तस्स कथनं ।

ओवादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. दुतियओवादसुत्तवण्णना

१५०. ओकप्पनसद्धाति सद्धेय्यवत्थुं ओगाहित्वा “एवमेत”न्ति कप्पनसद्धा । कुसलधम्मजाननपज्जाति अनवज्जधम्मानं सब्बसो जाननपज्जा । परिहानन्ति सब्बाहि सम्पत्तीहि परिहानं । न हि कल्याणमित्तरहितस्स काचि सम्पत्ति नाम अत्थीति ।

दुतियओवादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ८. ततियओवादसुत्तवण्णना

१५१. पुब्बेति पठमबोधियं । एतरहीति ततो पच्छिमे काले । कारणपट्टपनेति कारणारम्भे । तेसु वुत्तगुणयुत्तेसु थेरेसु । तस्मिन्ति तस्मिं यथावुत्तगुणयुत्ते पुगले । एवं सक्कारे कयिरमानेति “भद्दको वतायं भिक्खू”ति आदरजातेहि भिक्खूहि सक्कारे कयिरमाने । इमे सब्रह्मचारी । “एहि भिक्खू”ति तं भिक्खुं अत्तनो मुखाभिमुखं करोन्ता वदन्ति । यज्झि तन्ति एत्थ तन्ति निपातमत्तं उपद्दवोति वुच्चति अनत्थजननतो । पत्थयति भजति बज्झतीति पत्थना, अभिसङ्गोति आह “अभिपत्थनाति अधिमत्तपत्थना”ति ।

ततियओवादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ९. ज्ञानाभिञ्जसुत्तवण्णना

१५२. यावदेवाति इमिना समानत्थं “यावदे”ति इदं पदन्ति आह “यावदे आकङ्खामीति यावदेव इच्छामी”ति । यदिच्छकं ज्ञानसमापत्तीसु वसीभावदस्सनत्थं तदेतं आरब्धं । वित्थारितमेव, तस्मा तत्थ वित्थारितमेव गहेतव्वन्ति अधिष्ठायो । आसवानं खयाति आसवानं खयहेतु अरियमग्गेन सब्बसो आसवानं खेपितत्ता । अपच्चयभूतन्ति आरम्भणपच्चयभावेन अपच्चयभूतं ।

ज्ञानाभिञ्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १०. उपस्सयसुत्तवण्णना

१५३. लाभसक्कारहेतुपि एकच्चे भिक्खू भिक्खुनुपस्सयं गन्त्वा भिक्खुनियो ओवदन्ति, एवमेवं अयं पन थेरो न लाभसक्कारहेतु भिक्खुनुपस्सयगमनं याचति, अथ कस्माति आह “कम्मट्टानत्थिका”तिआदि । एसो हि आनन्दत्थेरो उस्सुक्कापेत्वा पटिपत्तिगुणं दस्सेन्तो यस्मा ता भिक्खुनियो चतुसच्चकम्मट्टानिका, तस्मा पच्चन्नं उपादानक्खन्धानं उदयव्वयादिपकासनिया धम्मकथाय विपस्सनापटिपत्तिसम्पदं दस्सेसि । अनिच्चादिलक्खणानि चेव उदयव्वयादिके च सम्मा दस्सेसि । हत्थेन गहेत्वा विय पच्चक्खतो दस्सेसि । समादपेसीति तत्थ लक्खणारम्मणिकविपस्सनं समादपेसि । यथा वीथिपटिपन्नो हुत्वा पवत्तति, एवं गणहापेसि । समुत्तेजेसीति विपस्सनाय आरब्धाय सङ्खारानं उदयव्वयादीसु उपद्दहन्तेसु यथाकालं पगगहसमुपेक्खणेहि बोज्झङ्गानं अनुपवत्तनेन भावनामज्झिमवीथिं पापेत्वा यथा विपस्सनाजाणं सुप्पसन्नं हुत्वा वहति, एवं इन्द्रियानं विसदभावकरणेन विपस्सनाचित्तं सम्मा उत्तेजेसि, निब्बानवसेन वा समादपेसि । सम्पहंसेसीति तथा पवत्तियमानाय विपस्सनाय समप्पवत्तभावनावसेन उपरि लद्धव्वभावनावसेन चित्तं सम्पहंसेसि, लद्धस्सादवसेन सुट्ठु तोसेसि । एवमेत्थ अत्थो वेदितव्वो ।

मनुते परिज्वादिवसेन सच्चानि बुज्झतीति मुनि । तेति तं । उपयोगत्थे हि इदं सामिवचनं । उत्तरीति उपरि, तव यथाभूतसभावतो परतोति अत्थो । पक्खपतितो अगतिगमनं अतिरेकओकासो । उपपरिक्खीति अनुविच्च निवारको न बहुमतो । बुद्धपटिभागो थेरो । “बाला भिक्खुनी दुब्भासितं आहा”ति अवत्वा “खमथ, भन्ते”ति वदन्तेन पक्खपातेन विय वुत्तं होतीति आह “एका भिक्खुनी न वारिता”तिआदि ।

चुता सलिङ्गतो नट्ठा, देसन्तरपक्कमेन अदस्सनं न गता । कण्टकसाखा वियाति

कुरण्टकअपामगकण्टकलसिकाहि साखा विय ।

उपस्सयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ११. चीवरसुत्तवण्णना

१५४. राजगहस्स दक्खिणभागे गिरि दक्खिणागिरि ण-कारे अ-कारस्स दीघं कत्वा, तस्स दक्खिणभागे जनपदोपि “**दक्खिणागिरी**”ति वुच्चति, “गिरितो दक्खिणभागो”ति कत्वा । **एकदिवसेना**ति एकेन दिवसेन उप्पब्बाजेसुं तेसं सद्धापब्बजिताभावतो ।

यत्थ चत्तारो वा उत्तरि वा भिक्खू अकप्पियनिमन्तनं सादियित्वा पञ्चन्नं भोजनानं अञ्जतरं भोजनं एकतो पटिगण्हित्वा भुञ्जन्ति, एतं गणभोजनं नाम, तं तिण्णं भिक्खून् भुञ्जितुं वट्ठतीति “**तिकभोजनं पञ्जत्त**”न्ति वचनेन गणभोजनं पटिक्खित्तन्ति वुत्तं होति । तयो अत्थवसे पटिच्च अनुञ्जातत्तापि “**तिकभोजन**”न्ति वदन्ति ।

“दुम्मङ्कूनं निग्गहो एव पेसलानं फासुविहारो”ति इदं एकं अङ्गं । तेनेवाह “**दुम्मङ्कूनं निग्गहेनेवा**”तिआदि । “यथा देवदत्तो... पे०... सङ्गं भिन्देय्यु”न्ति **इमिना कारणेन** तिकभोजनं पञ्जत्तं ।

**अथ किञ्चरहीति** अथ कस्मा त्वं असम्पन्नगणं बन्धित्वा चरसीति अधिप्पायो । असम्पन्नाय परिसाय चारिकाचरणं कुलानुदयाय न होति, कुलानं घातितत्ताति अधिप्पायेन थेरो “**सस्सघातं मज्जे चरसी**”तिआदिमवोच ।

**सोधेन्तो** तस्सा अतिविय परिसुद्धभावदस्सनेन । **उद्दिसितुं न जानामि** तथा चित्तस्सेव अनुप्पन्नपुब्बत्ता । **किञ्चनं** किलेसवत्थु । सङ्गहेतब्बखेत्तवत्थु **पलिबोधो**, आलयो अपेक्खा । **ओकासाभावतो**ति बहुकिच्चकरणीयताय कुसलकिरियाय ओकासाभावतो । **सन्निपातट्टानतो**ति सङ्केतं कत्वा विय किलेसरजानं तत्थ सन्निज्झपवत्तनतो ।

**सिक्खत्तयब्रह्मचरियन्ति** अधिसीलसिक्खादिसिक्खत्तयसङ्गहं ब्रह्मं सेट्ठं चरियं । खण्डादिभावापादनेन **अखण्डं कत्वा** । लक्खणवचनज्हेतं । किञ्चि सिक्खेकदेसं असेसेत्वा एकन्तेनेव परिपूरेतब्बताय **एकन्तपरिपुण्णं** । चित्तुप्पादमत्तम्पि संकिलेसमलं अनुप्पादेत्वा अच्चन्तमेव विसुद्धं कत्वा परिहरितब्बताय **एकन्तपरिसुद्धं** । ततो एव सङ्गं विय लिखितन्ति **सङ्गलिखितं** । तेनाह “**लिखितसङ्गसदिस**”न्ति । दाठिकापि तगहणेनेव गहेत्वा “मस्सु”त्वेव वुत्तं, न एत्थ केवलं मस्सुयेवाति अत्थो । कसायेन रत्तानि **कासायानि** ।

**वङ्गसाटको**ति वङ्गदेसे उप्पन्नसाटको । **एसाति** महाकस्सपत्थेरो । **अभिनीहारतो पट्टाय** पणिधानतो पभुति, अयं इदानि वुच्चमाना । अग्गसावकद्वयं उपादाय ततियत्ता “**ततियसावक**”न्ति वुत्तं । **अट्टसट्ठिभिक्खुसतसहस्सन्ति** भिक्खून् सतसहस्सज्जेव सट्ठिसहस्सानि च अट्ट च सहस्सानि ।

**अयञ्च अयञ्च गुणोति** सीलतो पट्टाय याव अग्गफला गुणोति कित्तेन्तो महासमुद्धं पूरयमानो विय कथेसि ।

**कोलाहलन्ति** देवताहि निब्बत्तितो कोलाहलो ।

खुद्दकादिवसेन **पञ्चवण्णा** । **तरणं वा होतु मरणं वाति** महोघं ओगाहन्तो पुरिसो विय मच्छेरसमुद्धं उत्तरन्तो

**पच्छापि...पे०... पादमूले ठपेसि** भगवतो धम्मदेसनाय मच्छेरपहानस्स कथितत्ता ।

सत्थु गुणा कथिता नाम होन्तीति वुत्तं “**सत्थु गुणे कथेन्तस्सा**”ति । ततो **पट्टायाति** तदा सत्थु सम्मुखा धम्मस्सवनतो पट्टाय ।

**तथागतमञ्चस्साति** तथागतस्स परिभोगमञ्चस्स । **दानं दत्त्वा** ब्राह्मणस्स **पुरोहितट्टाने ठपेसि** । **तादिसस्सेव** सेट्टिनो धीता हुत्त्वा ।

**अदिन्नविपाकस्साति** पुब्बे कतूपचितस्स सब्बसो न दिन्नविपाकस्स । **तस्स कम्मस्साति** तस्स पच्चेकबुद्धस्स पत्ते पिण्डपातं छिन्दित्वा कललपूरणकम्मस्स । तस्मिंयेव अत्तभावे **सत्तसु ठानेसु** दुग्गन्धसरीरताय **पटिनिवत्तिता** । **इट्ठकपन्तीति** सुवणिण्डकपन्ति । **घटनिट्ठकायाति** तस्स पन्तियं पठमं ठपितइट्ठकाय सद्धिं घटेतब्बइट्ठकाय ऊना होति । **भट्टके कालेति** ईदिसिया इट्ठकाय इच्छितकालेयेव आगतासि । **तेन बन्धनेनाति** तेन सिलेससम्बन्धेन ।

**ओलम्बकाति** मुत्तामणिमया ओलम्बका । **पुज्जन्ति** नत्थि नो पुज्जं तं, यं निमित्तं यं कारणा इतो सुखुमतरस्स पटिलाभो सियाति अत्थो । **पुज्जनियामेनाति** पुज्जानुभावसिद्धेन नियामेन । सो च **अस्स** बाराणसिरज्जं दातुं कतोकासो ।

**फुस्सरथन्ति** मङ्गलरथं । उण्हीसं वालबीजनी खग्गो मणिपादुका सेतच्छत्तन्ति **पञ्चविधं राजककुधभण्डं** । सेतच्छत्तं विसुं गहितं । दिब्बवत्थं सादियितुं पुज्जानुभावचोदितो “ननु ताता थूल”न्तिआदिमाह ।

**पञ्च चङ्क्रमनसतानीति** एत्थ इति-सद्देन आदिअत्थेन अगिसालादीनि पब्बजितसारुप्पट्टानानि सङ्गण्हाति ।

**साधुकीळितन्ति** अरियानं परिनिब्बुतट्टाने कातब्बसक्कारं वदति ।

**नप्पमज्जि निरोगा अय्याति** पुच्छिताकारदस्सनं । **परिनिब्बुता देवाति** देवी पटिवचनं अदासि । **पटियादेत्वाति** निव्यातेत्वा । **समणकपब्बज्जन्ति** समितपापेहि अरियेहि अनुट्टातब्बपब्बज्जं । सो हि राजा पच्चेकबुद्धानं वेसस्स दिट्ठत्ता “इदमेव भट्टक”न्ति तादिसंयेव लिङ्गं गण्हि ।

**तत्थेवाति** ब्रह्मलोकेयेव । वीसतिमे वस्से सम्पत्तेति आहरित्वा सम्बन्धो । ब्रह्मलोकतो आगन्त्वा निब्बत्तत्ता ब्रह्मचरियाधिकारस्स चिरकालं सङ्गहितत्ता “**एवरूपं कथं मा कथेथा**”तिआदिमाह ।

वीसति धरणानि “निक्ख”न्ति वदन्ति । अलभन्तो न वसामीति सज्जापेस्सामीति सम्बन्धो ।

**इत्थाकरोति** इत्थिरतनस्स उप्पत्तिट्टानं । **अय्यधीताति** अम्हाकं अय्यस्स धीता, भट्टकापिलानीति अत्थो । पसादरूपेन निब्बिसिट्टताय “महागीव”न्ति पटिमाय सदिसभावमाह । तेनाह “**अय्यधीताया**”तिआदि ।

**समानपण्णन्ति** सदिसपण्णं, कुमारस्स कुमारिया च वुत्तन्तपण्णं । **इतो च एत्तो चाति** ते पुरिसा समागमट्टानतो मगधरट्टे महातित्थगामं मद्दरट्टे सागलनगरञ्च उद्दिस्स पक्कमन्ता अज्जमज्जं विस्सज्जेन्ता नाम होन्तीति “इतो च एत्तो च पेसेसु”न्ति वुत्ता ।

पुष्पदामन्ति हत्थिहत्थप्पमाणं पुष्पदामं । तानि पुष्पदामानि । तेति उभो भद्वा चेव पिप्पलिकुमारो च ।  
लोकाभिसेनाति गेहस्सितपेमेन, कामस्सादेनाति अत्थो । असंसद्वाति न संसद्वा । विचारयिंसु घटे जलन्तेन विय पदीपेन  
अज्झासयेन समुज्जलन्तेन विमोक्खबीजेन समुस्साहितचित्ता । यन्तबद्धानीति सस्ससम्पादनत्थं तत्थ तत्थ  
इट्ठकद्वारकवाटयोजनवसेन यन्तबद्धउदकनिक्खमनतुम्बानि । कम्मन्तोति कसिकम्मकरणट्टानं । दासगामाति दासानं  
वसनगामा ।

ओसापेत्वाति पक्खिपित्वा । आकप्पकुत्तवसेनाति आकारवसेन किरियावसेन च । अननुच्छविकन्ति  
पब्बजितवेसस्स अननुरूपं । तस्स मत्थकेति द्वेधापथस्स द्विधाभूतट्टाने ।

एतेसं सङ्गहं कातुं वट्ठतीति निसीदीति सम्बन्धो । सा पन सत्थु तत्थ निसज्जा एदिसीति दस्सेतुं “निसीदन्तो  
पना”तिआदि वुत्तं । तत्थ या बुद्धानं अपरिमितकालसङ्गहिता अचिन्तेय्यापरिमेय्यपुज्जसम्भारूपचयनिब्बत्ता  
निरूपितसभावबुद्धगुणविज्जोतिता लक्खणानुब्यञ्जनसमुज्जला ब्यामप्पभाकेतुमालालङ्कता सभावसिद्धताय अकित्तिमा  
रूपकायसिरी, तंयेव महाकस्सपस्स अदिट्ठपुब्बं पसादसंवट्ठनत्थं अनिग्गहेत्वा निसिन्नो भगवा “बुद्धवेसं गहेत्वा...पे०...  
निसीदी”ति वुत्तो । असीतिहत्थं पदेसं व्यापेत्वा पवत्तिता “असीतिहत्था”ति वुत्ता । सतसाखोति बहुसाखो अनेकसाखो ।  
सुवण्णवण्णो अहोसि निरन्तरं बुद्धरस्मीहि समन्ततो समोकिण्णत्ता । एवं वुत्तप्पकारेन वेदितब्बा ।

राजगहं नाळन्दन्ति च सामिअत्थे उपयोगवचनं अन्तरासद्वयोगतोति आह “राजगहस्स नाळन्दाय चा”ति । न हि  
मे इतो अज्जेन सत्थारा भवितुं सक्का दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि सत्तानं यथारहं अनुसासनसमत्थस्स अज्जस्स  
सदेवके अभावतो । न हि मे इतो अज्जेन सुगतेन भवितुं सक्का सोभनगमनगुणगणयुत्तस्स अज्जस्स अभावतो । न हि  
मे इतो अज्जेन सम्मासम्बुद्धेन भवितुं सक्का सम्मा सब्बधम्मनं सयम्भुजाणेन अभिसम्बुद्धस्स अभावतो । इमिनाति  
“सत्था मे, भन्ते”ति इमिना वचनेन ।

अजानमानोव सब्बज्जेय्यन्ति अधिप्पायो । सब्बचेतसाति सब्बअज्झत्तिकङ्गपरिपुण्णचेतसा । समन्नागतन्ति सम्पन्नं  
सम्मदेव अनु अनु आगतं उपगतं । फलेय्याति विदालेय्य । विलयन्ति विनासं ।

एवं सिक्खितब्बन्ति इदानी वुच्चमानाकारेन । हिरोत्तप्पस्स बहलता नाम विपुलताति आह “महन्त”न्ति ।  
पठमतरमेवाति पगेव उपसङ्गमनतो । तथा अतिमानपहीनो अस्स, हिरिओत्तप्पं यथा सण्ठाति । कुसलसन्निस्सितन्ति  
अनवज्जधम्मनिस्सितं । अट्ठिकन्ति तेन धम्मेन अट्ठिकं । आदितो पट्ठाय याव परियोसाना सवनचित्तं “सब्बचेतो”ति  
अधिप्पेतन्ति आह “चित्तस्स थोकप्पि बहि गन्तुं अदेन्तो”ति । तेन समोधानं दस्सेति । सब्बेन...पे०... समन्नाहरित्वा  
आरम्भतो पभुति याव देसना निप्फन्ना, ताव अन्तरन्तरा पवत्तेन सब्बेन समन्नाहारचित्तेन धम्मंयेव समन्नाहरित्वा ।  
ठपितसोतोति धम्मे निहितसोतो । ओदहित्वाति अपिहितं कत्वा । पठमज्झानवसेनाति इदं असुभेसु तस्सेव इज्झतो,  
इतरत्थज्ज सुखसम्पयुत्तता वुत्ता ।

संसारसागरे परिब्भमन्तस्स इणट्टाने तिट्ठन्ति किलेसा आसवसभावापादनतोति आह “सरणोति सकिलेसो”ति ।  
चत्तारो हि परिभोगातिआदीसु यं वत्तब्बं, तं विसुद्धिमगगतं संवण्णनासु वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एत्थ च भगवा पठमं  
ओवादं थेरस्स ब्राह्मणजातिकत्ता जातिमानपहानत्थमभासि, दुरितयं बाहुसच्चं निस्साय उप्पज्जनकअहंकारपहानत्थं, ततियं  
उपधिसम्पत्तिं निस्साय उप्पज्जनकअत्तसिनेहपहानत्थं । अट्ठमे दिवसेति भगवता समागतदिवसतो अट्ठमे दिवसे ।

मगगतो ओक्कमनं पठमतरं भगवता समागतदिवसेयेव अहोसि । यदि अरहत्ताधिगमो पच्छा, अथ कस्मा पाळियं पगेव सिद्धं विय वुत्तन्ति आह “**देसनावारस्सा**”तिआदि । “सत्ताहमेव ख्वाहं, आवुसो सरणो, रट्ठपिण्डं भुज्जि”न्ति वत्त्वा अवसरप्पत्तं अरहत्तं पवेदेन्तो “अट्ठमिया अज्जा उदपादी”ति आह । अयमेत्थ देसनावारस्स आगमो । ततो परं भगवता अत्तनो कतं अनुग्गहं चीवरपरिवत्तनं दस्सेन्तो “अथ खो, आवुसो”तिआदिमाह ।

अन्तन्तेनाति चतुग्गुणं कत्वा पज्जत्ताय सङ्घाटिया अन्तन्तेन । **जातिपंसुकूलिकेन...पे०... भवितुं वट्ठतीति** एतेन पुब्बे जातिआरज्जकग्गहणेन च तेरस धुतङ्गा गहिता एवाति दट्ठब्बं । **अनुच्छविकं कातुन्ति** अनुरूपं पटिपत्तिं पटिपज्जितुं । थेरो पारुपीति सम्बन्धो ।

भगवतो ओवादं भगवतो वा धम्मकायं निस्साय उरस्स वसेन जातोति **ओरसो** । भगवतो वा धम्मसरीरस्स मुखतो सत्ततिसबोधिपक्खियतो जातो । तेनेव धम्मजातधम्मनिम्मितभावोपि संवण्णितोति दट्ठब्बो । ओवादधम्मो एव सत्थारा दातब्बतो थेरेन आदातब्बतो **ओवादधम्मदायादो**, ओवादधम्मदायज्जोति अत्थो, तं अरहतीति । एस नयो सेसपदेसुपि ।

“पब्बज्जा च परिसोधिता”ति वत्त्वा तस्सा सम्मदेव सोधितभावं व्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं, “**आवुसो, यस्सा**”तिआदि वुत्तं । तत्थ एवन्ति यथा अहं लभिं, एवं सो सत्थु सन्तिका लभतीति योजना । **सीहनादं नदितुन्ति** एत्थापि सीहनादनदना नाम देसनाव, थेरो सत्थारा अत्तनो कतानुग्गहमेव अनन्तरसुत्ते वुत्तनयेन उल्लिङ्गेति, न अज्जथा । न हि महाथेरो केवलं अत्तनो गुणानुभावं विभावेति । **सेसन्ति** यं इध असंवण्णितं । **पुरिमनयेनेवाति** अनन्तरसुत्ते वुत्तनयेनेव ।

चीवरसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १२. परंमरणसुत्तवण्णना

१५५. यथा अतीतकप्पे अतीतासु जातीसु कम्मकिलेसवसेन आगतो, तथा एतरहिपि आगतोति **तथागतो**, यथा यथा वा पन कम्मं कतूपचित्तं, तथा तं तं अत्तभावं आगतो उपगतो उपपन्नोति **तथागतो**, सत्तोति आह “**तथागतोति सत्तो**”ति । एतन्ति “एवं होति भवति तिट्ठति सस्सतिसम”न्ति एवं पवत्तं दिट्ठिगतं । **अत्थसन्निस्सितं न होतीति** दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थतो सुखन्ति पसत्थसन्निस्सितं न होति । **आदिब्रह्मचरियकन्ति** एत्थ मग्गब्रह्मचरियं अधिप्पेतं तस्स पधानभावतो । तस्स पन एतं दिट्ठिगतं आदिपटिपदामत्तं न होति अनुपकारकत्ता विलोमनतो च । ततो एव इतरब्रह्मचरियस्सपि अनिस्सयोव । सेसं वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

परंमरणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १३. सद्धम्मप्पतिरूपकसुत्तवण्णना

१५६. आजानाति हेट्ठिममग्गेहि जातमरियादं अनतिक्कमित्वाव जानाति पटिविज्झतीति **अज्जा**, अग्गमग्गपज्जा । अज्जस्स अयन्ति **अज्जा**, अरहत्तफलं । तेनाह “**अरहत्ते**”ति ।

**ओभासेति** ओभासनिमित्तं । “चित्तं विकम्पती”ति पदद्वयं आनेत्वा सम्बन्धो । **ओभासेति** विसयभूते । उपक्किलेसेहि चित्तं विकम्पतीति योजना । तेनाह “**येहि चित्तं पवेधती**”ति । सेसेसुपि एसेव नयो ।

उपट्टानेति सतिथं । उपेक्खाय चाति विपस्सनुपेक्खाय च । एत्थ च विपस्सनाचित्तसमुद्धानसन्तानविनिमुत्तं पभासनं रूपायतनं ओभासो । जाणादयो विपस्सनाचित्तसम्पयुक्ताव । सकसककिच्चे सविसेसो हुत्वा पवत्तो अधिमोक्खो सद्धाधिमोक्खो । उपट्टानं सति । उपेक्खाति आवज्जनपेक्खा । सा हि आवज्जनचित्तसम्पयुक्ता चेतना । आवज्जनअज्झुपेक्खनवसेन पवत्तिया इध “आवज्जनपेक्खा”ति वुच्चति । पुन उपेक्खायाति विपस्सनुपेक्खाव अनेन समज्जत्तताय एवं वुत्ता । निकन्ति नाम विपस्सनाय निकामना अपेक्खा । सुखुमतरकिलेसो वा सिया दुविज्जेय्यो ।

इमानि दस ठानानीति इमानि ओभासादीनि उपक्किलेसुप्पत्तिया ठानानि उपक्किलेसवत्थूनि । पज्जा यस्स परिचिताति यस्स पज्जा परिचितवती याथावतो जानाति । “इमानि निस्साय अद्धा मगगप्पत्तो फलप्पत्तो अह”न्ति पवत्तअधिमानो धम्मद्वच्चं धम्मूपनिस्सयो विक्खेपो । तत्थ कुसलो हि तं याथावतो जानन्तो न च तत्थ सम्मोहं गच्छति ।

अधिगमसद्धम्मप्यतिरूपकं नाम अनधिगते अधिगतमानिभावावहत्ता । यदग्गेन विपस्सनाजाणस्स उपक्किलेसो, तदग्गेन पटिपत्तिसद्धम्मप्यतिरूपकोतिपि सक्का विज्जातुं । धातुकथाति महाधातुकथं वदति । वेदल्लपिटकन्ति वेतुल्लपिटकं । तं नागभवनतो आनीतन्ति वदन्ति । वादभासितन्ति अपरे । अबुद्धवचनं बुद्धवचनेन विरुज्जनतो । न हि सम्बुद्धो पुब्बापरविरुद्धं वदति । तत्थ सल्लं उपट्टपेन्ति किलेसविनयं न सन्दिस्सति, अज्जदत्थु किलेसुप्पत्तिया पच्चयो होतीति ।

अविक्कयमानन्ति विक्कयं अगच्छन्तं । तन्ति सुवण्णभण्डं ।

न सक्खिंसु जाणस्स अविसदभावतो । एस नयो इतो परेसुपि ।

इदानी “भिकखू पटिसम्भिदाप्पत्ता अहेसु”न्तिआदिना वुत्तमेव अत्थं कारणतो विभावेतुं पुन “पठमबोधियं ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ पटिपत्तिं पूरयिंसूति अतीते कदा ते पटिसम्भिदावहं पटिपत्तिं पूरयिंसु? पठमबोधिकालिका भिकखू । न हि अत्तसम्मापणिधिया पुब्बेकतपुज्जताय च विना तादिसं भवति । एस नयो इतो परेसुपि । तदा पटिपत्तिसद्धम्मो अन्तरहितो नाम भविस्सतीति एतेन अरियमग्गेन आसन्ना एव पुब्बभागपटिपदा पटिपत्तिसद्धम्मोति दस्सेति ।

द्वीसूति सुत्ताभिधम्मपिटकेसु अन्तरहितेसुपि । अनन्तरहितमेव अधिसीलसिक्खायं ठितस्स इतरसिक्खाद्वयसमुद्घापिततो । किं कारणाति केन कारणेन, अज्जस्मिं धम्मे अन्तरहिते अज्जतरस्स धम्मस्स अनन्तरधानं वुच्चतीति अधिप्पायो । पटिपत्तिया पच्चयो होति अनवसेसतो पटिपत्तिक्कमस्स परिदीपनतो । पटिपत्ति अधिगमस्स पच्चयो विसेसलक्खणपटिवेधभावतो । परियत्तियेव पमाणं सासनस्स ठितियाति अधिप्पायो ।

ननु च सासनं ओसक्कितं परियत्तिया वत्तमानायाति अधिप्पायो । अनाराधकभिकखूति सीलमत्तस्सपि न आराधको दुस्सीलो । इमस्मिन्ति इमस्मिं पातिमोक्खे । वत्तन्ताति “सीलं अकोपेत्वा ठिता अत्थी”ति पुच्छि ।

एतेसूति एवं महन्तेसु सकलं लोकं अज्झोत्थरितुं समत्थेसु चतूसु महाभूतेसु । तस्माति यस्मा अज्जेन केनचि अतिमहन्तेनपि सद्धम्मो न अन्तरधायति, समयन्तरेन पन वत्तब्बमेव नत्थि, तस्मा । एवमाहाति इदानी वुच्चमानाकारं वदति ।

आदानं आदि, आदि एव आदिकन्ति आह “आदिकेनाति आदानेना”ति । हेट्ठागमनीयाति अधोभागगमनीया, अपायदुक्खस्स संसारदुक्खस्स च निब्बत्तकाति अत्थो । गारवरहिताति गरुकाररहिता । पतिस्सयनं नीचभावेन पतिबद्धवुत्तिता, पतिस्सो पतिस्सयोति अत्थतो एकं, सो एतेसं नत्थीति आह “अप्पतिस्साति अप्पतिस्सया अनीचवुत्तिका”ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

सद्धम्मप्पतिरूपकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

कस्सपसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## ६. लाभसक्कारसंयुत्तं

### १. पठमवग्गो

#### १. दारुणसुत्तवण्णना

१५७. थद्धोति कक्खळो अनिट्ठस्स पदानतो । चतुपच्चयलाभोति चतुन्नं पच्चयानं पटिलाभो । सक्कारोति तेहियेव पच्चयेहि सुसङ्खतेहि पूजना, सो पन अत्थतो सम्पत्तियेवाति आह “तेसंयेव...पे०... लाभो”ति । वण्णघोसोति गुणकित्तना । अन्तरायस्स अनतिवत्तनतो अन्तरायिको अनत्थावहत्ता ।

दारुणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### २. बळिससुत्तवण्णना

१५८. बळिसेन चरति, तेन वा जीवतीति बळिसिको । तेनाह “बळिसं गहेत्वा चरमानो”ति । आमिसगतन्ति आमिसूपगतं आमिसपतितं । तेनाह “आमिसमक्खित”न्ति । भिन्नाधिकरणानम्पि बाहिरत्थसमासो होतेवाति आह “आमिसे चक्खुदस्सन”न्ति । अयो वुच्चति सुखं, तब्बिधुरताय अनयो, दुक्खन्ति आह “दुक्खं पत्तो”ति । अस्साति एतेन । कत्तुअत्थे हि एतं सामिवचनं । यथा किलेसा वत्तन्ति, एवं पवत्तमानो पुग्गलो किलेसविप्पयोगो न होतीति वुत्तं “यथा किलेसमारस्स कामो, एवं कत्तब्बो”ति ।

बळिससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ३-४. कुम्मसुत्तादिवण्णना

१५९-१६०. अट्ठिकच्छपा वुच्चन्ति येसं कपालमत्थके तिखिणा अट्ठिकोटि होति, तेसं समूहो अट्ठिकच्छपकुलं । मच्छकच्छपादीनं सरीरे लम्बन्ती पपततीति पपता, वुच्चमानाकारो अयकण्टको । अयकोसकेति अयोमयकोसके । कण्णिकसल्लसण्ठानोति अत्तनिकापनसल्लसण्ठानो । अयकण्टकोति अयोमयवङ्ककण्टको । निक्खमति एत्थ अथावरतो । पवेसितमतो हि सो । इदानी त्वं “अम्हाक”न्ति न वत्तब्बो । इतो अनन्तरसुत्तेति चतुत्थसुत्तमाह ।

कुम्भसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. मीळहकसुत्तवण्णना

१६१. मीळहकाति एवं इत्थिलिङ्गवसेन वुच्चमाना । गूथपाणकाति गूथभक्खपाणका । अन्तोति कुच्छियं ।

मीळहकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. असनिसुत्तवण्णना

१६२. “इमे लाभसक्कारं अनाहरन्ता जिघच्छादिदुक्खं पापुणन्तू”ति एवं न सत्तानं दुक्खकामताय एवमाहाति आनेत्वा सम्बन्धो । अनन्तदुक्खं अनुभोति अपरापरं उप्पज्जनकअकुसलचित्तानं बहुभावतो ।

असनिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. दिद्धसुत्तवण्णना

१६३. अच्छविसयुत्ताति वा दिद्धे गतेन गतदिद्धेन । तेनाह “विसमक्खितेना”ति ।

दिद्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. सिङ्गलसुत्तवण्णना

१६४. जरसिङ्गालोत्त्वेव वुच्चति सरीरसोभाय अभावतो । सरीरस्स उगगतकण्टकत्ता उक्कण्टकेन नाम । फुटतीति फलति भिज्जति ।

सिङ्गलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ९. वेरम्भसुत्तवण्णना

१६५. कायं न रक्खति नाम छब्बीसतिया सारुप्पानं परिच्चजनतो । वाचं न रक्खति नाम रागसामन्ता च कोधसामन्ता च याव निच्छरणतो ।

वेरम्भसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### १०. सगाथकसुत्तवण्णना

१६६. “यस्स सक्करियमानस्सा”ति एत्थ असक्कारेण चूभयन्ति असक्कारेण च उभयञ्च, कदाचि सक्कारेण, कदाचि असक्कारेण कदाचि उभयेनाति अत्थो । तेनाह “असक्कारेणा”तिआदि । सततविहारानं सम्पत्तिया साततिकोति आह “अरहत्त...पे०... सुखुमदिट्ठी”तिआदि । तथा हि सा “वजिरूपमजाण”न्ति वुच्चति । आगतत्ताति फलसमापत्तिं

समापज्जितुं तस्सा पुब्बपरिकम्भं उपगतत्ता ।

सगाथकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## २. दुतियवग्गो

### १-२. सुवण्णपातिसुत्तादिवण्णना

१६७-१६८. चालेतुं न सक्कोति सीलपब्बतसन्निस्सितत्ता । अज्जं वा किच्चं करोति पगेव सीलस्स छट्ठितत्ता । ततियादीसु अपुब्बं नत्थि ।

सुवण्णपातिसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## ३. ततियवग्गो

### १. मातुगामसुत्तवण्णना

१७०. यं विसभागवत्थु पुरिसस्स चित्तं परियादाय ठातुं सक्कोतीति वुच्चति, ततो विससेसतो लाभसक्कारोव सत्तानं चित्तं परियादाय ठातुं सक्कोतीति दस्सेन्तो भगवा “न तस्स, भिक्खवे”तिआदिमवोचाति दस्सेन्तो “न तस्सा”तिआदिमाह ।

मातुगामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### २. कल्याणीसुत्तवण्णना

१७१. दुतियं उत्तानमेव, तस्सेव अत्थस्स केवलं जनपदकल्याणीवसेन वुत्तं ।

कल्याणीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ३-६. एकपुत्तकसुत्तादिवण्णना

१७२-१७५. सद्धाति अरियमग्गेन आगतसद्धा अधिप्पेताति आह “सोतापन्ना”ति ।

एकपुत्तकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

### ७. ततियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१७६. एवमादीति आदि-सद्देन बाहुसच्चसंवरसीलादीनं सङ्ग्रहो ददुब्बो । लाभसक्कारस्स समुदयं उप्पत्तिकारणं समुदयसच्चवसेन दुक्खसच्चस्स उप्पत्तिहेतुतावसेन ।

ततियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. छविसुत्तवण्णना

१७७. लाभसक्कारसिलोको नरकादीसु निब्बत्तेन्तोति इदं तन्निस्सयं किलेसगणं सन्धायाह । निब्बत्तेन्तोति निब्बत्तापेन्तो । इमं मनुस्सअत्तभावं नासेति मनुस्सत्तं पुन निब्बत्तितुं अप्पदानवसेन । तस्माति दुग्गतिनिब्बत्तापनतो इध मरणदुक्खावहनतो च ।

छविसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ९. रज्जुसुत्तवण्णना

१७८. खरा फरुसा छविआदीनि छिन्दने समत्था ।

रज्जुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### १०. भिक्खुसुत्तवण्णना

१७९. तं सन्धायाति दिट्ठधम्मसुखविहारस्स ओकासाभावं सन्धाय ।

भिक्खुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

#### ४. चतुत्थवग्गो

#### १-४. भिन्दिसुत्तादिवण्णना

१८०-१८३. देवदत्तो सग्गे वा निब्बत्तेय्यातिआदि परिकप्पवचनं । न हि पच्चेकबोधियं नियतगतिको अन्तरा मग्गफलानि अधिगन्तुं भब्बोति । सोति अनवज्जधम्मो । अस्साति देवदत्तस्स । समुच्छेदमग्गमा कतूपचितस्स महतो पापधम्मस्स बलेन तस्मिं अत्तभावे समुच्छेदभावतो, न अच्चन्ताय । अकुसलं नामेतं अबलं, कुसलं विय न महाबलं, तस्मा तस्मियेव अत्तभावे तादिसानं पुग्गलानं अतेकिच्छता, अज्जथा सम्मत्तनियामो विय मिच्छत्तनियामो अच्चन्तिको सिया । यदि एवं वट्टखाणुकजोतना कथन्ति? आसेवनावसेन, तस्मा यथा “सकिं निमुग्गो निमुग्गो एव बालो”ति वुत्तं, एवं वट्टखाणुकजोतना । यादिसे हि पच्चये पटिच्च पुग्गलो तं दस्सनं गण्हि, तथा च पटिपन्नो, पुन अचिन्तप्पतिवत्ते पच्चये पतिततो सीसुक्खिपनमस्स न होतीति न वत्तब्बं ।

भिन्दिसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

## ५. अचिरपक्वन्तसुत्तवण्णना

१८४. काले सम्पत्तेति गब्भस्स परिपाकगतत्ता विजायनकाले सम्पत्ते । पोतन्ति अस्सतरिया पुत्तं । एतन्ति “गब्भो अस्सतरिं यथा”ति एतं वचनं ।

अचिरपक्वन्तसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## ६. पञ्चरथसतसुत्तवण्णना

१८५. अभिहरीयतीति अभिहारो, भत्तंयेव अभिहारो भत्ताभिहारोति आह “अभिहरितब्बं भत्त”न्ति । मच्छपित्तन्ति वाळमच्छपित्तं । पक्खिपेय्यन्ति उरगादिना ओसिज्जेय्युं ।

पञ्चरथसतसुत्तवण्णना निड्डिता ।

## ७-१३. मातुसुत्तादिवण्णना

१८६-१८७. मातुपि हेतूति अत्तनो मातुया उप्पन्नअनत्थावहस्स पहानहेतुपि । इतो परेसूति “पितुपि हेतू”ति एवमादीसु ।

मातुसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

लाभसक्कारसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## ७. राहुलसंयुत्तं

### १. पठमवग्गो

### १-८. चक्खुसुत्तादिवण्णना

१८८-१९५. एकविहारीति चतूसुपि इरियापथेसु एकाकी हुत्वा विहरन्तो । विवेकट्ठोति विवित्तट्ठो, तेनाह “निस्सट्ठो”ति । सतिया अविप्पवसन्तोति सतिया अविप्पवासेन ठितो, सब्बदा अविजहनवसेन पवत्तो । आतापीति वीरियसम्पन्नोति सब्बसो किलेसानं आतापनपरितापनवसेन पवत्तवीरियसमङ्गीभूतो । पहितत्तोति तस्मिं विसेसाधिगमे पेसितचित्तो, तत्थ निन्नो तप्पम्भारोति अत्थो । हुत्वा अभावाकारेनाति उप्पत्तितो पुब्बे अविज्जमानो पच्चयसमवायेन हुत्वा उप्पज्जित्वा भङ्गुपरमसङ्घातेन अभावाकारेन । अनिच्चन्ति निच्चधुवताभावतो । उप्पादवयवन्ततायाति खणे खणे उप्पज्जित्वा निरुज्जनतो । तावकालिकतायाति तङ्घणिकताय । विपरिणामकोटियाति विपरिणामवन्तताय । चक्खुज्झि उपादाय विकारापज्जनेन विपरिणमन्तं विनासं पटिपीळं पापुणाति । निच्चपटिक्खेपतोति निच्चताय पटिक्खित्तब्बतो लेसमत्तस्सपि अनुपलब्धनतो । दुक्खमनट्ठेनाति निरन्तरदुक्खताय दुक्खेन खमित्तब्बतो । दुक्खवत्थुक्खेनाति

नानप्यकारदुक्खाधिद्वानतो । **सततसम्पीळनट्टे**नाति अभिण्णतापसभावतो । **सुखपटिक्खे**पेनाति सुखभावस्स पटिक्खपितब्बतो । **तण्हागाहो** ममंकारभावतो । **मानगाहो** अहंकारभावतो । **दिट्ठिगाहो** “अत्ता मे”ति विपल्लासभावतो । **विरागवसे**नाति विरागग्गहणेन । तथा **विमुत्तिवसे**नाति विमुत्तिग्गहणेन ।

**पसादाव गहिता** द्वारभावप्पत्तस्स अधिप्पेतत्ता । **सम्मसनचारचित्तं** द्वारभूतमनोति अधिप्पायो ।

**छट्टे** आरम्भणे **तेभूमकधम्मा** सम्मसनचारस्स अधिप्पेतत्ता । यथा पठमसुत्ते पञ्च पसादा गहिता, न ससम्भारचक्खुआदयो, एवं ततियसुत्ते न पसादवत्थुकचित्तमेव गहितं । न तंसम्पयुत्ता धम्मा । एवञ्च अवधारणं सात्थकं होति अज्जथा तेन अपनेतब्बस्स अभावतो । **सब्बत्था**ति सब्बेसु चतुत्थसुत्तादीसु । **जवनप्पत्ता**ति जवनचित्तसंयुत्ता ।

चक्खुसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

## ९. धातुसुत्तवण्णना

१९६. आकासधातु रूपपरिच्छेदताय रूपपरियापन्नन्ति अधिप्पायेन “**सेसाहि रूपं**”न्ति वुत्तं । **नामरूप**न्ति तेभूमकं नामं रूपञ्च कथितं ।

धातुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १०. खन्धसुत्तवण्णना

१९७. **सब्बसङ्गाहिकपरिच्छेदे**नाति धम्मसङ्गणहनपरियायेन । **इधा**ति इमस्मिं सुत्ते । **तेभूमका**ति गहेतब्बा सम्मसनचारस्स अधिप्पेतत्ता ।

खन्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

## १. दुतियवग्गो

### ११. अनुसयसुत्तवण्णना

२००. दुतियवग्गे **अत्तनो**ति आयस्मा राहुलो अत्तनो सविज्जाणकं कायं दस्सेति । **परस्सा**ति परस्स अविज्जाणककायं दस्सेति । परसन्ताने वा अरूपे धम्मे अगगहेत्वा रूपकायमेव गणहन्तो वदति । अपरे “असज्जसत्तानं अत्तभावं सन्धाय तथा वुत्त”न्ति वदन्ति । **पुरिमे**नाति “इमस्मिं सविज्जाणके काये”ति इमिना पदेन । **पच्छिमे**नाति “बहिद्वा”ति इमिना पदेन । **एते किलेसा**ति एते दिट्ठितण्हामानसज्जिता किलेसा । **एतेसु वत्थूसू**ति अज्झत्तबहिद्वावत्थूसु । **सम्म...पे०... पस्सती**ति पुब्बभागे विपस्सनाजाणेन सम्मसनवसेन, मग्गक्खणे अभिसमयवसेन सुट्ठु अत्तपच्चक्खेन जाणेन पस्सति ।

अनुसयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १२. अपगतसुत्तवण्णना

२०१. “अहमेत”न्ति अहंकारादीनं अनवसेसप्पहानेन अच्चन्तमेव अपगतं ।

अपगतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

द्वीसूति पठमवग्गादीसु । देसनाय असेक्खभूमिया देसितत्ता असेक्खभूमि कथिता । पठमोति पठमवग्गो “साधु मे, भन्ते, भगवा”तिआदिना आयाचन्तस्स, दुतियो अनायाचन्तस्स थेरस्स अज्झासयवसेन कथितो । विमुत्तिपरिपाचनीयधम्मा नाम विवट्टसन्निस्सिता सद्धिन्द्रियादयो । तेन पन विपस्सनाय कथितत्ता कथिता एवाति । तंतं देसनानुसारेण हि थेरो ते धम्मे परिपाकं पापेसि । तथा हि भगवा दुतियवग्गं अनायाचितोपि देसेसि ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

राहुलसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## ८. लक्खणसंयुत्तं

### १. पठमवग्गो

### १. अट्ठिसुत्तवण्णना

२०२. आयस्मा च लक्खणोतिआदीसु “को नामायस्मा लक्खणो, कस्मा च ‘लक्खणो’ति नामं अहोसि, को चायस्मा मोग्गल्लानो, कस्मा च सितं पात्वाकासी”ति तं सब्बं पकासेतुं “च्चाय”न्तिआदि आरब्धं । लक्खणसम्पन्नेनाति पुरिसलक्खणसम्पन्नेन ।

ईसं हसितं “सित”न्ति वुच्चतीति आह “मन्दहसित”न्ति । अट्ठिसङ्खलिकन्ति नयिदं अविज्जाणकं अट्ठिसङ्खलिकमत्तं, अथ खो एको पेतोति आह “पेतलोके निब्बत्त”न्ति । एते अत्तभावाति पेतत्तभावा । न आपाथं आगच्छन्तीति देवत्तभावा विय न आपाथं आगच्छन्ति पकतिया । तेसं पन रुचिया आपाथं आगच्छेय्युं मनुस्सानं । दुक्खाभिभूतानं अनाथभावदस्सनपदट्टाना करुणाति आह “कारुज्जे कत्तब्बे”ति । अत्तनो च सम्पत्तिं बुद्धजाणस्स च सम्पत्तिन्ति पच्चेकं सम्पत्तिसद्दो योजेतब्बो । तदुभयं विभावेतुं “तं ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ अत्तनो सम्पत्तिं अनुस्सरित्वा सितं पात्वाकासीति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । धम्मधातूति सब्बज्जुतज्जाणं सन्धाय वदति । धम्मधातूति वा धम्मानं सभावो ।

इतरोगति लक्खणत्थेरो । उपपत्तीति जाति । उपपत्तिसीसेन हि तथारूपं अत्तभावं वदति । लोहतुण्डकेहीति लोहमयेहेव तुण्डकेहि । चरन्तीति आकासेन गच्छन्ति । अच्छरियं वताति गरहच्छरियं नामेतं । चक्खुभूताति सम्पत्तिदिब्बचक्खुका,

लोकस्स चक्खुभूताति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

यत्राति हेतुअत्थे निपातोति आह “यत्राति कारणवचन”न्ति । अज्जत्र हि “यत्र हि नामा”ति अत्थो वुच्चति ।  
अप्पमाणे सत्तनिकाये ते च खो विभागेन कामभवादिभेदे भवे, निरयादिभेदा गतियो,  
नानत्तकायनानत्तसज्जिआदिविज्जाणट्ठितियो, तथारूपे सत्तावासे च सब्बज्जुतज्जाणज्च मे उपनेतुं पच्चक्खं करोन्तेन ।

गोघातकोति गुन्नं अभिण्हं हननको । तेनाह “वधित्वा वधित्वा”ति । तस्साति गुन्नं वधककम्मस्स ।  
अपरापरियकम्मस्साति अपरापरियवेदनीयकम्मस्स । बलवता गोघातककम्मेन विपाके दीयमाने अलद्धोकासं  
अपरापरियवेदनीयं तस्मिं विपक्कविपाके इदानि लद्धोकासं “अवसेसकम्म”न्ति वुत्तं । पटिसन्धीति पापकम्मजनिता  
पटिसन्धि । कम्मसभागतायाति कम्मसदिसभावेन । आरम्मणसभागतायाति आरम्मणस्स सभागभावेन सदिसभावेन ।  
यादिसे हि आरम्मणे पुब्बे तं कम्मं तस्स च विपाको पवत्तो, तादिसेयेव आरम्मणे इदं कम्मं इमस्स विपाको च पवत्तोति  
कत्वा वुत्तं “तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेना”ति । भवति हि तंसदिसेपि तब्बोहारो यथा “सो एव तित्तिरो, तानियेव  
ओसधानी”ति । निमित्तं अहोसीति पुब्बे कतूपचित्तस्स पेतूपचित्तिनिब्बत्तनवसेन कतोकासस्स तस्स कम्मस्स निमित्तभूतं  
इदानि तथा उपट्ठहन्तं तस्स विपाकस्स निमित्तं आरम्मणं अहोसि । सोति गोघातको । अट्ठिसङ्खलिकपेतो जातो  
कम्मसरिक्खकविपाकतावसेन ।

अट्ठिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## २. पेसिसुत्तवण्णना

२०३. गोमंसपेसियो कत्वाति गाविं वधित्वा वधित्वा गोमंसं फालेत्वा पेसियो कत्वा । सुक्खापेत्वाति कालन्तरं  
ठपनत्थं सुक्खापेत्वा । सुक्खापियमानानं मंसपेसीनज्हि वल्लूरसमज्जा ।

पेसिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ३. पिण्डसुत्तवण्णना

२०४. निप्पक्खचम्मेति विगतपक्खचम्मे ।

## ४. निच्छविसुत्तवण्णना

२०५. उरब्भे हनतीति ओरब्भिको । एळकेति अजे ।

## ५. असिलोमसुत्तवण्णना

२०६. निवापपुट्ठेति अत्तना दिन्ननिवापेन पोसिते । असिना वधित्वा वधित्वा विक्किणन्तो ।

## ६. सत्तिसुत्तवण्णना

२०७. एकं मिगन्ति एकं दीपकमिगं ।

### ७. उसुलोमसुत्तवण्णना

२०८. कारणाहीति यातनाहि । जत्वाति कम्मट्ठानं जत्वा ।

### ८. सूचिलोमसुत्तवण्णना

२०९. सुणोति पूरेतीति सूतो, अस्सदमकादिको ।

### ९. दुतियसूचिलोमसुत्तवण्णना

२१०. पेसुञ्जूपसंहारवसेन इतो सुतं अमुत्र, अमुत्र वा सुतं इध सूचेतीति सूचको । अनयब्बसनं पापेसि मनुस्सेति सम्बन्धो ।

### १०. कुम्भण्डसुत्तवण्णना

२११. विनिच्छयामच्चोति रज्जा अड्डकरणे ठपितो विनिच्छयमहामत्तो । सो हि गामजनकायं कूटेति वञ्चेतीति गामकूटकोति वुच्चति । केचि “तादिसो एव गामजेड्डको गामकूटको”ति वदन्ति । समेन भवितब्बं, “धम्मट्ठो”ति वत्तब्बतो । रहस्सङ्गे निसीदनवसेन विसमा निसज्जाव अहोसि ।

कुम्भण्डसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

पठमवग्गवण्णना निड्ढिता ।

### २. दुतियवग्गो

#### १. ससीसकसुत्तवण्णना

२१२. फुसन्तोति थेय्याय फुसन्तो ।

#### ३. निच्छवित्थिसुत्तवण्णना

२१४. मातुगामो सस्सामिको अत्तनो फस्से अनिस्सरो । वट्टित्वाति भस्सित्वा अपरं गन्त्वा ।

#### ४. मङ्गुलित्थिसुत्तवण्णना

२१५. मङ्गनवसेन उलतीति मङ्गुलि, विरूपबीभच्छभावेन पवत्ततीति अत्थो । तेनाह “विरूपं दुद्दसिकं बीभच्छ”न्ति ।

#### ५. ओकिलिनीसुत्तवण्णना

२१६. उद्धं उद्धं अग्निना पक्कसरीरताय उप्पक्कं। हेट्ठतो पग्घरणवसेन किलिन्नसरीरताय ओकिलिनी। इतो चितो च अङ्गारसम्परिकिण्णताय ओकिरिनी। तेनाह “सा किरा”तिआदि। अङ्गारचित्तेति अङ्गारसज्जये। सरीरतो पग्घरन्ति असुचिदुग्गन्धजेगुच्छानि सेदगतानि। तस्स किर रज्जोति तस्स कालिङ्गस्स रज्जो। नाटकिनीति नच्चे अधिकता इत्थी। सेदन्ति सेदनं, तापनन्ति अत्थो।

ओकिलिनीसुत्तवण्णना निट्ठिता।

#### ६. असीसकसुत्तवण्णना

२१७. असीसकं कबन्धं हुत्वा निब्बन्ति कम्मायूहनकाले तथा निमित्तगहणपरिचयतो।

#### ७-११. पापभिक्षुसुत्तादिवण्णना

२१८-२२२. लामकभिक्षूति हीनाचारताय लामको, भिक्षुवेसताय, भिक्षाहारेन जीवनतो च भिक्षु। चित्तकेल्लिन्ति चित्तरुचियं तं तं कीळन्तो। अयमेवाति भिक्षुवत्थुस्मिं वुत्तनयो एव।

पापभिक्षुसुत्तादिवण्णना निट्ठिता।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

लक्खणसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता।

## ९. ओपम्मसंयुत्तं

#### १. कूटसुत्तवण्णना

२२३. कूटं गच्छन्तीति कूटच्छिद्दस्स अनुपविसनवसेन कूटं गच्छन्ति। या च गोपानसियो गोपानसन्तरगता, तापि कूटं आहच्च ठानेन कूटङ्गमा। दुविधापि कूटे समोसरणा। कूटस्स समुग्धातेन विनासेन भिज्जनेन। अविज्जाय समुग्धातेनाति अविज्जाय अच्चन्तमेव अप्पवत्तिता। तेन च मोक्खधम्माधिगमेन तदनुरूपधम्माधिगमो दस्सितो। अप्पमत्ताति पन इमिना तस्स उपायो दस्सितो।

कूटसुत्तवण्णना निट्ठिता।

#### २. नखसिखसुत्तवण्णना

२२४. एवं अप्पका यथा नखसिखाय आरोपितपंसु, सुगतिसंवत्तनियस्स कम्मस्स अप्पकत्ता एवं देवेसुपीति हीनूदाहरणवसेन वुत्तं। अप्पतरा हि सत्ता ये देवेसु जायन्ति, तज्ज खो कामदेवेसु। इतरेसु पन वत्तब्बमेव नत्थि।

नखसिखसुत्तवण्णना निट्ठिता।

### ३. कुलसुत्तवण्णना

२२५. विधंसयन्ति विहेठयन्ति । वड्डिताति भावनापारिपूरिवसेन परिबूहिता । पुनप्पुनं कताति भावनाय बहुलीकरणेन अपरापरं पवत्तिता युत्तयानं विय कताति यथा युत्तं आजञ्जरथं छेकेन सारथिना अधिड्डितं यथारुचि पवत्ति, एवं यथारुचि पवत्तिया गमिता । पतिट्टानट्टेनाति अधिट्टानट्टेन । वत्थु विय कता सव्वसो उपविकलेसविसोधनेन सुविसोधितमरियादं विय कता । अधिड्डिताति पटिपक्खदूरीभावतो सुभावितभावेन अविकम्पनेय्यताय ठपिता । समन्ततो चिताति सव्वभागेन भावनूपचयं गमिता । तेनाह “सुवड्डिता”ति । सुट्ठु समारद्धाति मेत्ताभावनाय मत्थकप्पत्तिया सम्मदेव सम्पादिता ।

कुलसुत्तवण्णना निड्डिता ।

### ४. ओक्खासुत्तवण्णना

२२६. महामुखउक्खलीनन्ति महामुखानं महन्तकोळुम्बानं सतं । पणीतभोजनभरितानन्ति सप्पिमधुसक्करादीहि उपनीतपणीतभोजनेहि परिपुण्णानं । तस्साति पाठस्स । गोदुहनमत्तन्ति गोदोहनवेलामत्तं । तं पन कित्तकं अधिप्पेतन्ति आह “गाविया”तिआदि । सव्वसत्तेसु हितफरणन्ति अनोधिसोमेत्ताभावनमाह — मेत्तचित्तं अप्पनाप्पत्तं भावेतुं सक्कोतीति अधिप्पायो । तम्पि ततो यथावुत्तदानतो महप्फलतरन्ति ।

ओक्खासुत्तवण्णना निड्डिता ।

### ५. सत्तिसुत्तवण्णना

२२७. अग्गे पहरित्वाति तिण्हफलसत्तिया अग्गे हत्थेन वा मुट्ठिना वा पहारं दत्त्वा । कप्पासवट्ठिं वियाति पहतकप्पासपिण्डं विय । निय्यासवट्ठिं वियाति फलसण्ठानं निय्यासपिण्डं विय । एकतो कत्त्वाति कलिकादिभावेन वीसतिसपिण्डानि एकज्झं कत्त्वा । अल्लियापेन्तो पिण्डं करोन्तो । पटिलेणेतीति पटिलीनयति नामेति । अल्लियापेन्तो ते द्वेपि धारा एकतो सम्फुसापेन्तो । पटिकोट्टेतीति पटिपहरति । तत्थ खण्डं विय निय्यासो । कप्पासवट्ठनकरणीयन्ति विहतस्स कप्पासस्स पटिसंहरणवसेन बन्धनदण्डं । पवत्तेन्तोति कप्पासस्स संवेल्लनवसेन पवत्तेन्तो ।

सत्तिसुत्तवण्णना निड्डिता ।

### ६. धनुग्गहसुत्तवण्णना

२२८. दळ्हधनुनोति थिरतरधनुनो । इदानि तस्स थिरतरभावं परिच्छेदतो दस्सेतुं “दळ्हधनू”तिआदि वुत्तं । तत्थ द्विसहस्सथामन्ति पलानं द्विसहस्सथामं । वुत्तमेवत्थं पाकटतरं कत्त्वा दस्सेतुं “यस्सा”तिआदिमाह । तत्थ यस्साति धनुनो । आरोपितस्साति जियं आरोपितस्स । जियाबद्धोति जियाय बद्धो । पथवितो मुच्चति, एतं “द्विसहस्सथाम”न्ति वेदितब्बं । लोहसीसादीनन्ति काळलोहतम्बलोहसीसादीनं । भारोति पुरिसभारो, सो पन मज्झिमपुरिसस्स वसेन एदिसं तस्स बलं दट्ठब्बं । उग्गहितसिप्पा धनुवेदसिक्खावसेन । चिण्णवसीभावा लक्खेसु अवरिज्जनसरक्खेपवसेन । कतं राजकुलादीसु उपगन्त्वा असनं सरक्खेपो एतेहीति कतूपसनाति आह “राजकुलादीसु दस्सितसिप्पा”ति ।

“बोधिसत्तो चत्तारि कण्डानि आहरी”ति वत्वा तमेव अत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो “तदा किरा”ति आदिमाह । तत्थ जविस्सामाति धाविस्साम । अग्गि उट्ठहीति सीघपतनसन्तापेन च सूरियरस्मिसन्तापस्स आसन्नभावेन च उसुमा उट्ठहि । पक्खपज्जरेनाति पक्खजालन्तरेन ।

निवत्तित्वाति “निप्पयोजनमिदं जवन”न्ति निवत्तित्वा । पत्तकटाहेन ओत्थटपत्तो वियाति पिहितपत्तो विय अहोसि, वेगसा पतनेन नगरस्स उपरि आकासस्स निरिक्खणं अहोसि । सञ्चारितत्ता अनेकहंससहस्ससदिसो पज्जायि सेय्यथापि बोधिसत्तस्स धनुग्गहकाले सरकूटादिदस्सने ।

दुक्करन्ति तस्स अदस्सनं सन्धायाह, न अत्तनो पतनं । सूरियमण्डलज्झि अतिसीघेन जवेन गच्छन्तम्मि पज्जासयोजनायामवित्थतं अत्तनो विपुलताय पभस्सरताय च सत्तानं चक्खुस्स गोचरभावं गच्छति, जवनहंसो पन तादिसेन सूरियेन सद्धिं जवेन गच्छन्तो न पज्जायेय्य । तस्मा वुत्तं “न सक्का तया पस्सितु”न्ति । चत्तारो अक्खणवेधिनो । गन्त्वा गहिते सोतुं घण्डं पिळन्धापेत्वा सयं पुरत्थाभिमुखो निसिन्नो । पुरत्थिमदिसाभिमुखं गतकण्डं सन्धायाह “पठमकण्डेनेव सद्धिं उप्पतित्वा”ति । ते चत्तारि कण्डानि एकक्खणेयेव खिपिंसु ।

आयुं सङ्करोति एतेनाति आयुसङ्कारो । यथा हि कम्मजरूपानं पवत्ति जीवितिन्द्रियपटिबद्धा, एवं अत्तभावस्स पवत्ति तप्पटिबद्धाति । बहुवचननिद्वेसो पन पाळियं एकस्मिं खणे अनेकसतसङ्खस्स जीवितिन्द्रियस्स उपलब्धनतो । तं जीवितिन्द्रियं । ततो यथावुत्तदेवतानं जवतो सीघतरं खीयति इत्तरखणत्ता । वुत्तज्हेतं —

“जीवितं अत्तभावो च, सुखदुक्खा च केवला ।  
एकचित्तसमायुत्ता, लहुसो वत्तते खणो”ति ॥ (महानि० १०) ।

भेदोति भङ्गो । न सक्का पज्जापेतुं ततोपि अतिविय इत्तरखणत्ता ।

धनुग्गहसुत्तवण्णना निद्धिता ।

## ७. आणिसुत्तवण्णना

२२९. अज्जे राजानो च भागं गणहन्ता इमे विय दसभागं गणहन्तीति तेसमयं अनुगति पज्जायति । महाजनस्स आनयनतो आनकोति आह “एवंलद्धनामो”ति । इदानीं तं आदितो पट्ठाय आगमनानुक्कमं दस्सेतुं “हिमवन्ते किरा”ति आदिमाह । करेणुन्ति करेणुकं, हत्थिनिन्ति अत्थो । सक्करिंसूति अनत्थपरिहरणवसेन पसत्थूपहारवसेन च पूजेसुं । ओतरीति कुळीरदहं पाविसि । पटिक्कमित्वा ठपनवसेन अपक्कमित्वा पति ।

सुवण्णरजतादिमयन्ति किस्मिज्जि छिद्दे सुवण्णमयं, किस्मिज्जि रजतमयं, किस्मिज्जि फलिकमयं आणि घटयिंसु बन्धिंसु । पुब्बे फरित्वा तिट्ठन्तस्स द्वादस योजनानि पमाणो एतस्साति द्वादसयोजनप्पमाणो, सद्धो । अथस्स अनेकसतकाले गच्छन्ते अन्तोसालायम्पि दुक्खेन सुय्यित्थ आणिसङ्घाटमत्तत्ता ।

गम्भीराति अगाधा दुक्खोगाळहा । सल्लसुत्तज्झि “अनिमित्तमनज्जात”न्ति आदिना पाळिवसेन गम्भीरं, न अत्थगम्भीरं । तथा हि तत्थ ता ता गाथा दुविज्जेय्यरूपा तिट्ठन्ति, दुविज्जेय्यं जाणेन दुक्खोगाहन्ति कत्वा “गम्भीर”न्ति

वुच्चति । पुब्बापरम्पेत्य कासज्जि गाथानं दुविज्जेय्यताय दुक्खोगाहमेव, तस्मा तं पाळिवसेन “गम्भीर”न्ति वुत्तं “पाळिवसेन गम्भीरा सल्लसुत्तसदिसा”ति । इमिना नयेन “अत्थवसेन गम्भीरा”ति एत्थ अत्थो वेदितब्बो । महावेदल्लसुत्तस्स अत्थवसेन गम्भीरता पाकटायेव । लोकं उत्तरतीति लोकोत्तरो, नवविधअण्णमाणधम्मो, सो अत्थभूतो एतेसं अत्थीति लोकोत्तरा । तेनाह “लोकोत्तरअत्थदीपका”ति । सत्तसुज्जतधम्ममत्तमेवाति सत्तेन अत्तना सुज्जतं केवलं धम्ममत्तमेव । उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बन्ति च लिङ्गवचनविपल्लासेन वुत्तन्ति आह “उग्गहेतब्बे च परियापुणितब्बे चा”ति । कविताति कविनो कम्मं कविकता । यस्स पन यं कम्मं, तं तेन कतन्ति वुच्चतीति आह “कविताति कवीहि कता”ति । इतरं “कावेय्या”ति पदं, कब्बन्ति वुत्तं होति । “कब्ब”न्ति च कविना वुत्तन्ति अत्थो । तेनाह “तस्सेव वेवचन”न्ति । चित्तक्खराति विचित्राकारअक्खरा । सासनतो बहिभूताति न सासनावचरा । तेसं सावकेहीति “बुद्धानं सावका”ति अपज्जातानं येसं केसज्जि सावकेहि । अनुग्गहमानाति न उग्गहमाना सवनधारणपरिचयअत्थूपपरिक्खादिवसेन अनुग्गहमाना । अन्तरधायन्ति अदस्सनं गच्छन्ति ।

आणिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

#### ८. कलिङ्गरसुत्तवण्णना

२३०. कलिङ्गरं वुच्चति खुद्दकदारुखण्डं, तं उपधानं एतेसन्ति कलिङ्गरूपधाना । लिच्छवी पन खदिरदण्डं उपधानं कत्वा तदा विहरिंसु । तस्मा वुत्तं “खदिरघटिकासू”तिआदि । पकतिविज्जुसज्जितो नत्थि एतेसं खणो विज्जनेति अक्खणवेधिनो ततो सीघतरं विज्जनतो । “अक्खण”न्ति विज्जु वुच्चति इत्तरखणत्ता । अक्खणोभासेन लक्खणवेधका अक्खणवेधिनो । अनेकधा भिन्नस्स वालस्स विज्जनेन वालवेधिनो । वालेकदेसो हि इध “वालो”ति गहितो ।

बहुदेव दिवसभागं पधानानुयोगतो उप्पन्नदरथपरिस्समविनोदनत्थं न्हायित्वा । ते सन्धायाति ते तथारूपे पधानकम्मिकभिक्षू सन्धाय । इदं इदानी वुच्चमानं अत्थजातं वुत्तं पोरण्डुकथायं । अयम्पि दीपोति तम्बपण्णिदीपमाह । पधानानुयुज्जनवेलाय निवेदनवसेन तत्थ तत्थ एकज्झं पहतघण्डिनिग्घोसेनेव एकघण्डिनिग्घोसो, तत्थ तत्थ पण्णसालादीसु वसन्तानं भिक्षून् वसेन एकपधानभूतो । नानामुखोति अनुराधपुरस्स पच्छिमदिसायं एको विहारो, पिलिच्छिकोळिनगरस्स पुरत्थिमदिसायं । उभयत्थ पवत्तघण्डिसद्दा अन्तरापवत्तघण्डिसद्देहि मिस्सेत्वा ओसरन्ति । कल्याणियं पवत्तघण्डिसद्दो तथा नागदीपे ।

कलिङ्गरसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

#### ९. नागसुत्तवण्णना

२३१. अतिक्कन्तवेलन्ति भत्तानुमोदनउपनिसिन्नकथावेलतो अतिक्कन्तवेलं । असम्भिन्नेनाति सरसम्पत्तितो असम्भिन्नेन, सरस्स उच्चारणसम्पत्तिं अपरिहापेत्वाति अत्थो । अपरिसुद्धासयताय नेव गुणवण्णाय न जाणबलाय होति । तन्ति तं तथा पच्चयानं परिभुज्जनं, तं तथा मिच्छापटिपज्जनं ।

नागसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

#### १०. बिळारसुत्तवण्णना

२३२. घरानं सन्धीति घरेन घरस्स सम्बन्धवानं । सह मलेन वत्ततीति समलं । गेहतो गामतो च निक्खमनचन्दनिकट्टानं । सङ्कारट्टानन्ति सङ्कारकूटं । केचि “सन्धिसङ्कारकूटट्टान”न्ति वदन्ति । वट्टानन्ति आपन्नआपत्तितो, न किलेसतो वट्टानं, सुद्धन्ते अधिट्टानं । तं पन यथाआपन्नाय आपत्तिया “देसना”त्वेव वुच्चतीति आह “देसना पञ्जायती”ति ।

बिळारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ११. सिङ्गालसुत्तवण्णना

२३३. एत्तकम्पीति इमिना जरसिङ्गालेन लद्धब्बं चित्तस्सादमत्तम्पि न लभिस्सति सकलमेव कप्पं सब्बसो अवीचिजालाहि निरन्तरं ज्ञायमानताय निच्चदुक्खातुरभावतो ।

सिङ्गालसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १२. दुतियसिङ्गालसुत्तवण्णना

२३४. कतजाननन्ति कतूपकारजाननं । कतवेदिताति तस्सेव परेसं पाकटकरणवसेन जाननमेव । आचारमेवाति कतापराधमेव ।

दुतियसिङ्गालसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

ओपम्मसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

## १०. भिक्खुसंयुत्तं

### १. कोलितसुत्तवण्णना

२३५. सावकानं आलापोति सावकानं सब्रह्मचारिं उद्दिस्स आलापो । बुद्धेहि सदिसा मा होमाति बुद्धाचिण्णं समुदाचारं अकथेन्तेहि सावकेहि, “आवुसो भिक्खवे”ति आलपिता भिक्खू, “आवुसो”ति पटिवचनं देन्ति, न, “भन्ते”ति । दुतियज्झाने वितक्कविचारानि निरुज्झन्ति तेसं निरोधेनेव तस्स ज्ञानस्स उप्पादेतब्बतो । येसं निरोधाति येसं वचीसङ्गारानं वितक्कविचारानं निरुज्झनेन सुविक्खम्भितभावेन सद्दायतनं अप्पवत्तिं गच्छति कारणस्स दूरतो पस्सम्भितत्ता । अरियोति निद्वोसो । परिसुद्धो तुण्हीभावो, न तित्थियानं मूगब्बतग्गहणं विय अपरिसुद्धोति अधिप्पायो । पठमज्झानादीनीति आदि-सद्देन ततियज्झानादीनि सङ्गहाति ।

आरम्मणभूतेन वितक्केन सह गता पवत्ताति वितक्कसहगताति आह “वितक्कारम्मणा”ति । वितक्कारम्मणता च सज्जामनसिकारानं सुखुमआरम्मणग्गहणवसेन दट्ठब्बा । तेनाह “न सन्ततो उपट्ठहिंसू”ति । न पगुणं सम्मदेव वसीभावस्स अनापादितत्ता । सज्जामनसिकारापीति ततियज्झानाधिगमाय पवत्तियमाना सज्जामनसिकारापि

हानभागियाव अहेसुं, न विसेसभागिया । **सम्मा ठपेही**ति बहिद्धा विक्खेपं पहाय सम्मा अज्झत्तमेव चित्तं ठपेहि । **एकगं करोही**ति तेनेव विक्खेपपटिबाहनेन अविहतमानसताय चित्तसमाधानवसेन एकगं करोहि । **आरोपेही**ति ईसकम्पि बहुम्पि अपतितं कत्वा कम्मट्ठानारम्भणे आरोपेहि । दुतियअग्गसावकभूमिया पारिपूरिया आयस्मा महाभिज्जो, न यथा तथाति आह “**महाभिज्जतन्ति छळभिज्जत**”न्ति । **इमिना उपायेना**ति इमिना “अथ खो मं, आवुसो”ति आदिना वुत्तेन उपायेन । **वड्ढेत्वा**ति उत्तरि उत्तरि विसेसभागियभावापादनेन समाधिं पज्जञ्च ब्रूहेत्वा ब्रूहेत्वा ।

कोलितसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

## २. उपतिस्ससुत्तवण्णना

**२३६. अतिउळारम्पि सत्तं वा सङ्खारं वा सन्धाय वुत्तं** सब्बत्थमेव सब्बसो छन्दरागस्स सुप्पहीनत्ता । **जाननत्थं पुच्छति** सत्थुगुणानं अतिविय उळारतमभावतो ।

उपतिस्ससुत्तवण्णना निड्ढिता ।

## ३. घटसुत्तवण्णना

**२३७. परिवेणग्गेना**ति परिवेणभागेन । केचि “**एकविहारे**ति एकच्छन्ने एकस्मिं आवासे”ति वदन्ति । तेति ते द्वेपि थेरा । **पाटियेक्केसु ठानेसू**ति विसुं विसुं ठानेसु । **निसीदन्ती**ति दिवाविहारं निसीदन्ति । **ओळारिको नाम जातो** परित्तधम्ममारम्भणत्ता तस्स । तेति थेरो भगवा च ।

**परिपुण्णवीरियो**ति चतुकिच्चसाधनवसेन सम्पुण्णवीरियो । **पग्गहितवीरियो**ति ईसकम्पि सङ्कोचं अनापज्जित्वा पवत्तितवीरियो । **उपनिक्खेपनमत्तस्सेवा**ति समीपे ठपनमत्तस्सेव ।

चतुभूमकधम्मेसु लब्धमानत्ता पज्जाय “**चतुभूमकधम्मे अनुपविसित्वा ठितट्ठेना**”ति वुत्तं । लक्खितब्बट्ठेन समाधि एव **समाधिलक्खणं** । एवं **विपस्सनालक्खणं** वेदितब्बं । **अज्जमज्जस्सा**ति अज्जस्स अज्जस्स नानालक्खणाति वेदितब्बं । **अज्जस्सा**ति इतरस्स । धुरन्ति वहितब्बभारं । **द्वीसुपि एतेसू**ति समाधिलक्खणविपस्सनालक्खणेसु सम्मासम्बुद्धो निष्फत्तिं गतो ।

घटसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

## ४. नवसुत्तवण्णना

**२३८. अभिचेतसि निस्सिता आभिचेतसिका** । पटिपक्खविधमनेन अभिविसिट्ठं चित्तं **अभिचित्तं** । यस्मा ज्ञानानं तंसम्पयुत्तं चित्तं निस्साय पच्चयो होतियेव, तस्मा “**निस्सितान**”न्ति वुत्तं । **निकामलाभी**ति यथिच्छित्तलाभी । **यथापरिच्छेदेना**ति यथाकतेन कालपरिच्छेदेन । **विपुललाभी**ति अप्पमाणलाभी । “**कसिर**”न्ति हि परित्तं वुच्चति, तप्पटिपक्खेन **अकसिरं** अप्पमाणं । तेनाह “**पगुणज्झानोति अत्थो**”ति । **सिथिलमारब्भा**ति सिथिलं वीरियारम्भं कत्वाति अत्थोति आह “**सिथिलं वीरियं पवत्तेत्वा**”ति ।

नवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ५. सुजातसुत्तवण्णना

२३९. अज्जानि रूपानीति परेसं रूपानि । अतिक्कन्तरूपोति अत्तनो रूपसम्पत्तिया रूपसोभाय अतिक्कमित्वा ठितरूपो, सुचिरम्पि वेलं ओलोकेन्तस्स तुट्ठिआवहो । दस्सनस्स चक्खुस्स हितोति दस्सनीयो । पसादं आवहतीति पासादिको । छविवण्णसुन्दरतायाति छविवण्णस्स चेव सरीरसण्ठानस्स च सोभनभावेन ।

सुजातसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ६. लकुण्डकभद्वियसुत्तवण्णना

२४०. विरूपसरीरवण्णन्ति असुन्दरछविवण्णञ्चेव असुन्दरसण्ठानञ्च । पमाणवसेनाति सरीरप्पमाणवसेन । इच्छित्तिच्छित्तन्ति अत्तना इच्छित्तिच्छित्तं । महासारज्जन्ति महन्तो मङ्कुभावो ।

गुणे आवज्जेत्वाति अत्तना जाननकनियामेन सत्थुनो कायगुणे च चारित्तगुणे च आवज्जेत्वा मनसि कत्वा ।

योजनावट्ठन्ति योजनपरिक्खेपं ।

“कायस्मी”ति गाथासुखत्थं निरनुनासिकं कत्वा निद्देशोति वुत्तं “कायस्मि”न्ति । अकारणं कायप्पमाणन्ति सरीरप्पमाणं नाम अप्पमाणं, सीलादिगुणाव पमाणन्ति अधिष्पायो ।

लकुण्डकभद्वियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ७. विसाखसुत्तवण्णना

२४१. पुरस्स एसाति पोरी, चातुरिययुत्तता । तेनाह “पुरवासीन”न्तिआदि । सा पन दुतविलम्बितखलितवसेन अप्पसन्नलूखतादिदोसरहिता होतीति आह “पुर...पे... वाचाया”ति । असन्दिद्धायाति मुत्तवाचाय । तेनाह “अपलिबुद्धाया”तिआदि । न एलं दोसं गलेतीति अनेलगला, अविरुज्जनवाचा । तेनाह “निद्दोसाया”ति । चतुसच्चस्स पकासका, न कदाचि सच्चविमुत्ताति आह “चतुसच्चपरियापन्नाया”ति । ता हि चत्तारि सच्चानि परिच्छिज्ज आपादेन्ति पटिपादेन्ति पवत्तेन्ति । तेनाह “चत्तारि सच्चानि अमुञ्चित्वा पवत्ताया”ति । धजो नाम सब्बधम्महि समुस्सितट्ठेन ।

विसाखसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

#### ८. नन्दसुत्तवण्णना

२४२. आरज्जिकोतिआदीसु अरज्जकथासीसेन सेनासनपटिसंयुत्तानं धुतङ्गानं, पिण्डपातकथासीसेन पिण्डपातपटिसंयुत्तानं, पंसुकूलिकसीसेन चीवरपटिसंयुत्तानं, तग्गहणेनेव वीरियनिस्सितधुतङ्गस्स च समादाय वत्तनं दीपितन्ति वेदितब्बं । आगतेन भगवता अपरभागे कथितं ।

नन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## ९. तिस्ससुत्तवण्णना

२४३. भण्डकन्ति पत्तचीवरं । निसीदियेव वत्तस्स असिक्खितत्ता । तुज्जनत्थेन वाचा एव सत्तियोति आह  
“वाचासत्तीही”ति ।

वाचाय सन्नितोदकेनाति वचनसङ्घातेन समन्ततो निच्चं कत्वा उपतुदनतो सन्नितुदकेन । विभत्तिअलोपेन सो  
निहेसो । तेनाह “वचनपतोदेना”ति ।

उच्चकुले जाति एतस्साति जातिमा, ब्रह्मजातिको इसि । मातङ्गोति चण्डालो । तत्थाति कुम्भकारसालायं । ओकासं  
याचि कुम्भकारं । महन्तं दिस्वा आह — “पठमतं पविट्ठो पब्बजितो”ति । तत्थेवाति तस्सायेव सालाय द्वारं निस्साय  
द्वारसमीपे । मेति मया । खम मय्हन्ति मय्हं अपराधं खमस्सु । तेति तथा । पुन तेति तव । गण्हि उग्गन्तुं अप्पदानवसेन ।  
तेनाह “नास्स उग्गन्तुं अदासी”ति । पबुज्झिंसूति निदाय पबुज्झिंसु पकतिया पबुज्झनवेलाय उपगतत्ता ।

छवोति निहीनो । अनन्तमायोति विविधमायो मायावी ।

सोति मत्तिकापिण्डो । “सत्तथा भिज्जी”ति एत्थायमधिप्पायो — यं तेन तापसेन पारमितापरिभावनसमिद्धाहि  
नानाविहारसमापत्तिपरिपूरिताहि सीलदिट्ठिसम्पदादीहि सुसङ्कतसन्ताने महाकरुणाधिवासे महासत्ते बोधिसत्ते  
अरियूपवादकम्मं अभिसपसङ्घातं फरुसवचनं पवत्तितं, तं महासत्तस्स खेत्तविसेसभावतो तस्स च अज्झासयफरुसताय  
दिट्ठधम्मवेदनीयं हुत्वा सचे सो महासत्तं न खमापेति, तं कक्खळं हुत्वा विपच्चनसभावं जातं, खमापिते पन महासत्ते  
पयोगसम्पत्तिपटिबाहितत्ता अविपाकधम्मतं आपज्जति अहोसिकम्मभावतो । अयज्हि अरियूपवादपापस्स  
दिट्ठधम्मवेदनीयस्स च धम्मता । यं तं बोधिसत्तेन सूरियुग्गमननिवारणं कतं, अयं बोधिसत्तेन दिट्ठो उपायो । तेन हि  
उब्बाळ्हा मनुस्सा बोधिसत्तस्स सन्तिके तापसं आनेत्वा खमापेसुं । सोपि च महासत्तस्स गुणे जानित्वा तस्मिं चित्तं  
पसादेसि । यं पनस्स मत्थके मत्तिकापिण्डस्स ठपनं तस्स सत्तथा फालनं कतं, तं मनुस्सानं चित्तानुरक्खणत्थं । अज्जथा हि  
इमे पब्बजिता समाना चित्तस्स वसं वत्तन्ति, न पन चित्तमत्तनो वसे वत्तापेत्तीति महासत्तम्पि तेन सदिसं कत्वा गण्हेय्युं,  
तदस्स नेसं दीघरत्तं अहिताय दुक्खायाति । पतिरूपन्ति युत्तं ।

तिस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

## १०. थेरनामकसुत्तवण्णना

२४४. अतीते खन्धपञ्चकेति अतीते अत्तभावे । छन्दरागप्पहानेनाति छन्दरागस्स अच्चन्तमेव जहनेन । पहीनं  
नाम होति अनपेक्खपरिच्चागतो । पटिनिस्सट्ठं नाम होति सब्बसो छड्डितत्ता । तयो भवेति इमिना उपादिण्णकधम्मानंयेव  
गहणं । सब्बा खन्धायतनधातुयो चाति इमिना उपादिण्णानम्पि अनुपादिण्णानम्पि द्विधा पवत्तलोकियधम्मानं गहणं  
अविसेसेत्वा वुत्तत्ता । विदितं पाकटं कत्वा ठितं परिज्जाभिसमयवसेन । तेस्वेवाति तेभूमकधम्मेसु एव । अनुपलित्तं  
अमथितं असंकिलिट्ठं तण्हादिट्ठिसंकिलेसाभावतो । तदेव सब्बन्ति हेट्ठा तीसुपि पदेसु इध सब्बग्गहणेन गहितं तेभूमकवट्ठं ।  
जहित्वाति पहानाभिसमयवसेन । तण्हा खीयति एत्थाति तण्हक्खयसङ्घाते निब्बाने विमुत्तं । तमहन्ति तं उत्तमपुग्गलं

एकविहारिं ब्रूमि तण्हादुतियस्स अभावतो । एत्थ च परिज्जापहानाभिसमयकथनेन इतरम्पि अभिसमयं अत्थतो कथितमेवाति दट्ठब्बं ।

थेरनामकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### ११. महाकप्पिनसुत्तवण्णना

२४५. महाकप्पिनोति पूजावचनमेतं यथा “महामोग्गल्लानो”ति । तथारूपन्ति “बुद्धो धम्मो”ति आदिकं गुणविसेसवन्तपटिबद्धं । सासनन्ति देसन्तरतो आगतवचनं । जङ्घवाणिजाति जङ्घचारिनो वाणिजा । किञ्चि सासनन्ति अपुब्बपवत्तिदीपकं किञ्चि वचनन्ति पुच्छि । पीति उप्पज्जि यथा तं सुचिरं कताभिनीहारताय परिपक्कजाणस्स । अपरिमाणं गुणस्स अपरिमाणतो सब्बज्जुगुणपरिदीपनतो, सेसरतनद्वये निव्यानिकभावदीपनतो दिट्ठि सीलसामज्जेन संहतभावदीपनतोति वत्तब्बं । यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने अपायदुक्खतो संसारदुक्खतो च अपतन्ते धारेतीति धम्मो । सुपरिसुद्धदिट्ठि सीलसामज्जेन संहतोति सङ्गोति । रतनत्थो पन तिण्णम्पि सदिसो एवाति ।

नवसतसहस्सानि अदासि देवी । तुम्हेति राजिनिं गारवेन बहुवचनेन वदति । रागोति अनुगच्छन्तरागो ।

जनितेति कम्मकिलेसेहि निब्बत्तिते । कम्मकिलेसेहि पजातत्ता पजाति पजासद्धो जनितसद्देन समानत्थोति आह — “जनिते, पजायाति अत्थो”ति । अट्ठहि विज्जाहीति अम्बट्टसुत्ते (दी० नि० १.२७८) आगतनयेन । तत्थ हि विपस्सनाजाणमनोमयिद्धीहि सह छ अभिज्जा “अट्ठ विज्जा”ति आगता । तपति पटिपक्खविधमनेन विज्जोतति, तं सूरियस्स विरोचनन्ति आह — “तपतीति विरोचती”ति । ज्ञानं समापज्जित्वा समाहितेन चित्तेन विपस्सनं वट्ठेत्वा फलसमापत्तिं समापज्जित्वा निसिन्नोति आह — “दुविधेन ज्ञानेन ज्ञायमानो”ति । सब्बमङ्गलगाथाति सब्बमङ्गलाविरोधी गाथाति वदन्ति । तथा हि वदन्ति —

“मङ्गलं भगवा बुद्धो, धम्मो सङ्गो च मङ्गलं ।  
सब्बेसम्पि च सत्तानं, स पुज्जवितमङ्गल”न्ति ॥

पूजं कारेत्वा एकं अगारिकधम्मकथिकं उपासकं आह । एत्थ च “ज्ञायी तपती”ति इमिना आरम्भणूपनिज्झानानं गहितत्ता धम्मरतनं गहितमेव । “ब्राह्मणो”ति इमिना सङ्घरतनं गहितमेव । बुद्धरतनं पन सरूपेनेव गहितन्ति ।

महाकप्पिनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

### १२. सहायकसुत्तवण्णना

२४६. सम्मा संसन्दनवसेन एति पवत्ततीति समेति, सम्मादिट्ठि आदि । सम्मा चिररत्तं चिरकालं समेति एतेसं अत्थीति चिररत्तंसमेतिका । तेनाह “दीघरत्त”न्ति आदि । इदानी इमेसन्ति एतरहि एतेसं । अयं सासनधम्मो अज्झासयतो पयोगतो च सम्मा संसन्दति समेति, तस्मा मज्झे भिन्नं विय सममेव न विसदिसं । किञ्च ततो एव बुद्धेन भगवता पवेदितधम्मविनये एतेसं पटिपत्ति सासनधम्मो सोभति विरोचतीति अत्थो । अरियप्पवेदितेति अरियेन सम्मासम्बुद्धेन सम्मदेव पकासिते अरियधम्मे । सम्मदेव समुच्छेदपटिप्पस्सद्धिविनयानं वसेन सुट्ठु विनीता सब्बकिलेसदरथपरिळाहानं

वूपसमेन ।

सहायकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

भिक्षुसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

निड्डिता च सारत्थप्पकासिनिया

संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय निदानवग्गवण्णना ।